

KADIM MISIR ÖTEDÜNYA KİTAPLARI

Erik Hornung

Erik Hornung
Altägyptische Jenseitsbücher
© Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1997

Kadim Mısır Ötedünya Kitapları © Kabalcı Yayınevi, 2006

Birinci Basım: Temmuz 2006

Kapak Düzeni: Gökmen Ekinçioğlu
Teknik Hazırlık: Gül Dönmez
Yayına Hazırlayan: Seçkin Erdi

KABALCI YAYINEVİ
Himaye-i Etfal Sok. 8-B Cağaloğlu 34110 İSTANBUL
Tel: (0212) 526 85 86 Faks: (0212) 513 63 05
yayinevi@kabalci.com.tr www.kabalciyayinevi.com

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Cataloging-in-Publication Data (CIP)
Hornung, Erik
Kadim Mısır Ötedünya Kitapları
1. Mısırbilim 2. Antik Mısır Tarihi 3. Arkeoloji
4. Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi

ISBN 975-997-070-8

Baskı: Yaylacık Matbaacılık San. Ltd. Şti. (0212) 567 80 03
Litros Yolu Fatih San. Sitesi No: 12/197-203 Topkapı-İSTANBUL

ERIK HORNING
KADİM MISIR
ÖTEDÜNYA
KİTAPLARI
– ÖZET REHBER –

Çeviren: Zehra Aksu Yilmazer

Friedrich Abitz (1924-1994)
ve
Abdel-Aziz Fahmy Sadek'in (1933-1995)
anısına

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	7
GİRİŞ.....	15
PIRAMİT METİNLERİ.....	19
TABUT METİNLERİ.....	30
ÖLÜLER KİTABI.....	41
NEFES ÜZERİNE KİTAPLAR.....	56
YENİ KRALLIĞIN YERALTI DÜNYASI KİTAPLARI.....	60
Amduat.....	63
Oniki Mezar Büyülü-sözü.....	83
Kapılar Kitabı.....	85
Enigmatik Yeraltı Dünyası Kitabı.....	98
Mağaralar Kitabı.....	103
Yer Kitabı.....	113
Dağınık Sahneler.....	123
GÖK KİTAPLARI.....	128
Nut Kitabı.....	129
Gün Kitabı.....	131
Gece Kitabı.....	134
ÖZEL KOMPOZİSYONLAR.....	141
Güneş İlahisi.....	141
Gök İneği Kitabı.....	152
Sonsuzluğun Katedilmesi Kitabı.....	156
KRONOLOJİ.....	159
DİZİN.....	161

KISALTMALAR

- AAA = *Annals of Archaeology and Anthropology*, Liverpool, 1908-48.
AÄA = *Archiv für ägyptische Archäologie*, Viyana, 1938.
ÄAT = Ägypten und Altes Testament.
Abh Mainz = Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse [Mainz Bilimler ve Edebiyat Akademisi, Beşeri Bilimler ve Sosyal Bilimler Sınıfı Araştırmaları].
AcÖr = *Acta Orientalia*, Leiden, 1923 vd.
ADAIK = Abhandlungen des Deutschen Archäologischen Instituts [Alman Arkeoloji Enstitüsü Araştırmaları], Kahire, Glückstadt-Hamburg-New York, 1958 vd.
AdW = Akademie der Wissenschaften [Bilimler Akademisi].
AfO = *Archiv für Orientforschung*, Graz, 1923 vd.
ÄgAbh = *Ägyptologische Abhandlungen*, Wiesbaden, 1960 vd.
ÄgFo = *Ägyptologische Forschungen*, Glückstadt-Hamburg-New York, 1936 vd.
AH = *Aegyptiaca Helvetica*, Cenevre, 1974 vd.
AHAW = Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse [Heidelberg Bilimler Akademisi, Felsefe ve Tarih Sınıfı Araştırmaları].
AJA = *American Journal of Archaeology*, Baltimore, 1885 vd.
AJSL = *American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Chicago, 1884-1941.
AnAeg = *Analecta Aegyptiaca*.
ANET = J. B. Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, Princeton, 1955.
AnOr = *Analecta Orientalia*, Roma, 1931 vd.

- AO = *Der Alte Orient*, Leipzig.
- APAW = (Königlich) Preußische Akademie der Wissenschaften, Abhandlungen der Philosophisch-historischen Klasse [Prusya (Kraliyet) Bilimler Akademisi, Felsefe-Tarih Sınıfı Araştırmaları].
- ArOr = *Archiv Orientalní*, Prag, 1929 vd.
- ASAE = *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte*, Kahire, 1900 vd.
- ASAW = Abhandlungen der Sächsischen Akademie (eski adı: Königlich Sächsischen Gesellschaft) der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-historische Klasse [Leipzig Saksonya Bilimler Akademisi (eski adı: Saksonya Kraliyet Cemiyeti), Dilbilim ve Tarih Sınıfı Araştırmaları].
- ASP = *American Studies in Papyrology*.
- AVDAIK = Archäologische Veröffentlichungen des Deutschen Archäologischen Instituts Kairo.
- BÄBA = Beiträge zur ägyptischen Beuforschung und Altertumskunde.
- BACE = *Bulletin of the Australian Centre for Egyptology*.
- BAe = *Bibliotheca Aegyptiaca*.
- BASOR = *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, New Haven, 1920 vd.
- BE = *Bibliothèque d'Étude*.
- Beiträge Bf = *Beiträge zur ägyptischen Bauforschung und Altertumskunde*, Kahire.
- BES = *Brown Egyptological Studies*.
- BG = *Bibliothèque Générale*.
- BiAeg = *Bibliotheca Aegyptiaca*, Brüksel, 1932 vd.
- BIE = *Bulletin de l'Institut d'Égypte* (1919'dan önce: *Institut Égyptien*), Kahire, 1859 vd.
- BIFAO = *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale*, Kahire, 1901 vd.
- BiOr = *Bibliotheca Orientalis*, Leiden, 1943 vd.
- BM = *British Museum* (Londra).

KISALTMALAR

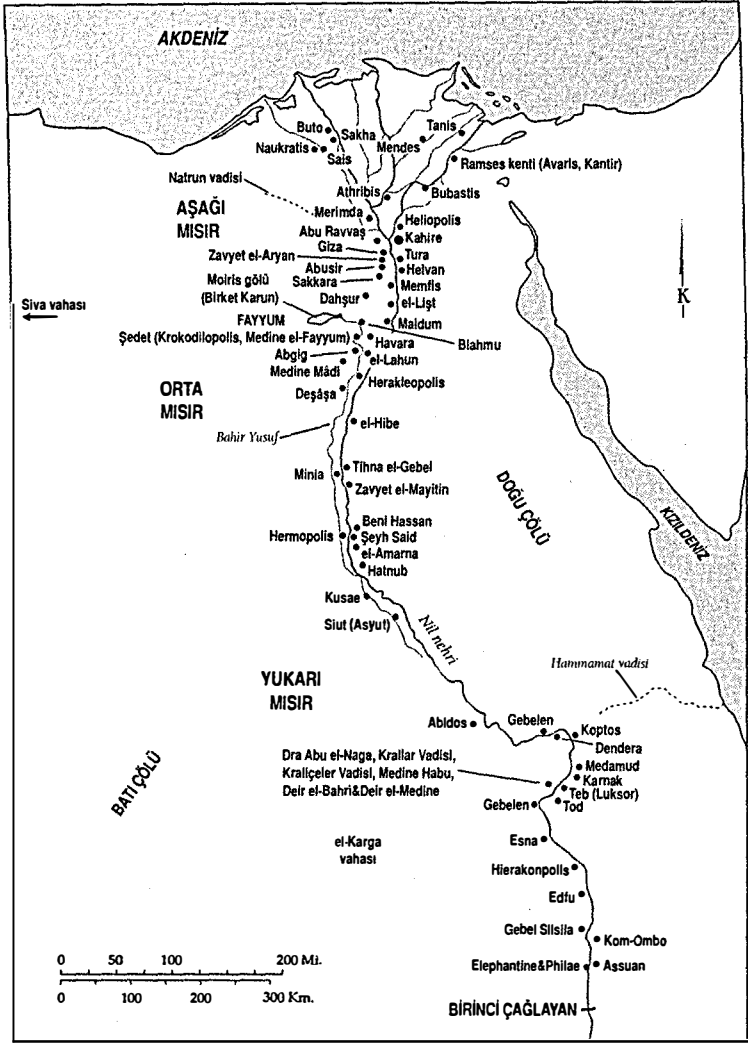
- BMFA = *Bulletin of the Museum of Fine Arts*, Boston.
- BMMA = *Bulletin of the Metropolitan Museum of Art*, New York, 1906 vd.
- BMQ = *British Museum Quarterly*, Londra.
- BO = *Bibliotheca Orientalis*.
- BSAC = *Bulletin de la Société d'archéologie copte*, Kahire, 1935 vd.
- BSEG = *Bulletin de la Société d'Égyptologie*, Genève.
- BSFE = *Bulletin de la Société Française d'Égyptologie*, Paris, 1949.
- CdE = *Chronique d'Égypte*, Brüksel, 1926 vd.
- CG = *Catalogue général du Musée du Caire*.
- CHE = *Cahiers d'histoire égyptienne*, Kahire, 1948 vd.
- CRAIBL = *Comptes rendus à l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres*, Paris.
- CRIPEL = *Cahiers de Recherches de l'Institut de Papyrologie et d'Égyptologie de Lille*, Paris ve Lille, 1973 vd.
- DAWBIO = *Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Institut für Orientforschung, Veröffentlichung*.
- DE = *Discussions in Egyptology*.
- DLZ = *Deutsche Literaturzeitung*, Berlin ve Leipzig, 1880 vd.
- DVS = *Danske Videnskaberne Selskab, Historisk-filologiske Skrifter*.
- EMAE = *Études de Mythologie et d'Archéologie Égyptiennes*.
- ET = *Études et travaux*.
- EVO = *Egitto e Vicino Oriente*.
- FIFAO = *Fouilles de l'Institut français d'archéologie orientale*, Kahire, 1924 vd.
- FS = *Festschrift [...'anisina yayın]*.
- FuF = *Forschungen und Fortschritte*, Berlin.
- GGA = *Göttingischē Gelehrte Anzeigen*, Göttingen ve Berlin, 1739 vd.
- GM = *Göttinger Miscellen*.
- GO = *Göttinger Orientforschungen*, IV. Reihe, Ägypten.
- HÄB = *Hildesheimer Ägyptologische Beiträge*, Hildesheim, 1976 vd.

- HO = *Handbuch der Orientalistik, I. Abteilung* (Yakın ve Orta Doğu), Leiden, 1952 vd.
- JA = *Journal Asiatique*, Paris, 1822 vd.
- JAO S = *Journal of the American Oriental Society*, Baltimore ve New Haven, 1851 vd.
- JARCE = *Journal of the American Research Center in Egypt*, Boston, 1962 vd.
- JEA = *Journal of Egyptian Archaeology*, Londra, 1914 vd.
- JEOL = *Jaarbericht van het Vooraziatisch-Egyptisch Genootschap "Ex Oriente Lux,"* Leiden, 1933 vd.
- JESHO = *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Leiden, 1958 vd.
- JNES = *Journal of Near Eastern Studies*, Chicago, 1942 vd.
- JSSEA = *Journal (1-7: Newsletter) of the Society for the Study of Egyptian Antiquities*, Mississauga, 1970 vd.
- KV = *King's Valley* [Krallar Vadisi].
- LA = *Liber Annuus, Studii Biblici Franciscani* (Kudüs).
- LÄ = Wolfgang Helck and Eberhard Otto (ed.), *Lexikon der Ägyptologie*, 6 cilt Wiesbaden, 1975/92.
- LAe = *Lingua Aegyptia*.
- LÄS = *Leipziger Ägyptologische Studien*, Glückstadt- Hamburg - New York, 1935/39.
- LD = C. R. Lepsius, *Denkmäler aus Aegypten und Aethiopien*, Berlin, 1849/58.
- MAIBL n. s. = *Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, nouvelle série.
- MÄS = *Münchener Ägyptologische Studien*, Berlin, 1962 vd.
- MÄU = *Münchener Ägyptologische Untersuchungen*.
- MDAIK = *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo* (1944'e kadar *Mitteilungen des Deutschen Instituts für ägyptische Altertumskunde in Kairo*), Berlin/Wiesbaden, 1930 vd.

- MDOG = *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft*, Berlin, 1899 vd.
- MIFAO = *Mémoires publiés par les membres de l'Institut Français d'Archéologie Orientale du Caire*, Kahire, 1902 vd.
- MIO = *Mitteilungen des Instituts für Orientalforschung*, Berlin, 1953 vd.
- MVAG = *Mitteilungen der Vorderasiatisch (-Ägyptisch)en Gesellschaft*, Leipzig ve Berlin, 1896-1944.
- MVEOL = *Mededelingen en Verhandelingen van het Vooraziatisch Egyptisch Genootschap Ex Oriente Lux*, Leiden.
- MVVEG = bkz. MVEOL.
- NAWG = *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, I. Philologisch-historische Klasse* (önceleri *Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-historische Klasse, Fachgruppe I*).
- OA = *Oriens Antiquus*.
- OBO = *Orbis Biblicus et Orientalis*, Freiburg/Schweiz ve Göttingen, 1973 vd.
- OCE = *Oxfordshire Communications in Egyptology*.
- OIC = *The University of Chicago, Oriental Institute Communications*, Chicago.
- OIP = *The University of Chicago, Oriental Institute Publications*, Chicago, 1924 vd.
- OLA = *Orientalia Lovaniensia Analecta*.
- OLZ = *Orientalistische Literaturzeitung*, Berlin ve Leipzig, 1898 vd.
- OMRO = *Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden*, Leiden, 1920 vd.
- Or = *Orientalia, Nova Series*, Roma, 1932 vd.
- OrAnt = *Oriens Antiquus*, Roma, 1962 vd.
- Pap. = *Papirüs*.
- PrAeg = *Probleme der Ägyptologie*, Leiden 1953 vd.
- PSBA = *Proceedings of the Society of Biblical Archaeology*, Londra, 1879-1918.

- PTA = Papyrologische Texte und Abhandlungen.
- QV = *Queen's Valley* [Kraliçeler Vadisi].
- RAC = *Reallexikon für Antike und Christentum*, Stuttgart, 1950 vd.
- RdE = *Revue d'Égyptologie*, Paris ve Kahire, 1933 vd.
- Rec. trav. = bkz. RT.
- RGG = *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, Tübingen.
- RHR = *Revue de l'Histoire des Religions*, Paris, 1880 vd.
- RT = *Recueil de Travaux relatifs à la philologie et à l'archéologie égyptiennes et assyriennes*.
- SAGA = Studien zur Archäologie und Geschichte Altägyptens.
- SAK = *Studien zur altägyptischen Kultur*, Hamburg, 1974 vd.
- SAOC = *The Oriental Institute of the University of Chicago, Studies in Ancient Oriental Civilization*, Chicago, 1931 vd.
- SBBAW = *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch - historische Abteilung* [Bavyera Bilimler Akademisi, Felsefe ve Tarih Bölümü Oturum Raporları].
- SBHAW = *Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse* [Heidelberg Bilimler Akademisi, Felsefe ve Tarih Sınıfı Oturum Raporları].
- SBÖAW = *Österreichische Akademie der Wissenschaften (önceleri Akad. der Wissenschaften in Wien* [Viyana Bilimler Akademisi]), *Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsbericht* [Avusturya Bilimler Akademisi, Felsefe ve Tarih Sınıfı Oturum Raporları].
- SBPAW = *Sitzungsberichte der (Königlich) Preußischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse* [Prusya (Kraliyet) Bilimler Akademisi, Felsefe ve Tarih Sınıfı Oturum Raporları].
- SBSAW = *Berichte über die Verhandlungen (önceleri Sitzungsberichte) der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-historische Klasse* [Leipzig'deki Saksonya Bilimler Akademisi, Dilbilim ve Tarih Sınıfı Toplantı Raporları].
- SHR = *Studies in the History of Religions*.

- SNR = *Sudan Notes and Records*, Hartum, 1918 vd.
- SSN = *Studia Semitica Neerlandica*.
- StG = *Studium Generale*, Berlin - Heidelberg - New York, 1948 vd.
- Tal der Könige* = E. Hornung, *Tal der Könige. Die Ruhestätte der Pharaonen*, Zürich ve Münih, 1982, ⁵1990.
- ThLZ (TL) = *Theologische Literaturzeitung*, Leipzig ve Berlin, 1876 vd.
- TSBA = *Transactions of the Society of Biblical Archaeology*.
- TT = *Theban Tomb* [Teb Mezarı No. x]
- UCBUCP = University of California, Berkeley University of California Publications, Near Eastern Studies.
- UGAA = *Untersuchungen zur Geschichte und Altertumskunde Ägyptens*, Leipzig ve Berlin, 1896 vd.
- Unterweltbücher* = E. Hornung, *Ägyptische Unterweltbücher*, Zürich ve Münih, 1972, ³1989.
- Urk. = *Urkunden des ägyptischen Altertums*, Leipzig und Berlin, 1903 vd.
- VA = *Varia Aegyptiaca*.
- WaG = *Die Welt als Geschichte*, Stuttgart, 1935 vd.
- WdO = *Die Welt des Orients*, Göttingen, 1947 vd.
- WVDOG = *Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient-Gesellschaft*, Berlin, 1900 vd.
- WZKM = *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Wien, 1886 vd.
- YES = *Yale Egyptological Studies*.
- ZÄS = *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde*, Leipzig ve Berlin, 1863 vd.
- ZDMG = *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Leipzig ve Wiesbaden, 1847 vd.
- ZDPV = *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*, Leipzig ve Wiesbaden, 1873 vd.
- ZRGG = *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte*, Köln, 1949 vd.

GİRİŞ

Mısırbilimin ilk döneminde, Lepsius'tan bu yana “Ölüer Kitabı” diye anılan büyüü-söz külliyatı özel ilgi gördü; bu külliyat çoğu kez “Eski Mısırlıların Kitabı Mukaddesi” sayıldı. 1880/81’de “Piramit Me-tinleri” keşfedilince araştırmacıların dikkati neredeyse bin yıl daha eski olan bu büyüü-söz külliyatına yöneldi, ama *Ölüer Kitabı* kadim Mısır’a dair batını ilginin odağı olmayı sürdürdü.

Buna karşın ötedünya metinlerinden oluşan diğer büyük grupla, eskiden “Ötedünya Rehberi” diye de anılan *Yeraltı Dünyası Kitapları*yla uzun süre kimse ilgilenmedi. Oysa onların ilk kâşifi olan Jean-François Champollion, Kral Vadisi’ni ziyaretinde (1829) bu kompozisyonu görür görmez önemini kavramıştı. Champollion Mısır’dan gönderdiği (26.5.1829 tarihli) 13. mektupta, o dönemde girilebilen kral mezarlarının, özellikle de birçok kopyasını çıkarıp tasvir ettiği VI. Ramses’in mezarının süslemelerini ayrıntılarıyla betimlemişti; *Kapılar Kitabı* ve *Mağaralar Kitabı*’ndan çeviriler yapmaya başlamıştı, ama erken ölümü nedeniyle çalışmaları yarım kaldı. 19. yüzyılın sonlarına doğru özellikle de Gaston Maspero ve Eugène Lefébure kendilerini ötedünya kitaplarının araştırmasına adadılar. Ancak daha sonra bu “anlaşılması güç” rahip fantezileri (öyle oldukları düşünülüyordu) hakkında daha ziyade olumsuz görüşler yaygınlık kazandı ve önde gelen uzmanlar bunlarla uğraşmaya değmeyeceği kanısına vardı.

Tutankhamon’un mezarının keşfiyle (1922) dünyanın ilgisinin Krallar Vadisi’ndeki maddi “hazinelere” yönelmesi, ama mezarların süslemelerine, yani vadinin manevi “hazinelere”ne ilgi duyulmaması dikkat çekicidir. Kral mezarlarındaki dinsel kitaplar ancak 1930’lu yıl-

ların ortasında Alexandre Piankoff (1897-1966) tarafından sistematik bir biçimde araştırılmaya başlandı; bu çalışmaların meyvesi bir dizi metin edisyonları, çeviriler ve başka çalışmalar oldu. Piankoff, VI. Ramses'in mezarının, Bollingen Vakfı'nın [Bollingen Foundation] yardımlarıyla hazırladığı muhteşem edisyonunda (1954) mevcut tüm metinleri İngilizceye aktardı. Krallığın Ötedünya Kitapları üzerine yapılacak çalışmalar artık bu temele dayanabilirdi.

Elinizdeki kitabın yazarı, Siegfried Schott tarafından *Yeraltı Dünyası Kitapları*'yle tanıştırdıktan sonra 1958'den itibaren Piankoffla çalışabilme mutluluğuna erişti. Mısır dininin tarihi ve ötedünya inancına dair önemli bir kaynak olduğu artık kabul edilen *Yeraltı Dünyası Kitapları*, mısırbilim dışında özellikle Jungcu derinlik psikolojisi okulunun dikkatini çekmiştir.

Bu kitabın merkezinde *Yeraltı Dünyası Kitapları* bulunmakta ve onlara yoğunlaşmaktadır; *Piramit Metinleri*, *Tabut Metinleri* ve *Ölümler Kitabı* gibi "klasik" eserleri, halihazırda onları anlamak için yardımcı kitaplar mevcut olduğundan biraz daha özlüce sundum. Ayrıca tüm dönemler boyunca Mısır ölüm kültüründe bir dizi başka metinler de kullanılmış, "Nurlandırmalar" olarak anılan bu metinlere Jan Assmann özel önem atfetmiştir ("Egyptian Mortuary Liturgies," S. Israelit-Groll (yay.), *Studies in Egyptology Presented to Miriam Lichtheim*, I içinde, Kudüs, 1990, s. 1-45; ayrıca *LÄ*'de "Verklärung" başlığı altında).

Biçimsel olarak birbirinden bu kadar farklı kompozisyonların yeknesak bir ötedünya kavrayışını ne ölçüde yansıttığı sorusunun yanıtı bilinmemektedir. Hiç kuşkusuz, Yeni Krallık kendine ait yeni vurgular eklemiştir ve *Ölümler Kitabı* ile *Yeraltı Dünyası Kitapları* arasındaki belki de en belirgin fark şudur: *Ölümler Kitabı*'ndaki büyü-şözlükler daha ziyade ötedünyaya yolculuk ve ölünün oradaki ikâmetiyle ilgili

pratik yardımlardır, fakat ötedünyanın gerçekten ayrıntılı *tasvirleri* yalnızca *Yeraltı Dünyası Kitapları*'nda bulunur. Ayrıca tıpkı belirli yapı biçimleri ve ölçülerin yalnızca kraliyete ait alanlarda kullanılması gibi üyelerinin belirli kompozisyonları da (*Piramit Metinleri*, *Yeraltı Dünyası Kitapları* ve *Gök Kitapları*) yalnızca firavunun kullanımına sunan bir hiyerarşi kurma çabası söz konusudur.

Ele alınan kitapların ve büyü-lü-söz külliyatının çoğu Geç Dönemde de kullanılmıştır. Ötedünyada kullanılmak üzere mezar duvarları ve lahitlerin üzerine kadim yazılardan oluşan eksiksiz kütüphaneler işlenmiş, ama genellikle kültte bir geleneği olan litürjik metinleri kullanma yönünde bir tercih olmuştur. Nitekim bunların etkisinin Firavunlar Döneminin ötesinde Helenizm ve erken Hıristiyanlığın yeni ruhani akımlarında sürmesi için tüm koşullar mevcuttu. Tıpkı klasik batınıde olduğu gibi *Yeraltı Dünyası Kitapları*'nda da ötedünya deneyiminin merkezinde "Geceyarısı Güneşi" yer alır ve Helenist İsis mysterialarında Osiris mitosuyla birlikte güneşin seyri de önemli bir rol oynar. Bu tür bağlantuların ortaya konulması araştırma alanını daha da genişletmektedir, ayrıca dinbilimi bu metinlere heñüz yeterince aşına değildir.

Yine de genel olarak son yıllarda metin ve resimler üzerine yapılan araştırmalardan büyük verim alınmıştır, öyle ki giderek zenginleşen bir literatürle karşı karşıya kalan ve konunun uzmanı olmayan kişilere bir özet ve rehberlik hizmeti sunmaya cesaret etmenin zamanı gelmiş gibidir. Genel tabloyu daha anlaşılır kılmak amacıyla, *Yeraltı Dünyası Kitapları* ve *Gök Kitapları*'na tek tek geceye ait saatlerin panoramalarını da ekledik. *Yeraltı Dünyası Kitapları*'yla ilgili çizdiği – ve W. Barta'nın *Yeraltı Dünyası Kitapları'nın Karşılaştırmalı İncelemeleri*'nde de [*Komparative Untersuchungen zu vier Unterweltsbüchern*] yer

alan- panoramalarını kullanmamıza izin verme nezaketini gösteren Dr. Abdül Gaffar Şedid'e (bkz. kitabımızdaki resim 14-25, 30-41, 47-52, 55-57 ve 60) ve bazı ek figürleri sunduğu için Dr. Gilles Roulin'e teşekkür ederiz.

PIRAMİT METİNLERİ

Kökenler

Bu metinler, kadim Mısır'dan günümüze ulaşan en eski dinsel büyü-lü-söz külliyyatıdır. 5. Hanedanın son kralı Kral Unas'tan itibaren (y. 2350) değişik büyü-lü-söz derlemeleri Eski Krallığın tüm kral piramitlerine özellikle de lahit odalarına ve onun önündeki odalara işlenmiştir. Kral Teti'nin tabutunun üzerinde de yer alırlar ve I. Pepi'yle birlikte yazıtlar ön odaların dışına taşmıştır (resim 1 ve 2). II. Pepi zamanında 2200'den sonra kraliçelerin piramitlerine, Eski Krallığın sonundan itibaren memurların mezar duvarlarına ve tabutlarında da kullanılmışlardır. Orta Krallık piramitlerinde metinlere rastlanmaz; buna karşın Unas'ın metinleri Senusretankh'ın el-Lişt'teki mastabasına hemen hemen hiçbir değişiklik yapılmadan aktarılmış ve gelenek pek çok piramit büyü-lü-sözünün bu dönemin tabutlarına aktarılmasıyla sürdürülmüştür. Yeni Krallıkta bu metinlere bazı memur mezarlarında ve kraliyet lahitlerinde rastlanır. Bu külliyyattan büyü-lü-sözler Geç Dönemde-de mezar ve lahitlerde kullanılmıştır.

Eski Krallıkta Kral Unas, Teti, I. Pepi, I. Merenre, II. Pepi ve Aba'nın (Ibi) ve ayrıca Kraliçe Ucebtan, Neith ve Iput'un piramitlerinde büyü-lü-sözler bulunmaktadır. Kraliçelerin ve Aba'nın piramitlerindeki büyü-lü-sözler tek bir odada toplanmıştır, daha eski piramitlerde ön odalarda ve koridorun sonunda da bulunurlar.

Araştırma

Büyülü-sözler piramitlerin G. Maspero tarafından açılmasıyla keşfedildi; 1880'de başlayan çalışmalar Mayıs 1881'de Teti piramidinin açılmasıyla tamamlandı. Maspero daha 1882 gibi erken bir tarihte Unas piramidindeki metinlerden başlayarak tüm metinlerin edisyonlarını ve çevirilerini yayımlamaya başladı; *Recueil de Travaux*'da tefrika halinde yayımlanan makaleleri 1894'te kitap olarak çıktı. 1899'da Kurt Sethe Berlin'de hazırlanan *Mısır Dili Sözlüğü*'ne [*Wörterbuch der ägyptischen Sprache*] eklenmesi için *Piramit Metinleri*'yle ilgilenmeye başladı ve çalışmasının ürünü olan ve bu alanda hâlâ ölçüt oluşturmaya devam eden bir metin edisyonunun 1908'de yayımladı. Metinsel temel, G. Jéquier'in 1924-1936 yılları arasında Sakkara'nın güneyinde sürdürdüğü incelemeler sayesinde bir hayli genişledi; Jéquier, II. Pepi'nin piramidinde oldukça fazla büyü-lü-sözü kesinleştirdi, ayrıca 1925/26'da Kraliçe Ucebtan'ın, 1931/32'de Kraliçe Neith ve Kraliçe İput'un piramitlerindeki ve daha sonra Aba'nın mezarındaki versiyonları da keşfetti. Mart 1951'de Jean-Philippe Lauer ve Jean Sainte-Fare Garnot 6. Hanedanın piramitlerini sistematik bir biçimde incelemeye başladılar; bu incelemeler uzun bir aradan sonra 1965'te Lauer ve Jean Leclant tarafından sürdürüldü, çalışmalar sonucunda Teti'nin piramidinde 700, I. Pepi'ninkinde 2000'in üzerinde fragman daha bulundu.

Maspero'nun geçici çevirisinden sonra, 1924'te Louis Speelers'in Sethe'nin önçalışmalarına dayanan Fransızca tercümesi yayımlandı; Samuel A. B. Mercer'in 1952'deki İngilizce çevirisinin yerini 1969'da Raymond O. Faulkner'in çevirisi aldı. Sethe tarafından hazırlanan ve sürekli gözden geçirilip düzeltilen ayrıntılı yorumların da bulunduğu çeviri ancak onun ölümünden sonra, İkinci Dünya Savaşında kesintiye

uğramakla birlikte 1935-1962 yılları arasında ciltler halinde yayımlandı.

Ayrıntılara dair sorunların incelenmesi, Pierre Lacau'nun simgele-
rin atlanması ya da tahrif edilmesi üzerine yaptığı kapsamlı çalışması
(1914) ve G. van der Leeuw'un tanrı tasavvurlarıyla ilgili araştır-
masıyla (1916) başladı. James Henry Breasted önemli etkilere yol açan
*Kadim Mısır'da Din ve Düşüncenin Gelişimi [Development of Religion and
Thought in Ancient Egypt, 1912]* adlı eserinde bu *Piramit Metinleri*'nden
yararlandı. Araştırmanın ilk zamanlarında büyü-lü-sözler olabildiğince
erken dönemlere tarihlenmişti, Sethe bile bunların büyük bir kısmı-
nın hanedanlık öncesi döneme ait olduğu görüşündeydi; dolayısıyla
bu büyü-lü-sözlerin incelenmesiyle Mısır kültürü ve dininin kökenle-
rine inilebileceği düşünülüyordu. Bugün metinlerin kökeni, kaydedil-
dikleri zamana yakın bir döneme tarihlenebiliyorsa da, daha kesin bir
tarihleme için gereken ayrıntılı araştırmalardan yoksunuz.

Yapı ve Dil

Değişik uzunlukta ve resmedilmiş büyü-lü-sözler, yerâltındaki me-
zar odalarının duvarlarına dikey satırlar halinde işlenmiştir. Simgele-
rin konturlarının yeşil olması, ölünün yenileneceğine dair umuda işa-
ret eder. 355. büyü-lü-söz ("Göğün İki Kanatlı Kapısı açılıyor") dışında bü-
yü-lü-sözlerin bir başlığı yoktur; fakat 6. Hanedanda her satır "Sözler
Söylenecek" anlamına gelen tekrarlanan derkenarla başlar, ki bu Unas
piramidinde yalnızca büyü-lü-sözlerin başında bulunan bir ifadedir.
Büyü-lü-sözlerin sonu Unas'ta düz bir çizgiyle, daha sonraki piramid-
lerde "ev" için kullanılan hiyeroglifle gösterilmiştir. Sethe'nin edis-
yonunda 714 büyü-lü-söz vardır, 1969'da Faulkner 759 büyü-lü-söz say-
mıştır, ancak bunların bir kısmı birbirinin eşidir ve farklı bir büyü-

lü-söz olarak sayılmaması gerekir. Büyülü-sözlerin bir kısmı kraliyet defin ritüeli için başta birinci tekil şahıs anlatımıyla kaleme alınmış, fakat piramide yazılırken üçüncü tekil şahıs anlatımına çevrilmiştir.

Büyülü-sözlerin hangi sıra içinde okunması gerektiği hâlâ bilinmemektedir. Maspero ve Sethe lahit odasının kuzey duvarından başlamışlardı, fakat Siegfried Schott ve Alexandre Piankoff büyülü-sözlerin başlangıcının ön odanın girişinde olduğunu düşünüyordu. Schott, Hartwig Altenmüller ve Joachim Spiegel büyülü-sözlerin sırasını kraliyet defin ritüeli olarak açıklamaya çalıştı, ancak Schott ve Altenmüller ritüel akışına kraliyet ölümler tapınağını da dahil ederken (Altenmüller gibi çalışmasını Unas piramidiyle sınırlayan) Spiegel ritüelin tüm süreçlerinin piramidin fazla geniş olmayan iç kısmında ifa edildiği görüşündeydi. Jürgen Osing ise, Unas örneğinden yola çıkarak –örneğin apotropaik büyülü-sözler ile lahit odasındaki adak metinleri arasındaki– tematik bölünmeye işaret etmiştir; ki bizzat bu bölünme, süreklilik arz eden bir ritüel metni olmadığını gösterir; aynı zamanda büyülü-sözlerin piramidden piramide büyük farklılık ve bölünme göstermesi de bütünsel bir ritüel olduğu görüşünü çürütür. Yine de büyülü-sözlerin ağırlıklı olarak ritüel metinleri olduğu nadiren yadsınır. Daha sonraki külliyatlarında buna benzediğine bakarak, metinlerin daha geniş bir derlemeden belirli amaçlara göre seçilmiş ve belirli bakış açılarına göre düzenlenmiş olduğunu var sayabiliriz. Göğün yönlerine göre yapılan özel bir oryantasyona rastlanmamıştır.

Metinlerin dili Eski Mısırcadır, ama nispeten eski tarzdadır ve ses ve gramer bakımından Eski Krallığın diğer metinlerinden biraz farklılık gösterir; imla henüz oluşum aşamasındadır ve bu son derece uzun yazımların kullanılmasına neden olmuştur. İlk kez tersine akan,

yani satırların normal sırasını tersine çeviren yazı kullanılmıştır. Yazıda hayvan ve insan figürlerini tam olarak kullanmaktan kaçınmasının yanı sıra bunların kasıtlı olarak tahrif edilmesi de dikkat çekicidir. Bunun bir nedeni bazı karakterlerin hayata dönüp bir “tehlike” teşkil edebilecek olmasıdır, bir nedeni de ölü kralın adaklarını başka canlılardan koruma isteği olmasıdır.

İçerik

Sethe'nin sayımına göre Unas piramidinde 227 büyü-lü-söz vardır; bunu izleyen her piramide yeni büyü-lü-sözler eklenmiştir, ancak içerikteki değişiklikler ve tematik vurgudaki kaymalara dair çalışmalar-dan hâlâ yoksunuz. Genel olarak büyü-lü-sözlerin göğe yükselmesi ve tanrılar arasına kabul edilmesinde ölü krala sunulan özel bir hizmet olduğu düşünölmektedir; bu bağlamda uygun olan her türlü yardım aracı devreye sokulur: göğe uzanan bir merdiven ya da rampa, bulutlar, fırtına ve dolu, tütsü, güneş ışığı, ayrıca kuş, böcek ya da çekirge gibi hayvanların resmi. Göğü taşıyan tanrı Şu da özellikle uygun bir yardımcıdır; dahası büyü-lü-sözler firavuna ötedünyadaki yollar ve yerler ve orada karşılaşılabileceği tehlikelere dair bilgi verir. Kapıların muhafızları ve kayıkçıyla diyaloglar ölü kralın doğru isimleri söylemesini ve meşruiyetini kanıtlaması ve böylece –kayıkçının da yardımcıyla– ötedünyanın diyarlarında yoluna devam etmesi için yanıtlaması gereken sorulara doğru yanıtlar vermesini sağlayacak özel bilgi gerektirir.

Ötedünyanın topografisi hayli belirsiz olmakla birlikte, cennetimsi “Sazlık Diyarı” ve “Adak Diyarı,” “Çakallar Gölü” ve “Kıvrılan Suyolu” gibi önemli mekânlar vardır. Gök açıkça sularla çevrenmiştir, bu nedenle tanrılar ve ölüler oraya barkalarla gider ve suyu geçerler, dola-

yısıyla kayıkçının yardımına muhtaçtırlar. *Dat* henüz yeraltı dünyasıyla sınırlanmamış, göksel alanları da kapsıyor gibidir. Yine de kalmak için tercih edilecek bir yer değildir, güneş tanrısı Ra bile orada ancak güneşin doğuşuyla kurtulabileceği “prangalar içinde” tasvir edilir (§ 285). 273/274. büyü söz’deki Yamyamlar İlahisi’nde kralın çetin yolculuğundan sonra gökteki menziline varışı özellikle etkileyici bir biçimde anlatılır. Ölü kral daima yaratıcı tanrı Atum’la özdeşleştirildiğinden, .bu tanrının yaratım eylemine dair pek çok imayla karşılaşırız.

Bunun yanı sıra ölünün ihtiyaçlarının karşılanması, özgürce hareket etmesi ve düşman varlıklardan korunması önemli bir rol oynar; “Kırmızı testilerin kırılması” ritüeli (244. büyü-söz) tüm düşmanların yok edilmesini hedefler. Yılanlara karşı kullanılan çok sayıda büyü söz (akreplere karşı olan da vardır: 227), oradaki benzer koşullar ve çeşit çeşit tehlikelerin üstesinden gelinebilmesi için bu dünyaya yönelik büyü-sözlerin öteki dünyaya uyarlandığını gösterir.

Aynı zamanda ölümün üstesinden gelmek için kozmosun döngüsel seyrine katılma arzusu ve güneş tanrısına barkasında eşlik edebilme umudu da mevcuttur (§ 711, § 906); 267. büyü-söz’de kral güneş tanrısını barkadaki yerinden edecek kadar ileri gider – “bu Unas senin yerine otursun ve gökte senin barkanla yol alsın diye, ey Ra.” Yine de, kralın Osiris’le özdeşleştirilmesi –özdeşlikleri özellikle 219. büyü-söz’de vurgulanır– ve Osiris mitosuna yönelik pek çok ima daha ağırlıklı bir hacme sahiptir ve bu metinler Osiris’in yeraltı dünyasının hâkimi olarak karşımıza çıktığı en eski metinlerdir. Osiris mitosunun neredeyse tüm önemli motifleri burada mevcuttur. Aynı zamanda öldürülen tanrının aranmasına kız kardeşleri Isis ve Nephthys’in yanı sıra – her ne kadar babasının ölümünden sonra ortaya çıkan bu oğul ve mi-

raşçının doğumunun 366. büyü-lü-söz, § 632 ve 593. büyü-lü-söz, § 1635-1636'da anlatıldığı varsayılsa da- (babasını bulan ve onu kucaklayıp ayağa kaldırarak yeniden yaşama döndüren [364. büyü-lü-söz, § 612 ve 371. büyü-lü-söz, §648]) oğlu Horus da katılır. Osiris suda sürüklenir, ancak Seth tarafından parçalara ayrılması motifine henüz yer verilmiştir. 477. büyü-lü-söz'de "iki Kutsal Dokuzlu huzurundaki"⁴⁹ bir mahkeme vasıtasıyla kardeş katli mevzubahis olur; her şey inkâr edilmesine rağmen, Horus tartışmalı mirası elde eder, öldürülen tanrı için tutulan yas sona erer, kahkaha ve sevinç geri döner (§ 1989).

Külliyatın tamamı ritüel olarak yorumlanmasa da, "Ağzın Açılması," adak ve heykel ritüelleri gibi bir dizi ritüel metni öne çıkar. Kraliyet tören giysilerinin her birinin, özellikle de tacın mezara yerleştirilmesine olduğu gibi adakların sunulması ve merhem, tütsü, giysi. ve mücevherlerin verilmesine de ritüel büyü-lü-sözleri eşlik eder.

Lite ra tüir

Keşifle ilgili ilk rapor H. Brugsch tarafından ZĀS 19'da (1881, 1-15), ilk metin ise G. Maspero tarafından *Recueil de Travaux relatifs à la philologie et à l'archéologie égyptiennes et assyriennes*'de tefrika halinde yayımlandı; ilk makale cilt 3, 1882, 177-224'te, sonuncusu ise cilt 14, 1893'te çıktı. Kısa süre sonra makaleler G. Maspero tarafından yeniden yayımlandı: *Les inscriptions des Pyramides de Saqqarah*, Paris. 1894. K. Sethe'nin hâlâ ölçüt oluşturan edisyo-

⁴⁹ *Kutsal Dokuzlu* (Mısırca *pēsedcet*) kavramıyla bir yerin tüm tanrıları nitelenir. Üç kere üç tanrının bir araya gelmesiyle kozmostaki tüm tanrılar kapsanmış oluyordu. En eski Kutsal Dokuzlu Heliopolis'in kozmogonik sisteminin tanrılarıydı: Yaratıcı tanrı Atum, çocukları Şu (hava) ve Tefnut (nem), torunları Geb (yer) ve Nut (gök) ve "Nut'un çocukları" olan tanrı çiftleri Osiris ve Isis ile Seth ve Nephthys-çn.

nu 1908'den itibaren yayımlandı: *Die altägyptischen Pyramidentexte*, Leipzig, 1908-22 (yeni baskısı Darmstadt, 1960), buna G. Jéquier'nin Güney Sakka-ra'da bulup yayımladığı materyaller eklenebilir: *La pyramide d'Oudjebten*, Kahire, 1928; *Les pyramides des reines Neit et Apouit*, Kahire, 1933; *La pyramide d'Aba*, Kahire, 1935; *Le monument funéraire de Pepi II, Tome I*, Kahire, 1936. J. Leclant yeni çalışmalar hakkında bir dizi önrapor yayımlamıştır, bir ara değerlendirme için bkz. *Textes et langages de l'Égypte pharaonique, II*, Kahire, 1972, s. 40-42 ve *L'Égyptologie en 1979, II*, Paris, 1982 içinde, s. 31-35, ayrıca bkz. daha sonraki uluslararası kongreler ve *Orientalia* dergisi ("Fouilles et travaux en Égypte et au Soudan").

K. Sethe'nin çevirisi ve yorumu (6 cilt, Glückstadt, 1935-62) ancak ölümünden sonra yayımlandı; burada 213-582. büyü-lü-sözler'e yer verildi. Diğer çeviriler: L. Speleers, *Traduction, index et vocabulaire des textes des pyramides égyptiennes*, Brüksel, 1934 (1924'te yayımlanan birinci baskının düzeltilmiş edisyonu); S. A. B. Mercer, *The Pyramid Texts in Translation and Commentary*, 4 cilt, New York, 1952; R. O. Faulkner, *The Ancient Egyptian Pyramid Texts*, 2 cilt, Oxford, 1969 (ikinci cilt Sethe'nin metnine yapılan ekleri de içermektedir, ayrıca bkz. E. Edel'in *OLZ* 69, 1974, 131-137 ve *ZÄS* 102, 1975, 31-36'daki düzeltmeleri). Büyü-lü-sözlerin küçük bir seçkisi için bkz. M. Clagett, *Ancient Egyptian Science, I*, Philadelphia, 1989, s. 413-424, daha kapsamlı bir seçki için bkz. S. Donadoni, *Testi religiosi egizi*, Torino, 1970, s. 37-168. Sethe edisyonu için ayrıca bkz. H. Grapow, *Zeitschr. der Deutschen Morgenländ. Gesellschaft* 91, 1937, 537-554 (Fransızca çevirisi: *CdE* 14, 1939, 218-231). Alıntılarının dizini ilk 1971'de C. Crozier Brelot tarafından yayımlandı: *Textes des Pyramides. Index des citations*, Paris, 1971; 1976'dan itibaren gözden geçirilmiş pek çok yeni baskısı yapıldı. Faulkner çevirisinde büyü-lü-sözlerde geçen tanrı ve yer isimlerinin dizinine de yer vermiştir, ama *Piramit Metinleri*'nin halen bir sözlüğü yoktur.

Defin ritüeliyle ilgili tartışmalar için bkz. S. Schott, "Bemerkungen zum ägypt. Pyramidenkult" (*Beiträge zur ägyptischen Bauforschung und Altertumskunde* 5, 2), Kahire, 1950 (ayrıca bkz. H. Bonnet'nin eleştirisi, *JNES* 12, 1953, 257-273); H. Altenmüller, "Das Auferstehungsritual der Unas-Pyramide,"

ĀgAbh 23, 1971; a.g.y., LĀV, 14 vd; J. Spiegel, ASAE 53, 1956, 339-439; a.g.y., "Die Texte zum Begräbnisritual in den Pyramiden des Alten Reiches," ĀgAbh 24, 1972; W. Barta, "Die Bedeutung der Pyramidentexte für den verstorbenen König," MĀS 39, 1981; J. Osing, "Zur Disposition der Pyramidentexte des Unas," MDAIK 42, 1986, 131-144; J. P. Allen, "Reading a Pyramid," *Hommages à Jean Leclant* içinde, Kahire, 1994, I, s. 5-28; G. Englund, "La lumière et la répartition des textes dans la pyramide," a.g.e., s. 169-180.

Unas versiyonu ve kaliteli fotoğrafları için bkz. A. Piankoff, *The Pyramid of Unas*, Princeton, 1968 (Bollingen Series XL, 5); "Proben für Teti," *Orientalia* 35 içinde, 1966, Tablo VIII-X ve BSFE 46, 1966, Tablo II-IV; **I. Pepi ve Merenre'nin lahit odalarından görünümüler için bkz.** C. Aldred ve diğerleri, *Le temps des Pyramides*, Paris, 1978, s. 98 vd; **I. Pepi için ayrıca bkz.** *Orientalia* 37, 1968, Tablo 22-24; 38, 1969, Tablo 22-25 ve 39, 1970, Tablo 34-37; **II. Pepi hakkında bkz.** J. Leipoldt ve S. Morenz, *Heilige Schriften*, Leipzig, 1953, Resim 2; **İput ve Ucebtan versiyonları için bkz.** J. P. Allen, *JARCE* 23, 1986, 1-25.

Daha sonraki dönemlere ait Piramit Metinleri üzerine temel bir eser: T. G. Allen, "Occurrences of Pyramid Texts with Cross Indexes of These and Other Egyptian Mortuary Texts," Chicago, 1950 (SAOC 27).

Orta Krallık: W. Hayes, *The Texts in the Mastaba of Se'n-wosret`nkh at Lisht*, New York, 1937, 302.-312. **Büyülü-sözler örneğinde bu versiyonun Unas metinleriyle ilişkisi:** J. Kahl, *SAK* 22, 1995, 195-209; L. H. Lesko, *Index of the Spells on Egyptian Middle Kingdom Coffins and Related Documents*, Berkeley, 1979; W. Barta, "Die Pyramidentexte auf den Privatsärgen des Mittleren Reiches," *ZĀS* 113, 1986, 1-8 ve a.g.y., *GM* 120, 1991, 7-12. **Ö dönemin organ kaplarının üzerindeki piramit büyü-lü-sözleri hakkında bkz.** B. Lüscher, *Untersuchungen zu ägyptischen Kanopenkästen vom Alten Reich bis zum Ende der Zweiten Zwischenzeit*, Hildesheim, 1990, s. 66-71.

Yeni Krallık: W. C. Hayes, *Royal Sarcophagi of the XVIII Dynasty*, Princeton, 1935. **Geç Dönem: 26. Hanedan hakkındaki kapsamlı bir çalışma P. de Smet'ten beklenmektedir, en sık rastlanan büyü-lü-sözler hakkında bkz.** M. Patane, *BSEG* 16, 1992, 65-67, ayrıca bkz. C. E. Sander Hansen, *Die religiösen Texte auf dem Sarg der Anchnesneferibre*, Kopenhag, 1937. **Sakkara'daki mezar-**

lar hakkında bkz. E. Bresciani, S. Pernigotti ve M. P. Giangeri Silvis, *La tomba di Ciennehebu*, Pisa, 1977, s. 25-40, Ptolemaios Döneminin başlarında papirüs üzerine yazılmış bir versiyon hakkında bkz. G. Möller, *Über die in einem späthieratischen Papyrus des Berliner Museums erhaltenen Pyramidentexte*, Berlin, 1900. Edfu'daki Ptolemaios tapınağındaki versiyon A. Grimm tarafından ele alındı: *GM* 31, 1979, 35-46. Roma Dönemi için bkz. A. Szczudlowska, "Pyramid Texts Preserved on Sekowski Papyrus," *ZÄS* 99, 1973, 25-29.

Yazı ve dil hakkında bkz. P. Lacau, "Suppression et modifications de signes dans les textes funéraires," *ZÄS* 51, 1914, 1-64; E. Drioton, "Dissimilations graphiques dans les Textes des Pyramides," *ASAE* 49, 1949, 57- 68; O. Firchow, *Grundzüge der Stilistik in den altägypt. Pyramidentexten*, Berlin, 1953; C. E. Sander Hansen, *Studien zur Grammatik der Pyramidentexte*, Kopenhag, 1956; E. Edel, *Altägyptische Grammatik*, Roma, 1955/1964, §§ 12-14; J. P. Allen, *The Inflection of the Verb in the Pyramid Texts*, Malibu, 1984; J. Kahl, "Die Defektivschreibungen in den Pyramidentexten," *Lingua Aegyptia* 2, 1992, 99-116.

İçerik üzerine araştırmalarla ilgili kaynakların burada ancak bir seçkisine yer verilebilir; çeşitli konular Mercer, cilt 4, *The Pyramid Texts*'de (1952, bkz. yukarıda) ele alınmaktadır. Ayrıca bkz. G. van der Leeuw, *Godsvoorstellingen in de oudaegyptische Pyramidentexten*, 1916; Th. G. Allen, *Horus in the Pyramid Texts*, Chicago, 1916; J. Sainte Fare Garnot, *L'hommage aux dieux sous l'Ancien Empire égyptien d'après les Textes des Pyramides*, Paris, 1954; L. J. Cazemier, "Das Gebet in den Pyramidentexten," *JEOL* 15, 1957/58, 47-65; R. Anthes, "Das Sonnenauge in den Pyramidentexten," *ZÄS* 86, 1961, 1-21; R. O. Faulkner, "The King and the Star Religion in the Pyramid Texts," *JNES* 25, 1966, 153-161; W. M. Davis, "The Ascension-Myth in the Pyramid Texts," *JNES* 36, 1977, 161-179; K. Koch, "Erwägungen zu den Vorstellungen über Seelen und Geister in den Pyramidentexten," *SAK* 11, 1984, 425-454; Ch. Jacq, *Le Voyage dans l'autre monde selon l'Égypte ancienne*, Monaco, 1986; V. A. Tobin, "Divine Conflict in the Pyramid Texts," *JARCE* 30, 1993, 93-110; H. Roeder, "Themen und Motive in den Pyramidentexten," *Lingua Aegyptia* 3, 1993, 81-119; N. Beaux, "La douat dans les Textes des Pyramides," *BIFAO* 94, 1994, 1-6; a.g.y., "Sirius, étoile et jeune Horus," *Hommages à Jean Leclant* içinde, Kahire, 1994, I,

s. 61-72; R. Krauss'un "Astronomische Konzepte und Jenseitsvorstellungen in den Pyramidentexten" adlı çalışması henüz yayımlanmamıştır.

Büyülü-sözlerden özellikle de "Saz Demeti Büyülü-sözleri" (263. büyü-lü-söz) birçok kez ele alınmıştır: W. Barta, *SAK* 2, 1975, 39-48 ve H. Altenmüller, *Hommages à François Daumas* içinde, Montpellier 1986, 1-15. "Yamyamlar İlahisi" (273/274. büyü-lü-söz) hakkında bkz. H. Altenmüller, J. Assmann, E. Feucht, R. Grieshammer (yay.), *Fragen an die altägypt. Literatur. Studien zum Gedenken an E. Otto* içinde, Wiesbaden, 1977, s. 19-39; 23. büyü-lü-söz konusunda bkz. J. Assmann, *Hommages à Jean Leclant* içinde, Kahire, 1994, I, s. 45-59; 534. büyü-lü-söz için bkz. J. Osing, *a.g.e.*, s. 279-284; 659. büyü-lü-söz için bkz. M. Heerma van Voss, *a.g.e.*, s. 217-220.

Diğer: Keşif üzerine bkz. R. T. Ridley, *ZÄS* 110, 1983, 74-80; çeşitli makaleler için bkz. *Hommages à Jean Leclant*, Kahire, 1994. *Piramit Metinleri*'nin, bilimde çok saygın bir yere sahip olmasına rağmen, *Ölümler Kitabı*'nın aksine mısır bilimi dışında pek tanınmaması metinlerin zorluğundan ve daha geniş bir okuyucu kitlesinin ilgisini çekebilecek çeviri ve yorumların eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

TABUT METİNLERİ

Kökenler

Orta Krallığın tabutlarında piramit büyülü-sözlerinden bazılarının kullanımına devam edilmesine rağmen Eski Krallığın sonunda *Piramit Metinleri*'nin yerini *Tabut Metinleri* alır. 8. Hanedan'dan Kral Aba'nın piramidinden itibaren bu yeni yazılmış büyülü-sözlere rastlanır. Eğer bunların inşaalarının Eski Krallığın sonlarında gerçekleştiğine yönelik tarihleme doğruysa, *Tabut Metinleri*'nin en eskileri el-Karga vahasındaki Balat nekropollerindedir. Ana kaynaklar Orta Mısır'ın 12. Hanedandan kalma eyalet yöneticisi nekropelleri, özellikle de Asyut, Beni Hassan, Deir el-Berşe, el-Lişt ve Meir'de bulunanlar olsa da, buluntu yerleri deltadan Assuan'a dek uzanır. Bize en fazla büyülü-sözün temin etmesiyle önemli bir merkez, Tanrı Thot'un kenti Hermopolis'in nekropolü Deir el-Berşe'dir. Bu metinsel gelenek Orta Krallıkla birlikte sona erdikten sonra *Tabut Metinleri*'nin büyülü-sözlerinin kullanımına 17. Hanedandan itibaren *Ölüer Kitabı*'nın yeni yazımında devam edilir. *Tabut Metinleri*'nin büyülü-sözlerine tıpkı Minnahte'nin defin odasında (TT 87) olduğu gibi Yeni Krallıkta da ara sıra rastlanır ve 25/26. Hanedanın mezarlarında 151, 607 ve 625. büyülü-sözler oldukça popülerdir. Orta Krallıkta büyülü-sözler genellikle memurların ve ailelerinin tabutlarında rastlansa da, mezar duvarlarına, anıtaşlara, mumyanın iç organlarının konulduğu kapların, ölü maskelelerinin ve papirüslerin üzerine de yazılmışlardır.

Araştırma

1867'de Lepsius tarafından ilk kopyaları yayımlanan *Tabut Metinleri*, Berlin'deki tabutların üzerindeki metinlerdi. Münferit tabutlarla ilgili az sayıda yayından sonra 1904/06'da Pierre Lacau Kahire Müzesi'ndeki tabutları müzenin *Catalogue générale*'i [genel katalog] çerçevesinde tanıttı ve 1904'te bu materyalden yola çıkarak bazı büyülü-sözleri "Textes religieux" (*Recueils des Travaux relatifs à la philologie et à l'aéologie égyptiennes et assyriennes*'in 26-37. ciltlerinde, 1904-1915, tipo baskı) başlığını taşıyan bir makaleler dizisi içinde, metinler hiyeroglif benzeri bir yazı tipiyle yeniden yazılmış olarak yayımlamaya başladı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra James Henry Breasted ve Alan H. Gardiner'in bütün metinleri içeren kapsamlı bir külliyatı yayımlama planı 1935-1961 yılları arasında Adrian de Buck tarafından gerçekleştirilerek yedi cilt yayımlandı. Mevcut materyalin yeni buluntularla zenginleşmesine karşın halen kullanılan büyülü-söz tasnifi onun edisyonuna dayanmaktadır.

Lacau'nun *Textes religieux*'ü temelinde büyülü-sözlerin ilk değerlendirilmesi *Development of the Religion and Thought* (1912) adlı eseriyle Breasted ve *Totenglauben und Jenseitsvorstellungen* (1926) başlıklı çalışmasıyla Hermann Kees tarafından yapıldı. De Buck edisyonunun ilk iki cildinin Fransızcası 1947'de L. Seelers çevirisiyle yayımlandı. Metinlerin tamamının İngilizce çevirisi ilk kez R. O. Faulkner (1973-1978) tarafından, Fransızca çeviri ise 1986'da Paul Barguet tarafından gerçekleştirildi; Faulkner, çevirisinde Buck'ün sıralamasını izlerken, Barguet büyülü-sözleri konulara göre gruplandırmıştır. Metinler henüz Al-mancaya çevrilmemiştir.

Özellikle *İki Yolun Kitabı* başından beri dikkat çekti. Hans Schack-Schackenburg, Sen'in Berlin'deki tabutunun zeminini 1903'te yayımladı

(*Das Buch von den zwei Wegen des seligen Toten*, Leipzig, 1903); *Totenglauben und Jenseitsvorstellungen* adlı eserinde Kees metnin içeriğini ayrıntılarıyla ele aldı, son dönemlerde de metnin tamamının yeni çevirileri yayımlandı (bkz. *Literatür* bölümündeki eserler; Hermsen'in orada anılan çalışmasında araştırma tarihi hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir).

Yapı ve dil

Külliyatın 1185 büyülü-söze ayrılacak biçimde tasnif edilmesi Buck edisyonuna dayanmaktadır. Bu edisyonda pek çok farklı yerde bulunan tabutlara yer verilmiştir, zaten büyülü-sözlerin çoğuna yalnızca tek bir yerde rastlanmıştır. Bu yerel unsur *Tabut Metinleri*'ni diğer külliyatlardan ayırır. Fakat dil yine burada da "klasik" Orta Mısırca'dır, yerel özellikler görülmez ve Eski Mısırca'dan da sık sık yararlanılmıştır. Büyülü-sözler dikey satırlar halinde işlek hiyeroglif yazıyla ya da eski hiyeratik yazıyla yazılmış, bazen de açıklayıcı notlar ve nadiren, metinlerin "başka okuma biçimleri" dediği sözlerle donatılmışlardır. Büyülü-sözlerin başlıklarına bazen sonda da rastlansa da genellikle büyülü-sözün başında yer alır. Yerden tasarruf etmek amacıyla paralel ifadelerde sık sık "paylaşılan sütun"dan yararlanılmıştır. Vurgu ve büyülü-sözlerin ayrımını göstermek için kırmızı renk kullanılmış, bazı önemli büyülü-sözler (örn. 1087) tümüyle kırmızı renkte yazılmıştır. Ölüden hemen her zaman birinci tekil şahıs olarak söz edilir.

Piramit Metinleri'nden farklı olarak ender de olsa vinyetler yer almaktadır ve *İki Yolun Kitabı*'nda (resim 3) ve Sunu Diyarı (464. büyülü-söz) için ayrıntılı haritalar da kullanılmıştır; bazen (örn. 81 ve 100. büyülü-söz'de) büyülü-sözlerin etkisini güçlendirdiğine inanılan figürlerin tasvirleri kullanılmıştır. En ayrıntılı kompozisyon, Paul

Barguet dört bölüm olarak ele alırken Leonard H. Lesko ve E. Hermesen'in dokuz kısma ayırdığı *İhi Yolun Kitabı*'dır: VII. Kısım tek bir büyü-lü-sözden oluşur (1099) ve Hermesen'in de belirttiği gibi içerik olarak aslında VI. Kısma aittir. Özgün adı belki de "Rasetyau'nun Yollarının Rehberi" olan ve "Thot'un böğrünün altında" bulunduğu rivayet edilen bu kitap bir uzun versiyon (1029-1130. büyü-lü-söz) ve bir de kısa versiyon (1131-1185. büyü-lü-söz, ayrıca 513 ve 577. büyü-lü-sözler) olarak iki bölüme ayrılabilir.

İçerik

Daha yeni olan bu külliyat, *Piramit Metinleri*'nin aksine salt kraliyet ailesinin tekelinde değildir ve *Tabut Metinleri*'nin büyü-lü-sözleri tüm ölülerin emrine amadedir, böylece ötedünyanın sevinçleri herkesin ulaşabileceği bir şey haline gelir; artık her ölü kimse "Osiris NN"dir. Ancak bu metinleri mezarlarında kullanan asıl grup İÖ İkinci binyılın başındaki eyalet yöneticileri ve onların aileleridir. *Piramit Metinleri*'nin temel içeriği, özellikle de varoluşun sürdürülmesinin maddi koşullarına (ki tabutlar üzerindeki süs kuşağına işlenmiş defin sunularından olan alet edevat ve ötedünyanın zorunlu vazifelerinden muaf olmayı sağlayacak *uşebti* büyü-lü-sözü [472. büyü-lü-söz] de bu amaca hizmet eder), tehlikelere ve düşman varlıklara karşı korumaya ve güneşin döngüsel seyrine katılmaya dair içerik burada da korunur. Sevilen kuş suretiyle ölü kralın göğe yükselişine dair olan dönüşüm büyü-lü-sözleri (diğerlerinin yan sıra, 268-295. büyü-lü-sözler), aynı zamanda ölünün çeşitli tanrılarla ("mübeddel [dönüşmüş] olmak isteyeceği her tanrıya": 290. büyü-lü-söz), ateşe, havaya, buğdaya, çocuğa ya da ve timsaha dönüşmesinē de hizmet eder. Dönüşümü anlatmak için kul-

lanılan hiyeroglif karakteri olan scarabaeus da zaten bu dönemin en popüler tılsımıdır!

Yeni bir motif de ölünün ötedünyada sevdiği kişilerle arzu edilen yeniden bir araya gelişidir – ölünün ötedünyada kendi ailesiyle karşılaşmasıdır. Aynı zamanda güneş düşmanı Apophis figürü de yenidir, güneş seyrinin devamı için dev yılan Apophis’le savaşmak gerekir. Tüm düşmanlara karşı zafer kazanma arzusu belirli bir suçun mevzu bahis olması çerçevesinde idare edilmeyen ve kimşenin muaf olmayacağı bir mahkemede Ölünün Yargılanması tasavvurunda somutlaşır. Ölünün ilksel tanrı ve yaratıcı olarak sunulmasından hoşlanıldığı için yaratılış tasavvurları birçok büyülü-sözde önemli bir rol oynar; bir dizi büyülü-söz ilksel tanrı ile onun yaratılış eserini devam ettiren “çocukları” Şu ve Tefnut’un bir araya gelmesiyle ilgilidir. Genel olarak ötedünya, *Piramit Metinleri*’nde olduğundan daha somut olarak tasavvur edilmiştir ve ötedünyanın tehlikeleri de daha çarpıcı bir biçimde tasvir edilmiştir. Osiris ve onun diyarı da daha çok öne çıkar, ölü kısmen bizzat Osiris kısmen de onun yardımcısı ve destekçisidir, hatta bazen, “dramatik” 312. büyülü-söz’de olduğu gibi, babasının yardımına koşan sadık oğul Horus rolündedir.

İki Yolun Kitabı (günümüze iki versiyonu ulaşmıştır) daha sonraki *Yeraltı Dünyası Kitapları*’nın açık düzeninden yoksun olsa da, bir kozmografinin ilk örneği olarak özel bir yere sahiptir. Kees’e göre, “cadılığın büyü kazanından”ndan ve “halkın batıl fantezileri”nden çıkmadır, fakat Tavşan Eyaleti’nin üst düzey görevlilerine göre, mezarlarına konan bu metinler ötedünyanın devlet teşviikiyle gerçekleştirilen araştırmasının sonucuydu ve ölünün ötedünyada kaybolmadan yolunu bulabilmesi için gereken bilgiyi içeriyordu. Metin sık sık doğrudan doğruya ölüye seslenerek onu uyarır ya da doğru yolu gös-

terir; metnin içindeki şematik planlar ölünün yön bulmasını kolaylaştırmayı amaçlar ve kitabı –Yeni Krallığın sistematik yaklaşımına henüz sahip olmasa da– ilk gerçek “ötedünya rehberi” kılar.

İki Yolun Kitabı daha sonraki *Yeraltı Dünyası Kitapları* gibi güneşin batışıyla değil, doğu ufkuyla ve güneşin doğuşuyla başlar, öyle ki ötedünya yolculuğu büyük ölçüde gökyüzünde gerçekleşir. Ölü, güneşin çevresindeki ateş çemberi (“ateşli maiyet” diye nitelenir) ya da tehditkâr muhafızların olduğu ötedünya kapıları gibi birçok engel ve tehlikeyle karşılaşır. Zifiri karanlık ya da ateşten duvarlar yolu sık sık kapatır. Ötedünya tasvirinin odak noktasında, “göğün sınırında” yer alan ve içinde Osiris’in cesedini barındıran *Rasetyau* bölgesi vardır; 1080. büyü-lü-söz’e göre, burası “karanlığın ortasında mühürlü ve etrafı ateşle çevrili”dir. Ölü oraya ulaşmak ister, çünkü ölü Osiris’i görenin ölmesi mümkün değildir (VII 302e). Bir başka hedef de cennet gibi bereketli “Adak Diyarı”dır, ancak buraya ulaşan yolu bulmak açıkça çok zordur, zira kitabın sonlarına doğru “çatallanmaya” başlayan, hiçbir yere ulaşmayan yollarla karşılaşırız. Muğlak bir yer de İki Yol arasındaki “Alev Gölü”dür, buranın yakıp kül eden ateşi aynı zamanda yenilenmeye de hizmet eder. 1100-1110. büyü-lü-sözler’de ilk kez her birinin önünde yedi muhafızla bir ötedünya kapıları sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Son bölümün odağında üç barka tasviri yer alır, bunların her biriyle yılan biçimli Apophis’in içinden defedildiği güneş barkası kastedilmiş olmalıdır. Dünyanın yaratılışı esnasındaki lütfkâr amellerini anlatan ve yaratılmış bu dünyanın “milyonlarca yıl” sonra sonunun geleceğini bildiren “Her Şeyin Efendisi” son monologunu (1130. büyü-lü-söz) barkasından yapar; zamanın sonunda geriye yalnızca o ve Osiris kalacaktır.

Genel olarak yeraltı dünyasının ve hâkimi Osiris'in önemi hayli artmıştır, fakat *Piramit Metinleri*'nin göksel ötedünyası örneğın Asyut'taki tabut kapaklarının üzerindeki "astronomi" tasvirlerinde yaşamayı sürdürür (kuzey göğünün yıldızları ve gök tanrıçası Nut); ölü'nün hedefi olan göklerin çoğulluğuyula *İki Yolun Kitabı*'nda da karşılaşırız. Ölü gerekli bilgilerle donatılmaya devam edilir, böylece tehlikelerden ve yanlış yollardan kaçınabilir; ötedünya kapılarının muhafızlarıyla diyalogunda ölü bu bilgi sayesinde meşruiyetini kanıtlar.

Literatür

Temel edisyon: A. de Buck, *The Egyptian Coffin Texts*, 7 cilt, Chicago, 1935-61. P. Barguet çevirisinin (bkz. aşağıda) 12. sayfasında, de Buck'ün dikkate almadığı bazı tabutlara işaret eder. Diğer materyaller için bkz. J. Vandier, "Deux textes religieux du Moyen Empire," W. Helck (yay. haz.), *Festschrift für Siegfried Schott zu seinem 70. Geburtstag* içinde, Wiesbaden, 1968, s. 121-124; A. Roccati, *Oriens Antiquus* 13, 1974, 161-197 (**Herakleopolis**); G. Lapp, "Särge des Mittleren Reiches aus der ehemaligen Sammlung Khashaba," *ÄgAbh* 43, Wiesbaden, 1985 (**Asyut**); a.g.y., "Der Sarg des Jmny mit einem Spruchgut am Übergang von Sargtexten zum Totenbuch," *SAK* 13, 1986, 135-145 (**Asyut?**); D. P. Silverman, S. Israelit-Groll (yay.), *Studies in Egyptology Presented to Miriam Lichtheim* içinde; Kudüs, 1990, s. 853-876 (**Kom el-Hisn**).

Yeni Krallıktaki tarihçe için bkz. D. P. Silverman, *Légyptologie en 1979. Axes prioritaires de recherches* içinde, Paris, 1982, I, s. 67-70 (902. büyüülü-söz), **Geç Dönem konusunda** bkz. G. Soukiassian, a.g.e., II, s. 55-61; L. Gester-mann, *SAK* 19, 1992, 117-132; A. el-Sawi ve F. Gomaa, *Das Grab des Panehsi, Gottesvaters von Heliopolis in Matariya*, Wiesbaden, 1993; H. Guksch, *Die Gräber des Nacht-Min und des Men-cheper Ra-seneb, Theben Nr. 87 und 79*, Mainz, 1995, s. 74 vd.

Külliyatın tamamının çevirileri şunlardır: R. O. Faulkner, *The Ancient Egyptian Coffin Texts*, 3 cilt, Warminster, 1973-78 (yeni baskısı 1994) ve P. Barguet, *Les textes des sarcophages égyptiens du Moyen Empire*, Paris, 1986 (kay-

nakçayla birlikte). **Büyülü-sözlerin küçük bir seçkisini çevirenler:** S. Donadoni, *Testi religiosi egizi*, Torino, 1970, s. 195-212 ve M. Clagett, *Ancient Egyptian Science*, I, Philadelphia, 1989, s. 437-443. **Büyülü-sözlerin tabutlar üzerindeki dağılımı konusunda bkz.** L. H. Lesko, *Index of the Spells on Egyptian Middle Kingdom Coffins and Related Documents*, Berkeley, 1979. **İkincil literatürün bir derlemesi için bkz.** R. Grieshammer, "Die altägypt. Sargtexte in der Forschung seit 1936," *ÄgAbh* 28, 1974, ayrıca bkz. M. Crozier, *Textes des sarcophages. Index des citations*, Paris, 1971. **Tabutların tipolojisinden hareketle yapılan tarihleme denemeleri için bkz.** H. Willems, *Chests of Life*, Leiden, 1988 ve G. Lapp, "Typologie der Särge und Sargkammern von der 6. bis 13. Dynastie," Heidelberg, 1993 (*Studien zur Archäologie und Geschichte Altägyptens* 7), dil kriterlerine dayanan tarihleme için bkz. W. Schenkel, *Frühmittelägyptische Studien*, Bonn, 1962. **Büyülü-sözlerin mumyanın iç organlarının konulduğu kaplarda kullanımı hakkında bkz.** B. Lüscher, *Untersuchungen zu ägyptischen Kanopenkästen vom Alten Reich bis zum Ende der Zweiten Zwischenzeit*, Hildesheim, 1990, s. 71-76.

Bazı tabutlarla ilgili yayınlar: G. Maspero, *Trois années de fouilles*, Paris, 1885 (**Harhotep**); S. Birch, *Egyptian Texts of the Earliest Period from the Coffin of Amamu in the British Museum*, Londra, 1886 (**Deir el-Berşe**); G. Steindorff, *Grabfunde des Mittleren Reiches in den königl. Museen zu Berlin; I^r (Sebk-o'nun tabutu)*, Berlin, 1901 (**Gebelen**); H. Schäfer, *Priestergräber und andere Grabfunde vom Ende des Alten Reiches bis zur griechischen Zeit vom Totentempel des Neuser-rē*, Leipzig, 1908 (**Abusir**); E. L. B. Terrace, *Egyptian Paintings of the Middle Kingdom. The Tomb of Djehuty-nekht*, New York, 1968 (**Deir el-Berşe'deki Thothnahte, eksik**). **Kahire'deki tabutlar için bkz.** P. Lacau, *Sarcophages antérieurs au Nouvel Empire*, 2 cilt, Kahire, 1904-06 (**CG**).

Vinyetlerin bir derlemesi için bkz. P. Eschweiler, "Bildzauber im alten Ägypten" (*OBO* 137, 1994), s. 161, dipnot 2 (ayrıca bkz. a.g.e., s. 187). **Büyülü-sözlerden birinin ansiklopedik-gramatik listesi:** R. Gundlach ve W. Schenkel, *Lexikalisch-grammatische Liste zu Spruch 335a der altägypt. Sargtexte*, 2 cilt, Darmstadt, 1970; **projenin devamı için bkz.** W. Schenkel, *Aus der Arbeit an einer Konkordanz zu den altägypt. Sargtexten*, Wiesbaden, 1983 ve a.g.y., *ZÄS* 121,

1994, 142-153; ayrıca bkz. P. Jürgens, "Textkritische und überlieferungsgeschichtliche Untersuchungen zu den Sargtexten," *GM 105*, 1988, 27-34 ve a.g.y., *Grundlinien einer Überlieferungsgeschichte der altägyptischen Sargtexte*, Wiesbaden, 1995. Bazı büyüü-söz sekansları G. Lapp tarafından ele alınmıştır: SAK 16, 1989, 171-202 ve SAK 17, 1990, 221-234. De Buck'ün edisyonu sözlük olarak tümüyle değerlendirilmiş olmakla birlikte, sözcük dizini henüz basılı değildir, ama internetten indirilebilir. P. Barguet çevirisinde tanrı ve yer isimleri dizininin yanı sıra bazı "Notabilia"ya da yer vermektedir. Çok yoğun bir biçimde *Tabut Metinleri*'ni temel alan bir Orta Mısırca grameri için bkz. Dieter Müller, *A Concise Introduction to Middle Egyptian Grammar*, Lethbridge, 1975 (özel baskı).

İki Yolun Kitabı'nın tam çevirileri: A. Piankoff, *Wanderings of the Soul*, New York, 1974 (Bollingen Series XL, 6); L. H. Lesko, *The Ancient Egyptian Book of Two Ways*, Berkeley, 1972; E. Hermsen, "Die zwei Wege des Jenseits," *OBO 112*, 1991. *İki Yolun Kitabı* ile *Ölümler Kitabı* arasındaki bağlantılara H. Grapow, *ZÄS 46*, 1909, 77-81'de işaret etmiştir, *Amduat*'la bağlantılar için bkz. a.g.y., *ZÄS 72*, 1936, 12-39. Ötedünya diyarları Torino'daki bir Gebelen tabutunun üzerinde de tasvir edilmiştir (de Buck, *Coffin Texts VI 271*), bununla ve Westcar Papirüsü'ndeki son masalla olası bir bağlantı için bkz. E. Hornung, *ZÄS 100*, 1973, 33-35. P. Barguet, "Essai d'interprétation du Livre des Deux Chemins," *RdE 21*, 1969, 7-17; *İki Yolun Kitabı*'ni bir erginlenme metni olarak yorumlamaya ve bir tapınak planıyla ilintilendirmeye çalışmıştır.

Asyut tabut kapaklarındaki takvim ve yıldızlar hakkındaki ilk derleme: A. Pogo, "Calendars on Coffin Lids from Asyut," *Isis 17*, 1932, 6-24; daha kapsamlı (12 tabut) bir çalışma için bkz. O. Neugebauer ve R. A. Parker, *Egyptian Astronomical Texts, I. The Early Decans*, Providence, 1960; diğer diyagonal yıldız saatleri hakkında bkz. J. Kahl, *SAK 20*, 1993, 95; belgelerle birlikte, metin eleştirisi için bkz. a.g.e., s. 95-107. Astronomiyle ilgili yorumlar için bkz. E. Brunner-Traut ve H. Brunner, *Die Ägyptische Sammlung der Universität Tübingen* içinde M. Schramm, Mainz, 1981, s. 219-227 ve Ch. Leitz, *Altägypt. Sternuhren*, Leuven, 1995.

Bazı büyüü-sözler ve büyüü-söz grupları hakkında bkz. H. Kees, *Göt-*

tinger Totenbuchstudien, Berlin, 1954 (UGAÄ 17, 227/228. büyü-lü-söz); R. O. Faulkner, JEA 48, 1962, 36-44 (38-40. büyü-lü-söz); M. Heerma van Voss, *De oudste versie van Dodenboek 17a*, Leiden, 1963 (335. büyü-lü-söz); J. Zandee, ZÄS 97, 1971, 101'e kadar, 1974 (75-81. büyü-lü-söz); L. H. Lesko, JARCE 9, 1971/72, 89-110 (464. büyü-lü-söz vd); R. O. Faulkner, JEA 58, 1972, 91-94 (313. büyü-lü-söz); D. Müller, JEA 58, 1972, 99-125 (404. büyü-lü-söz); R. Saged, RdE 26, 1974, 73-82 (407. büyü-lü-söz vd); D. Bidoli, *Die Sprüche der Fangnetze in den altägypt. Sargtexten*, Glückstadt, 1976 (473-480. büyü-lü-söz); J. Assmann, E. Feucht, R. Grieshammer (yay.), *Fragen an die altägyptische Literatur. Studien zum Gedenken an E. Otto* içinde J. Zandee, Wiesbaden, 1977, s. 511-529 (355. ve 362. büyü-lü-söz vs); A. Naccacci, *Liber Annuus. Studü Bibliici Franciscani* (Kudüs) 28, 1978, 5-23 (76. büyü-lü-söz); G. E. Kadish, "The Scatophagous Egyptian," *Journ. of the Society for the Study of Egyptian Antiquities* 9, 1978/79, 203-217; *Papers for Discussion 1* içinde V. Å. Tobin, Kudüs, 1982, s. 166-190 (573. büyü-lü-söz); J. Zandee, *Bibliotheca Orientalis* 41, 1984, 5-33 (173. büyü-lü-söz); J. Assmann, *Ägypten. Theologie und Frömmigkeit einer frühen Hochkultur*, Stuttgart, 1984, s. 204-221 (1130. ve 80. büyü-lü-söz); L. H. Lesko (yay.), *Egyptological Studies in Honor of R. A. Parker* içinde M. Heerma van Voss, "Sargtext 106 im Totenbuch," Hannover ve Londra, 1986, s. 49-52; *Funerary Symbols and Religion* (FS M. Heerma van Voss, Kampen, 1988) içinde J. F. Borghouts, s. 12-22 (336. büyü-lü-söz); J. Zandee, a.g.e., s. 165-182 (363-366. büyü-lü-söz); H. Buchberger, "Transformation und Transformat. Sargtextstudien I," Wiesbaden, 1993 (ÄgAbh 52; dönü-şüm büyü-lü-sözleri); *Hommages à Jean Leclant, I* içinde S. Bickel, "Un hymne à la vie," Kahire, 1994, s. 81-97 (80. büyü-lü-söz); A. de Jong, SAK 21, 1994, 141-157 (38. büyü-lü-söz).

Metnin içeriğiyle ilgili araştırmalar arasında şimdiye dek en zengin çalışma: H. Kees, *Totenglaubén und Jenseitsvorstellungen der alten Ägypter*, ²Berlin, 1956; fakat *Tabut Metinleri*'ndeki ötedünya inancı konusunda kapsamlı bir araştırma henüz yapılmamıştır. Özel araştırmalar şöyle sıralanabilir: *Miscellanea Gregoriana* içinde E. Otto, "Die Anschauung vom B3 nach Coffin Texts Sp. 99-104," *Miscellanea Gregoriana* içinde, Roma, 1941, s. 151-160; H. Kees, "Die Feuerinsel in den Sargtexten und im Totenbuch," ZÄS 78, 1942, 41-

53; S. Morenz, "Eine Naturlehre in den Sargtexten," *Wiener Zeitschr. für die Kunde des Morgenlandes* 54, 1957, 119-129; J. Zandee, *Death as an enemy according to Egyptian conceptions*, Leiden, 1960 (**ceza tasavvurları**); R. Grieshammer, "Das Jenseitsgericht in den Sargtexten," *ÄgAbh* 20, 1970; L. H. Lesko, "The Field of Hetep in Egyptian Coffin Texts," *JARCE* 9, 1971/72, 89-101; B. Altenmüller, *Synkretismus in den Sargtexten*, Wiesbaden, 1975; J. Zandee, "Sargtexte, um über Wasser zu verfügen," *JEOL* 24, 1976, 1-47; a.g.y., *Bibliotheca Orientalis* 41, 1984, 5-33 (**dışkı yeme motifi**); Ch. Jacq, *Le Voyage dans l'autre monde selon l'Égypte ancienne*, Monaco, 1986; S. Bickel, "La cosmogonie égyptienne avant le Nouvel Empire," *OBO* 134, 1994 (**yaratılış tasavvurları**); T. DuQuesne (yay.), *Hermes Aegyptiacus. Egyptological studies for B. H. Stricker* içinde E. Hermesen, "Die Bedeutung des Flammensees im Zweiwegebuch," Oxford, 1995, s. 73-86.

ÖLÜLER KİTABI

Kökenler

Yeni Krallık, Üçüncü Ara Dönem ve Geç Dönemin ölümler için genellikle papirüs üzerine yazılmış büyü-lü-sözlerine *Ölümler Kitabı* denir. *Tabut Metinleri* külliyyatındaki bazı büyü-lü-sözlerin sonraki versiyonları Yeni Krallığın *Ölümler Kitabı*'ndaki büyü-lü-sözlerle örtüşür. *Ölümler Kitabı* büyü-lü-sözlerinin ilk örnekleri Yeni Krallığın başındaki mumya bezlerinde ve tabutlarda, daha sonra papirüslerde ve bazı mezar odalarının duvarlarında görülür. Orta Krallığa ait oldukları sanılan bazı ilk örnekler (Mentuhotep ve Herunef'er'in tabutları ve şu an Brüksel'de bulunan papirüs) artık 17. Hanedana tarihlenmektedir. İlk örnekler Mısır'ın tamamına yayılmışsa da, Teb'de belirgin bir yoğunluktadırlar. *Ölümler Kitabı* büyü-lü-sözlerini memurlar ancak III. Tuthmosis'ten sonra çoğunlukla kullanmaya başlamışlardır. Amarna Döneminde *Ölümler Kitabı* üretimine kısa bir süreliğine ara verilir, fakat altın kaplı mahfazaların ve Tutankhamon'un mezarına konan diğer eşyanın üzerinde çok sayıda *Ölümler Kitabı* büyü-lü-sözüne rastlanır, pek çok önemli elyazması da Ramsesler Dönemine geçiş döneminden kalmadır. Kral mezarlarının duvarlarına *Ölümler Kitabı*'ndan büyü-lü-sözlerin yazılması Merneptah'la başlar, yazılan ilk büyü-lü-söz *Ölümler Mahkemesi* büyü-lü-sözüdür (125); 20. Hanedanın kral mezarlarında yerini başka büyü-lü-sözlere bıraksa da, odak noktasında olmayı sürdürür. Bazı büyü-lü-sözlere –örneğin 148 ve Medine Habu'daki 110– tapınak duvarlarında da rastlarız. Kalp'le ilgili büyü-lü-sözler (26-30, özellikle de 30 B) ve

yer yer 6 (Dresden'de bir örneği vardır) ve 126. büyü-lü-söz (Tanis) scarabaeuslar üzerine yazılmıştır.

21. Hanedanda (ve kısmen de evvelinde Ramsesler Döneminde) *Ölüler Kitabı*'nın papirüslere işlek hiyeroglif yazıyla yazılması sürse de, hiyeratik yazıyla yazılmış örnekler de vardır. Artık genellikle bir Osiris heykelciğinin içine konmaktadırlar, ayrıca *Ölüler Kitabı* ve *Amduat* papirüsleri mümkün olduğunca yan yana kullanılır, nadiren de olsa her iki kompozisyondaki unsurları birleştiren karma biçimler de görülür; mitolojik papirüsler olarak bazılarında *Ölüler Kitabı* büyü-lü-sözlerinin artık yalnızca vinyetleri yer alır. Ölüm kitapları 22. Hanedandan sonra geçici bir süre kullanımdan kalkar, fakat 26. Hanedanda yeni büyü-lü-sözlerle ve kutsal bir sıralamayla yeni bir yükseliş dönemi yaşanır. Büyü-lü-sözler mezar duvarlarında ve tabutlarda yeniden görülmeye başlar, 30. Hanedandan itibaren mumya sargılarına da yazılır; bu parlak dönem Roma Dönemine dek sürer, o zamana ait olan, demotik yazıyla yazılmış bir versiyon günümüze ulaşmıştır. 19, 140, 157, 158, 162-165. büyü-lü-söz'ün ancak Yeni Krallıktan sonra kullanıldığı tespit edilmiştir.

Tabut Metinleri'nin devamı olan bu büyü-lü-sözler herkesin kullanımına açıktır ve gerek memurlar gerekse de aileleri arasında çok yaygındır. Bazı büyü-lü-sözler, krala mahsus yeni bir ötedünya metinleri külliyatı (öncelikle *Amduat* ve *Güneş İlahisi* [*Ra İlahisi*]) oluşturulduktan sonra da kraliyet mezar mefruşatının bir kısmına yazılmıştır; bunun en önemli örneği III. Tuthmosis'in kefenidir, fakat Tutankhamon'un hazinesinde de birçok örnek vardır. Merneptah'la birlikte büyü-lü-sözler (önce 125, daha sonra başka büyü-lü-sözlerde) kral mezarlarının duvarlarında kullanılmaya başlanmıştır.

İllüstrasyon

Başlangıçta büyü-lü-sözlerin ancak bazı özel durumlarda simgesel bir resmi, yani metindeki ifadeye ek olarak büyü-lü-sözün niyet ve içeriğini anlatan sade ve öz bir vinyeti vardı. Nitekim Minahte'nin (Teb 82) III. Tuthmosis döneminden kalma mezar odaşında 35 büyü-lü-sözden yalnızca ikisi resimlidir, oysa Ramsesler Döneminde vinyeti olmayan büyü-lü-söz sayısı pek azdı. 21. Hanedanda ve Geç Dönemde vinyet sık sık büyü-lü-sözün kısaltması olarak kullanılır, o zaman ayrıca metne de yer verilmez. Birçok el yazmasında vinyetler altlarına metnin yazıldığı resim şeritleridir. Bazı büyü-lü-sözlerin özetlerinde bunlara eşlik eden resimler de belirtilir ve nasıl yapılacakları anlatılır. Vinyetler Yeni Krallıktan Geç Döneme dek rengârenk boyanmış, fakat Ptolemaios ve Roma Döneminde renklerden vazgeçilmiştir.

Araştırma

Bonaparte'ın keşif heyetinin *Description de l'Égypte*'sinin-1821 tarihli ikinci resimli cildinde bazı el yazmalarına yer verilmişti (henüz 1805'te Cadet, Ptolemaios Döneminden kalma bir *Ölüler Kitabı*'nı tanıtmıştı), Champōllion ise Cenevre ve Torino'da *Rituel funéraire* [cenaze ritüeli] dediği ölüm kitapları üzerinde çalışıyordu. 1842'de C. R. Lepsius Ptolemaios Döneminden kalma Torino El Yazması'nı yayımladı ve "Ölüler Kitabı" kavramının yanı sıra bugün de geçerli olan "bölümlerin numaralandırılarak ayrımı"nı kullanıma soktu. S. Birch'ün 1867'de Torino Papirüsü'nü temel aldığı ilk İngilizce çevirisinden sonra 1872'de Th. Déveria, Nebka'nın Paris Papirüsü'nü P. Pierret çevirisi'yle yayımladı. H. Brugsch'un *ZÄS 10*'da (1872) yayımlamaya başladığı ilk Almanca çeviri yarım kaldı.

1874'te Londra'da düzenlenen İkinci Uluslararası Oryantalistler Kongresi'nde metinlerin tamamını kapsayan bir edisyonun yayımlanması kararının alınmasının ardından bu görev Cenevreli Edouard Naville'e verildi. Materyalin zenginliği nedeniyle Naville çalışmasını Yeni Krallıktan kalma 71 el yazmasıyla sınırladı; 1886'da üç cilt halinde yayımladığı eser araştırmalarda ölçüt alınan edisyon olma özelliğini bugüne dek korumuştur. Buna paralel olarak 1881'de W. Pleyte Geç Döneme ait el yazmalarında yer alan birkaç büyülü-söz daha yayımladı, Naville'in de yaptığı gibi, büyülü-sözlerde Lepsius'un numaralandırma sistemi kullanılmıştır, dolayısıyla 166'dan 174'e dek büyülü-sözlerin numarası kesişmektedir. E. A. W. Budge British Museum'daki el yazmaları üzerinde çalışmış ve birkaçını yayımlamıştır, bunlar arasında Naville'in dikkate almadığı Ani Papirüsü de vardır (ilk kez 1890); 1898 tarihli metin (tipo baskı) tekrar tekrar basılmış ve çok kullanılmıştır. A. W. Shorter'ın British Museum'daki Yeni Krallık ve Üçüncü Ara Dönem el yazmalarıyla ilgili başlattığı katalog çalışması yarım kalmış, fakat T. G. Allen Chicago Oriental Institute bünyesindeki tüm el yazmalarının katalogunu oluşturmuştur.

Çeviride P. Le Page Renouf öncü olmuştur; Renouf, daha sonra E. Naville'in devam ettiği İngilizce çeviriyi *PSBA* 14'ten (1892) 26'ya (1904) dek yayımladı. Paul Pierret'nin henüz 1882'de yaptığı Fransızca çeviride Naville'in "yeni" bölümleri yoktu elbette. E. A. W. Budge'ın İngilizce çevirisi ilk kez 1901'de yayımlandı, bu çevirinin birçok baskısı yapıldı. Barguet, Allen, Hornung ve Faulkner'in tam metin çevirileri yeni bir standart oluşturdu ve Kurt Sethe ile Hermann Kees'in yazdığı *Göttinger Totenbuchstudien*'le metin çözümlemesi için önemli bir temel atılmış oldu. Daha 1887'de G. Maspero *RHR* 15'te kitabın tamamının içeriği üzerine kapsamlı bir genel tablo sunmuştu.

Başlangıçta “Eski Mısırlıların Kitabı Mukaddesi” olarak görülen *Ölüler Kitabı*, *Piramit Metinleri*’nin keşfinden sonra bilim adamlarının ilgisini büyük ölçüde yitirse de, “batını” Mısır’ın kanıtı olarak etkili olmayı sürdürdü. Kitap sık sık *Tibet Ölüler Kitabı*’yla karşılaştırılmaya çalışıldı, ama bu iki “kitabın” hedeflerinin çok farklı olması nedeniyle bu çabalar başarısızlığa uğradı.

Yapı ve dil

Kırmızı boyayla yazılmış başlıkları ve kısmen de haşiyeler sayesinde büyü-lü-sözler açıkça birbirinden ayırt edilebilmektedir; ayrıca el yazmalarında çift çizgilerle birbirlerinden ayrılmışlardır. Lepsius prototip olarak kullandığı Torino El Yazması’nı 165 “bap”a ayırmıştı, fakat son derece değişken olan ve sık sık yeni bileşimlerle yazılan paragraflara “büyü-lü-söz” demek kuşkusuz daha uygundur ve son zamanlarda daha çok kabul görmektedir, zaten eski külliyatta da asla “bap”tan söz edilmez. *Tabut Metinleri*’nden farklı olarak büyü-lü-söz sayısı az, toplamda 200’ün altındadır (Naville edisyonunda 186’dır; Budge bu sayıyı 190’a çıkarır), Yeni Krallıkta bunların sayısı hayli azalmıştır. Ramsesler Dönemi mezarlarında karşılaşılan bazı büyü-lü-söz başlıkları ve viñyetlerin benzerlerine el yazmalarında şimdiye dek rastlanmamıştır (M. Saleh, *Totenbuch*, s. 90-94).

Papirüslerde ve kısmen de mezar duvarlarında, hiyeratik ile gerçek hiyeroglif arasında, hiyeroglifin işlek biçimi olan bir yazı (“*Ölüler Kitabı* işlek yazısı”) kullanılmıştır. 85. büyü-lü-söz’ün enigmatik yazıyla yazılmış bir versiyonuna Khaemhat’ın mezarında (III. Amenofis dönemi) rastlandı. Dil burada da yine “klasik” Orta Mısırcadır.

Bu büyü-lü-söz derlemesi özgün metinde “Günle Birlikte Zuhur Etme Kitabı (ya da: Büyü-lü-sözleri)” olarak nitelenir. Ptolemaios Dönemin-

den önce büyülü-sözlerin kesin bir sıralaması yoktur, ama sıralamada bazı tercihler vardır; nitekim Yeni Krallıkta başta 1. büyülü-söz ya da 17. büyülü-söz, sonda da 149/150. büyülü-söz tercih edilirdi (21. Hanedanda da hâlâ böyleydi, ayrıca tercihen bir güneşin döngüsel seyri resmiyle birleştirilirdi), fakat Ramsesler Döneminde son kısımda tercih edilen büyülü-sözler arasında 110 ve 186. da vardı. 26. Hanedanda belirli büyülü-söz gruplarıyla oluşturulan “kutsal” sıralama artık büyük ölçüde tamamlanmıştır. Aynı büyülü-sözün benzerlerine birçok el yazmasında rastlanır. Kullanılan büyülü-söz sayısı çok farklıdır, Torino’daki Cha Papirüsü 33, Yuya Papirüsü 41, Ani Papirüsü 65, Londra’daki Nu Papirüsü ise 137 büyülü-söz içerir. Aynı şekilde, büyülü-sözlerin kapsamı da bir iki dize ile 400 dize (17. büyülü-söz) arasında değişir. Pek çok büyülü-sözün özeti vardır, bunlar büyülü-sözün kullanımı ya da uygulamasıyla ilgili somut talimatlar, sağlayacağı yararlarla ilgili notlar içerirler.

İçerik

Daha eski iki külliyat gibi *Ölümler Kitabı* da öncelikle ölünün ihtiyaçlarının ve güvenliğinin sağlanmasına hizmet eder. Dönemin *Yeraltı Dünyası Kitapları*’nın aksine buradaki mesele ötedünyanın tasviri değil, ötedünya için gereken pratik yardım ve majik destektir. Odak noktasında, her ölünün boyun eğmesi zorunlu olan genel bir Ölüler Mahkemesi fikri vardır artık. Aile üyeleriyle buluşma arzusunun *Tabut Metinleri*’ndeki kadar önemli olmadığı çok belirgindir. Önemli büyülü-sözler şunlardır: 1 ölüyü tanrı Thot olarak, ayrıca Osiris’le ilgili gizli süreçleri bilmesiyle meşrulaştırır; 6 ölünün bu yardımcı güçlerini harekete geçiren *uşebti* büyülü-sözüdür; 15 geniş bir repertuarından seçilen bir güneş ilahisine, 16 ise bunun vinyetine yer verir

(resim 4); 17 ölüyü yaratıcı tanrı Atum'la özdeşleştirir ve *Ölüler Kitabı*'nın tamamının bir özetini verir, açıklayıcı notlara da yer verir, Amarna Döneminden sonra zengin illüstrasyonlara sahiptir; 18 de yine açıklayıcı notlarla desteklenmiştir, ölü rakipleri karşısında elde ettiği zaferi tüm tanrıların huzurunda kutlar; 25 ölünün adını unutmamasına engel olur; 26-30 ölünün uyum içinde olması gereken kalbiyle ilgili büyü-lü-sözlerdir; 31 ve 32 ötedünyadaki timsahlara, 33-35 yılanlara karşıdır; 38 ve 54-56 solunacak havayı garantiler; 39 ve 108 güneş düşmanı Apophis'e karşı verilecek mücadeleyle ilgilidir, 40 "eşek yutan"ı kovar; 42 "bedenin uzuvlarının tanrılaşması"yla ilgilidir, ölü bu sayede parça parça tanrılaşır; 44 "ölüler dünyasında bir kez daha ölmeyi" engeller, 45 ölüyü çürümekten korur; 51-53, 82, 102, 124 ve 189 ötedünyada sindirimin yeniden başlamasını engeller; 57-63 ölüler dünyasında hava ve suyu garanti altına alır; 59 Nut'un firavuncirlerine seslenir, ağaç tanrıçasının tasvirlerindedir; anlaşılması zor olan 64. büyü-lü-söz kitabın tamamını *tek* bir büyü-lü-sözle özetlemeye çalışır; 71 ölünün ölüler dünyasında "kurtulmasını" amaçlar ve ona ek yaşam süresi verilmesi için yakarır; 72 özellikle de tabutlarda tercih edilir, tüm maddi ihtiyaçların karşılanmasıyla ilgilidir, 106 bunın benzeridir; 76-88 ölünün çeşitli tezahürlere bürünmesine hizmet eder, ölü bunlarla bir şahine (77/78), tanrı Atum'a (79) ya da Ptah'a (82), lotus çiçeğine (81), *Benu* balıkçılına (83), Ra'nın *Ba*'sına (85), kırlangıca (86), yılan (87) ve timsaha (88) dönüşür. 89 ötedünyada *Ba* ile bedenin birleşmesine hizmet eder (resim 5), 91 ve 92 özgürce, rahatça hareket edebilmeyi sağlar; 94 ölüleri ötedünyada da yazı malzemesiyle donatır; 98 ve 99 ölüye ölüler dünyasında bir kayık verilmesini garantiler, 99 kayıkçı ve tekne parçalarıyla yapılan uzun diyaloga da yer verir. 100-102, 130, 133, 134 ve 136 güneş

barkasıyla yapılacak yolculuğa katılmayı sağlar, 103 ölüyü Hathor'un maiyetine katar, 104 ise onun "büyük tanrılarla birlikte oturmasını" sağlar; 105'te ölü kendini *Ka*'sına takdim eder. 107-109 ve 111-116 "ruhların" (*Bau*) tanınmasına yarar, 108'de Seth Apophis'i bir kez daha savuşturur, 110 mutlu ölülerin cenneti olan "Sazlık Diyarı" ya da Adak Diyarı'nı tasvir eder, 117-119 Osiris'in âlemi Rasetyau'ya serbest girişle ilgilidir, 124 ölüyü "Osiris'in huzuru"na inişe hazırlar, 125 ölünün günahlarını inkâr ettiği ("Tersine İtiraf") Ölüler Mahkemesiyle ilgili en önemli büyü-lü-sözdür (resim 6); bunu tamamlayıcı nitelikteki 126 "Ateş Gölü"ne ve muhafızlarına işaret eder. 127 ve 180 krallığın güneş ilahisinin bazı bölümlerine yer verir. 137 ötedünyanın güneş ve ay olmadan aydınlanmasıyla ilgilidir, 138'de ölü, Horus olarak Abidos'un tanrılarını selamlar. 141-143 tanrıların ve Osiris'in tezahürlerini içeren uzun bir listeyle birlikte bir adak ilahisine yer verir. 144-147 ötedünyanın kapılarıyla (sayıları 7 ya da 21) ve bunların tehlikeli muhafızlarıyla ilgilidir, ölü bu kapılardan geçebilmek için muhafızların isimlerini ve doğru büyü-lü-sözünü bilmek zorundadır; 148 göğün dört dümeni ve yedi ineğiyle ölünün besinini temin eder, 149 ölüler dünyasının 14 "tümseğini" tasvir eder, 150'de bunların özellikleri bir kez daha sıralanmıştır. 151 cenaze ritüelinin en önemli unsurlarını özetler, odak noktasında cenazenin başındaki Anubis vardır. 152 ölünün ötedünyanın "milyonlarca" sakini arasında sağlam bir yer edinmesini sağlar; 153 ölüyü, gök ile yer arasına getirilmiş olan dev ağdan korur (resim 7), 154 bedeninin çürümesinin üstesinden gelmesine yardımcı olur. 155-160 etkili tılsımlarla ilgilidir, 161 tabutlarda çok popülerdir ve ölünün nefes almasını sağlar, 162 mumyanın kafasının altındaki "baş levhası," 166 başın desteği ve 167 *Udyat*-tılsımıyla ilgilidir. 168'i "Oniki Mağara Büyü-lü-sözünü" ola-

rak daha sonra anlatacağımız *Yeraltı Dünyası Kitapları*'nda anmayı tercih ettik. 171'de ölüye tüm tanrılar tarafından "temiz giysi" verilirken, 172 ölünün tüm bedenini bir kez daha tanrılaştırır; 173'te ölü, Horus olarak Osiris'i selamlar, 175 Atum ile Osiris'in ötedünyayla ilgili ünlü diyaloglarına yer verir, 176 tehlikeli doğudan ve "ikinci ölümü" getiren "Mezbaha"sından korur, 177 ve 178 göğe yükselişle ilgili çok eski piramit büyülü-sözlerini özetler. 179 düşmanlara karşıdır, 181 ve 183-185 Osiris üzerine ilahilerdir, 182 burada yine Thot olarak karşımıza çıkan ölünün güvenliğini ve gençleşmesini sağlar, 186 inek suretindeki Hathor'a tapar (resim 8).

Literatür

Halihazırdaki temel edisyon için bkz. E. Naville, *Das Aegyptische Totenbuch der XVIII. bis XX. Dynastie aus verschiedenen Urkunden zusammengestellt*, Berlin, 1886 (tıpkıbasım: Graz, 1971), 186. büyülü-söz'le sona erer; E. A. W. Budge edisyonuna 187-190. büyülü-söz'ü de eklemiştir: *The Book of the Dead. The Chapters of Coming Forth by Day*, Londra, 1898 (daha sonra çok sayıda yeni baskı). Naville yalnızca Yeni Krallıkta bilinen büyülü-sözlere yer verirken, Budge daha kapsamlı olmayı amaçlayarak çok farklı dönemlerden büyülü-sözleri bir araya getirmiştir. Eski örnekler için bkz. I. Franco, *BIFAO* 88, 1988, 71-82 (kefen bezleri), ayrıca bkz. *Studies in Pharaonic Religion and Society* içinde R. Parkinson ve St. Quirke (FS J. G. Griffiths, Londra, 1992), s. 37-51; **kralliyet mezar eşyasında kullanım için bkz.** H. Beinlich, "Das Totenbuch bei Tutanchamun," *GM* 102, 1988, 7-18; **kral mezarının süslemesinde kullanım için bkz.** F. Abitz, "Pharao als Gott in den Unterweltsbüchern des Neuen Reiches" (*ÖBO* 146, 1995), s. 174-199. **Mezar duvarlarındaki büyülü-sözler için bkz.** M. Saleh, *Das Totenbuch in den thebanischen Beamtengräbern des Neuen Reiches, Texte und Vignetten*, Mainz, 1984; **ostrakon'lardaki büyülü-söz-**

ler için bkz. M. Heerma van Voss, "Een scherf uit het Dodenboek," *Phoenix* 14, 1968, 165-171; *scarabaeus*'lardaki büyü-lü-sözler için bkz. M. Malaise, *Les scarabées du cœur dans l'Égypte ancienne*, Brüksel, 1978. Çok sayıda ölüm kitabının listesi ve kaynakçası için bkz. M. Bellion, *Catalogue des manuscrits hiéroglyphiques et hiératiques et des dessins, sur papyrus, cuir ou tissu, publiés ou signales*, Paris, 1987 (büyümlerin diziniyle birlikte, s. 410-481).

El yazmalarının müze edisyonları – **Chicago**: T. G. Allen, *The Egyptian Book of the Dead. Documents in the Oriental Institute Museum at the University of Chicago*, Chicago, 1960; **Kahire**: I. Munro, *Die Totenbuch-Handschriften der 18. Dynastie im Ägyptischen Museum Cairo*, Wiesbaden, 1994; **Londra (British Museum)**: A. W. Shorter, *Catalogue of Egyptian Religious Papyri in the British Museum. Copies of the Book PR(T)-M-HRW from the XVIIIth to the XXIIInd Dynasty*, Londra, 1938 (fragman halinde, yalnızca 17. büyü-lü-söz'e kadar); **Vatikan (Museo Gregoriano)**: A. Gasse, *Les papyrus hiératiques et hiéroglyphiques du Museo Gregoriano Egizio*, Vatikan, 1993.

Bazı el yazmalarının edisyonları. Burada dönemlere göre gruplandırılmıştır:

18. Hanedan: Genel, 18. Hanedandan kalma 85 belge dikkate alınmıştır, I. Munro, *Untersuchungen zu den Totenbuch-Papyri der 18. Dynastie. Kriterien ihrer Datierung*, Londra-New York, 1988 (ayrıca bkz. A. Niwiński, *JEA* 77, 1991, 212-215 ve U. Luft, *Bibliotheca Orientalis* 48, 1991, 90-93). A.g.y., *GM* 116, 1990, 73-89 (**Useramon**); *Photographs of the papyrus of Nebsemi in the British Museum*, Londra, 1876; C. Leemans, *Aegyptische hieroglyphische lijkpapyrus (T. 2) van het Nederlandsche Museum van Oudheden te Leyden*, Leiden, 1882 (**Qenna**); E. Naville, *The Funeral Papyrus of Iouiya*, Londra, 1908; E. Schiaparelli, *La tomba intatta dell'architetto Cha nella necropoli di Tebe*, Torino, 1927; T. Andrzejewski, *Księga umarłych piastunki Kai*, Varşova, 1951; S. Ratie, *Le Papyrus de Neferoubenef*, Kahire, 1968; G. Thausing ve T. Kerszt-Kratschmann, *Das*

große ägyptische Totenbuch (Papyrus Reinisch) der Papyrussammlung der Österreichischen Nationalbibliothek, Kahire, 1969. **Senenmut'un mezarında bulunan metinler için bkz.** P. F. Dorman, *Tombs of Senenmut*, New York, 1991. **18. Hanedanın diğer elyazmalarının edisyonları Munro tarafından ele alınmaktadır.**

Ramsesler Dönemi: Th. Déveria, *Le Papyrus de Neb-Qed*, Paris, 1872 (Naissance de l'écriture katalogunda da yer verilmiştir, Paris 1982, s. 288-291, I. **Munro'ya göre 18. Hanedana aittir**); E. A. W. Budge, *The Book of the Dead. Facsimiles of the Papyri of Hunefer, Anhai, Kerasher and Netchemet with Supplementary Text from the Papyrus of Nu*, Londra, 1899 (**Hunefer ve Anhai için ayrıca bkz.** E. Rossiter, *Die ägyptischen Totenbücher*, Fribourg ve Cenevre, 1984); L. Speleers, *Le Papyrus de Nefer Renpet*, Brüksel, 1917 (**ayrıca bkz.** H. Milde'nin vinyetlerle ilgili eseri, 1991); F. Chiappa, *Il papiro Busca*, Milano, 1972; U. Luft, *ZÄS 104*, 1977, 46-75 ve M. H. van Es, *ZÄS 109*, 1982, 97-121 (**Ptahmose**); E. Dondelinger, *Papyrus Ani*, Graz, 1978; E. von Dassow (yay., R. O. Faulkner ve O. Goelet'in çevirisiyle), *The Egyptian Book of the Dead. The Book of Going Forth by Day*, San Francisco, 1994 (**Ani**). **Ramsesler Döneminden kalma 67 metnin listesi için bkz.** I. Munro, s. 296-308'deki incelemeler (**18. Hanedanla karşılaştırınız**).

Üçüncü Ara Dönem: Sistemik genel bakış için bkz. A. Niwiński, "Studies on the Illustrated Theban Funerary Papyri of the 11th and 10th Centuries B. C.," Freiburg ve Göttingen, 1989 (OBO 86). **Münferit el yazmaları:** P. Guieysse ve E. Lefébure, *Le papyrus funéraire de Soutimès*, Paris, 1877; E. A. W. Budge, *The Greenfield Papyrus*, Londra, 1912; E. Naville, *Papyrus funéraires de la XXIe dynastie*, 2 cilt, Paris, 1912-1914; M. Heerma van Voss, *Zwischen Grab und Paradies*, Basel, 1971 (Tajuherit, Leiden, T 3); M. Valloggia, "Le Papyrus Bodmer 103: un abrégé du Livre des Morts ...," *Cahier de recherches de l'Institut de Papyrologie et d'Égyptologie de Lille 13* içinde (Mélanges J. J. Clère), Lille, 1991, s. 129-136.

Geç Dönem: F. M. H. Haekal, *ASAE* 63, 1979, 51-78 (Ankhefenkhons, Kahire); U. Verhoeven, *Das saïtische Totenbuch der Iahtesnacht*, Bonn, 1993 (başka bazı Sais el yazmalarına dair bilgilerle); F. Tiradritti ve G. Rosati, *Vicino Oriente IX* – 1993 içinde, Roma, 1994 (Şoşenk'in mezarı, TT 27). Lepsius'a ek olarak W. Pleyte, *Chapitres supplémentaires du Livre des Morts*, Leiden 1881, Geç Döneme ait dokuz büyü-lü-söz daha yayımlamış ve bunlar 166-174 olarak numaralandırmıştır (Naville ve Budge'in edisyonlarındaki numaralar farklıdır!).

Ptolemaios-Roma Dönemi: F. Lexa, *Das demotische Totenbuch der Pariser Nationalbibliothek*, Leipzig, 1910; T. Andrzejewski, *Rocznik Orientalistyczny* 20, 1956, 83-109 (Pascherenmin, Krakau/Louvre, ayrıca bkz. M. Barwik, *RdE* 46, 1995, 3-7); B. de Rachewiltz, *Il Libro dei Morti degli antichi Egiziani*, Milano, 1958 (Iufanch, Torino); J. C. Guillevic ve P. Ramond, *Le Papyrus Varille*, Toulouse, 1975; H. de Meulenaere ve L. Limme (yay.), *Artibus Aegypti* (FS B. V. Bothmer) içinde L. Limme, Brüksel, 1983, s. 81-96 (Brüksel'deki üç papirüs); J. J. Clère, *Le papyrus de Nesmin*, Kahire, 1987; Ch. Sturtewagen, *The Funerary Papyrus Palau Rib. Nr. Inv. 450*, Barcelona 1991 (Ch. Karcher ve Ch. C. Van Siclen tarafından *Varia Aegyptiaca 7'de* düzeltilmiştir, 1991, 169-176); A. de Caluwe, *Un Livre des Morts sur bandelette de momie*, Brüksel, 1991 (Brüksel E. 6179).

Yeni Krallığa ait bazı büyü-lü-sözlerin yeni edisyonları:

1. büyü-lü-söz: B. Lüscher, *Totenbuch Spruch 1 nach Quellen des Neuen Reiches*, Wiesbaden, 1986; 71. büyü-lü-söz: G. P. Laan, *Niet ten dode opgeschreven*, doktora tezi, Amsterdam, 1995; ayrıca bkz. aşağıdaki büyü-lü-sözlerin edisyonları.

Diğer incelemeler:

Üçüncü Ara Dönem: M. Heerma van Voss, "Religion und Philosophie im Totenbuch des Pinodjem I," U. Verhoeven ve E. Graefe (yay.), *Religion und Philosophie im alten Ägypten* (FS Ph. Derchain, Louvain, 1991) içinde, s. 155-157;

L. H. Lesko, "Some Remarks on the *Books of the Dead* Composed for the High Priests Pinedjem I and II," *For His Ka: Essays Offered in Memory of Klaus Baer* içinde, Chicago, 1994, s. 179-186.

Geç Dönem: M. Mosher, "The Ancient Egyptian Book of the Dead in the Late Period," yayımlanmamış doktora tezi, Berkeley, 1990 (**ayrıca bkz.** a.g.y., *JARCE* 29, 1992, 143-172).

G. Maspero'nun *RHR* 15, 1887, 266-316'daki genel içeriği *Études de mythologie et d'archéologie égyptiennes, I adlı eserinde* (Paris 1893, 325-387) yeniden basılmıştır. Birch ve Pierret'nin yaptıkları ilk çevirilerden sonra P. Le Page Renouf, Naville'in edisyonuna dayanan İngilizce çevirisini 139. büyüülü-söz'e dek *PSBA* 14'te (1892, 19'a dek, 1897) yayımlamıştır, bu çalışma E. Naville, a.g.e., 24, 1902, 26'ya dek, 1904, tarafından sürdürülmüştür (ek vinyetlerle birlikte). Bu çeviri *The Egyptian Book of the Dead* başlığıyla monografi olarak yayımlandı (Londra, 1904), ama E. A. W. Budge'in İngilizce çevirisi kadar popüler olmadı (ilk kez 1901'de Londra'da *The chapters of coming forth by day* başlığıyla yayımlandı, ondan sonra çok sayıda baskı). Yeni genel tasvirler: P. Barguet, *Le Livre des Morts des anciens Égyptiens*, Paris, 1967 (zengin kaynakçayla); T. G. Allen, yay. E. B. Hauser, *The Book of the Dead or Going Forth by Day*, Chicago, 1974; E. Hornung, *Das Totenbuch der Ägypter*, Zürih ve Münih, 1979 (1993'te Goldmann tarafından cep kitabı olarak da yayımlandı); R. O. Faulkner (yay. C. Andrews), *The Ancient Egyptian Book of the Dead*, Londra, 1985; **ayrıca bkz.** U. Verhoeven, *Das saittische Totenbuch der Iahesnacht*, Bonn, 1993, I, s. 73 vd; aynı zamanda çeviri konusunda genel sorunlarla ilgili. Zengin bir seçki için **bkz.** S. Donadoni, *Testi religiosi egizi*, Torino, 1970, s. 255-328. Tarihleme sorunu konusunda **ayrıca bkz.** M. Heerma van Voss, "Over het dateren van Dodenboeken," *Phoenix* 23, 1977, 84-89.

Bazı büyüülü-sözlerin ayrıntılı incelemeleri: W. Czermak, *ZÄS* 76, 1940, 9-24 (1. büyüülü-söz); H. D. Schneider, *Shabtis*, Leiden, 1977, I, s. 78 vd (6); W.

Westendorf (yay.), *Göttinger Totenbuchstudien. Beiträge zum 17. Kapitel*, Wiesbaden, 1975; U. Rößler Köhler, *Kapitel 17 des ägyptischen Totenbuches*, Wiesbaden, 1979 (metin tarihi), bu büyüülü-sözün tarihçesi için bkz. a.g.y., U. Verhoeven ve E. Graefe, *Religion und Philosophie im alten Ägypten* (FS Ph. Derchain) içinde, Leuven, 1991, s. 277-291; H. Kees, *Göttinger Totenbuchstudien. Totenbuch Kapitel 69 und 70*, Berlin, 1954; G. P. Laan, *Niet ten dode opgeschreven*, doktora tezi, Amsterdam, 1995 (71); P. Vernus, *Athribis*, Kahire, 1978, s. 270-277 (88); H. Kees, "Göttinger Totenbuchstudien," *Miscellanea Berolinensia II*, 2, içinde Berlin, 1950, 77-96 (99 A); Ch. Kuentz, *BIFAO* 30, 1931, 823-880 (106); K. Sethe ve Gen., *Die Sprüche für das Kennen der Seelen der heiligen Orte*, Leipzig, 1925 (ZÁS 57, 1922, 59'a dek, 1924) (108-109 ve 112-116); Ch. Maystre, *Les déclarations d'innocence*, Kahire, 1937 (125); U. Verhoeven, *RdE* 43, 1992, 169-194 (son metin 146, ayrıca bkz. F. Tradritti, *Vicino Oriente IX*, 1993, 71-106); R. el-Sayed, *MDAIK* 36, 1980, 357-390 (148); B. Lüscher, "Untersuchungen zu Totenbuch Spruch 151," doktora tezi, Basel, 1994 (henüz yayımlanmadı); D. Bidoli, *Die Sprüche der Fangnetze in den altägypt. Sargtexten*, Glückstadt, 1976 (153); J. Yoyotte, *RdE* 29, 1977, 194-200 (162-167); M. Mosher, *JARCE* 29, 1992, 158-169 (163); J. Černý, *BIFAO* 41, 1942, 118-133 (Pleyte 166); G. Burkard, *Spätzeitliche Osiris-Liturgien im Corpus der Asasif Papyri*, Wiesbaden, 1995, s. 23-62 (Pleyte 168 ve 169); H. Kees, *ZÁS* 65, 1930, 65-83 (175); C. de Wit, *BiOr* 10, 1953, 90-94 (181); T. G. Allen, *JNES* 11, 1952, 177-186 (191/192, fakat J.-C. Goyon'a göre, *Studia Aegyptiaca I*, Budapeşte, 1974, 117-127, bunlar bambaşka bir kompozisyonda yer alır); M. Heerma van Voss, *De spreuk om de kisten te kennen*, Leiden, 1971 (193); T. DuQuesne, *At the Court of Osiris*, Londra, 1994 (194).

Vinyetler konusunda bkz. Ch. Seeber, *Untersuchungen zur Darstellung des Totengerichts im Alten Ägypten*, 1976; H. Milde, *The Vignettes in the Book of the*

Dead of Neferrenpet, Leiden, 1991; P. Eschweiler, "Bildzauber ini alten Ägypten," Freiburg/İsviçre ve Göttingen, 1994 (OBO 137), s. 161 vd.

İçerik incelemesi için ayrıca bkz. R. el-Sayed, "La notion de lumière dans le Livre des Morts," *BSEG 9/10*, 1984/85, 245-274. *Ölüler Kitabı'nın içeriği* üzerine daha kapsamlı incelemeler henüz yapılmamıştır. Ezra Pound'daki alıntı için Budge edisyonuna bkz. G. Schmidt, *Arcadia 6*, 1971, 297- 301.

Ölüler Kitabı, Mayassis, Champdor ve Kolpaktchy gibi isimlerle anılan batını bir edebiyatı da anıştırmaktadır; Kolpaktchy'nin serbest yorumu komşu disiplinlere varıncaya dek yaygın olarak tanınmıştır. *Ölüler Kitabı'nın* erginlenme metni olarak değerlendirilmesi, S. Birch'ün İngilizce çevirisini temel alan dinbilimci H. P. Blavatsky (*Isis Unveiled*, 1877)'yle başlamış, Mayassis'le devam etmiştir.

NEFES ÜZERİNE KİTAPLAR

Kökenler

Elimizdeki tüm nüshalar Yunan-Roma Dönemine aittir, en eskisi (Louvre Papirüsü N 3154) 30. Hanedanın sonlarına (y. 350) aittir. Mısırlılar *Nefes Üzerine Kitap*'ı "birinci" ve ikinci" diye ayırırlar, "ikincisi" Roma Döneminden kalmadır. Her iki kitap da tanrısal kökenli olduğunu söyler; birincisinin Isis tarafından Osiris için yazıldığına, ikincisinin ise başka metinlerin de atfedildiği Thot tarafından istinsah edildiğine inanılır. Fakat metinlerin dünyevi kökeni Teb olmalıdır, orada bu kitaplar Amon rahipleri tarafından kaleme alınmış ve gelecek nesillere aktarılmıştır. Goyon, Armant kökenli Buchis anıtaşlarının metinlerindeki bazı paralelliklere de dikkat çekmiştir.

Araştırma

1804'te V. Denon *Voyage dans la Basse et la Haute-Égypte* adlı eserinin atlasında (pl. 136) bir elyazması yayımladı, 1851'de H. Brugsch Latince yazdığı *S'ai en sinsin* adlı eserini bir Berlin papirüsüyle birlikte bu el yazmasına dayandırdı. 1877'de P. J. de Horrack "birinci" kitabın, Louvre'daki çok sayıda papirüsün temel alındığı bir edisyonunu yayımladı. İkinci kitabın dördüncü metnindeki İsim İlahisi 1895'te J. Lieblein tarafından *Le livre égyptien ... que que mon nom fleurisse* adıyla münferit bir kitap halinde yayımlandı. Son dönemde bu metinlerin çözümlenmesi için özellikle de J.-C. Goyon uğraş verdi.

Yapı ve dil

Özgün adını “Nefes Alma Belgesi” olarak çevirmek daha doğru olsa da, *Ölüler Kitabı*’ndan hareketle “kitap” tanımı yerleşmiştir. Goyon ilk kitabı 15 paragrafa (§§) ayırmıştır (başlangıçta belki yalnızca onikiye); bunlar nispeten bütünsel bir yapıya sahiptir, ama ikinci kitap içerik olarak birbirinden çok farklı metinlerden oluşur. Ayrıca ikinci kitabın ikinci ve dördüncü bölümlerinin birbirinden farklı kısa versiyonları vardır. Her iki kitabın da bilinen tüm nüshaları hiyeratik yazıyla, kısa versiyonlarının bazıları ise demotik yazıyla yazılmıştır. Louvre Papirüsü N 3284’te vinyetler de yer alır.

İçerik

Her iki kitapta da ölü için nefes almanın önemi vurgulanır. Kitaplar ölünün adının yaşatılmasına ve “ikinci ölüm”ün, yani lanetlenmenin engellenmesine hizmet ederler. *Ölüler Kitabı*’ndan farklı olarak Amon önemli bir rol oynar, kısa versiyonlardan oluşan bir grupta Amenemopê, yani Luksor Amon’u olarak önemli bir yere sahiptir. Fakat Ba’nın hayatta kalmasını sağlayacak olan Osiris’tir, metinler ölünün ölümler dünyasında kullanacağı bir tür kimliktir, dolayısıyla tanrı fermanları arasındadırlar.

Birinci kitabın odak noktasında ölünün arınması, bedensel bütünlüğü ve kendini savunması vardır, amaç ölünün varoluşunu mutlu bir biçimde sürdürmesidir. Ölü nefes alır ve görür, ona ötedünyanın kapıları açılır, adaklar verilir vs; Ba’sı her yere gidebilir. § 13’te Ölüler Mahkemesindeki “Tersine İtiraf”ın bir çeşitlemesini görürüz, § 14’te ise yapılan iyi işler öne çıkarılır.

Goyon’a göre, ikinci kitap altı farklı metinden oluşur. Birincisinin konusu ölünün tabutu ve eşyasıdır, ikincisinde, ölüye geçit verilmesi

için yeraltı dünyasının kapı bekçileri ve muhafızlarına seslenilir; bunun için ölü çeşitli tanrıların rolüne bürünür. Thot'a yönelik uzun bir sesleniş, *Ölüler Kitabı*'ndaki "Savunma Çelengi" hakkındaki 18-20. büyü-söz'ün bir çeşitlemesidir; "Bedenin uzuvlarının tanrısallaşması" hedeflenen beden bütünlüğü ve tüm uzuvlara hâkim olmakla ilgilidir. Üçüncü metinde, ötedünyadaki tanrılara seslenilir ve bir "Nefes Alma Belgesi" verilmesi rica edilir, dördüncüsü adın korunmasına yönelik bir ilahidir. Beşinci metin *Ölüler Kitabı*'ndaki 162'ye, yani baş levhasıyla ilgili büyü-söze ve büyük bir değişime uğramış olan 72'ye dayanır. Altıncısı, Nut'a Osiris rolüne giren ölünün annesi olarak seslenilmesiyle son bulur.

Benzer metinlerden biri olan Parma'daki papirüs (Goyon'da No. 107, s. 314-317) *Ölüler Âlemine giriş ve Ölüler Mahkemesinin gerçekleştirildiği Maat salonuna varışın kitabıdır.*

Literatür

Şimdiye dek geçerli bir metin edisyonu yoktur. En iyi özet için bkz. J.-C. Goyon, *Rituels funéraires de l'ancienne Égypte*, Paris, 1972, çeviriyle birlikte. El yazmalarının bir listesi için bkz. Goyon, s. 349 vd ve M. Bellion, *Catalogue des manuscrits* (1987, bkz. yukarıda *Ölüler Kitabı* altında). O tarihten sonra başka el yazmaları da yayımlandı: *Den Haag*: (M. Coenen ve J. Quaegebeur, *De Papyrus Denon in het Museum Meermano-Westreenianum, Den Haag, of Het Boek van het Ademen van Isis*, Leuven 1995), *Frankfurt*: (Liebieghaus: *Ägypt. Bildwerke*, III, Melsungen, 1993, No. 63), *Lozan*: (M. Valloggia, *Hommages à S. Sauneron* içinde, I, Kahire 1979, s. 285-309), *Münih*: (demotik: W. Brunsch, *Studien zu Sprache und Religion Ägyptens* (FS W. Westendorf) içinde, Göttingen 1984, s. 455-460) ve *Vatikan*: A. Gasse, *Les papyrus hiératiques et hiéroglyphiques du Museo Gregoriano Egizio*, Vatikan, 1993. Eski baskılardan

ayrıca bkz. P. J. de Horrack, *Le Livre des Respirations d'après les manuscrits du Musée du Louvre*, Paris, 1877; her iki "kitabın" tipo baskısı: E. A. W. Budge, *The Chapters of Coming Forth by Day or The Theban Recension of the Book of the Dead*, cilt III, Londra, 1910, s. 133-150. Ağız açma ritüeli ve Nefes Üzerine Kitaplar'ın birleştirildiği demotik bir metin M. Smith tarafından yayımlandı: *The liturgy of the opening of the mouth for breathing*, Oxford, 1993.

İçerik incelemesi, tanrı fermanları ve hermetik yazılarla ilişkisi için ayrıca bkz. J. Quaegebeur, "Diodore I, 20 et les mystères d'Osiris," T. DuQuesne (yay.), *Hermes Aegyptiacus. Egyptological Studies for B. H. Stricker* içinde, Oxford, 1995, s. 157-181.

YENİ KRALLIĞIN YERALTI DÜNYASI KİTAPLARI

Ölüer Kitabı'na paralel olarak gelişen *Tabut Metinleri*'nin yanı sıra Yeni Krallıkta başlangıçta yalnızca krallara özgü yeni bir edebiyat türü daha ortaya çıkar; bunlar Mısırca "Dat'ta (yeraltında) Olan(ların kitapları)" diye nitelenir. Modern dönemde önceleri "Ötedünya Rehberleri"nden söz edilmiş, fakat sonra türün adı "*Yeraltı Dünyası Kitapları*" olarak genel kabul görmüştür, İngilizcesi *Book of the Netherworld* (ya da *Underworld*), Fransızcası *Livres du monde inférieur*'dür. Bunlar *Ölüer Kitabı* gibi tek tek büyülü-sözlerden tekrar tekrar derlenmiş olmayıp değişmez bir metin bütünlüğüne sahiptir; resimleri ayrı vinyetlerden oluşmaz; metinle bir bütündür. Baştan sona resimli olan bu kitaplar, bazı istisnalar dışında, 21. Hanedana dek yalnızca kral mezarlarında kullanılmıştır, Nefertari'nin mezarından da anlaşılacağı üzere, kraliçelerin bile bunları kullanması yasaktır.

Daha eski (*Amduat* ve *Kapılar Kitabı*) ve daha yeni *Yeraltı Dünyası Kitapları* biçimsel olarak birbirinden hayli farklıdır. Eski olanlar oniki gece saatine göre düzenlenmiş olup her saatin odak noktasında gece suretine bürünmüş koç kafalı güneş tanrısı ve barkası yer alır. Daha yeni olanlarda güneş barkasına neredeyse hiç yer verilmemiştir; bunun yerine tanrının varlığına kırmızı güneş diskiyle işaret edilir, ama lanetlilerin olduğu sahnelerde bu da yoktur. Saatlere göre ayrılan oniki bölüm *Mağaralar Kitabı*'nda yerini altı kısma, *Yer Kitabı*'nda ise henüz açıklığa kavuşturulamamış bir tasnife bırakmıştır.

Güneş İlahisi ve *Gök İneği Kitabı* gibi kompozisyonlar *Yeraltı Dünyası Kitapları*'ndan biçimsel olarak çok farklıdır (öncelikle, baştan sona resimli değildirler), ama içerik olarak benzerdirler, özellikle de güneş tanrısının geceye ve ötedünyaya özgü tezahürleri, ayrıca *Güneş İlahisi* ve tanrının yeraltı dünyasındaki faaliyetleri buna örnek gösterilebilir.

Tüm *Yeraltı Dünyası Kitapları*'nın odak noktasında güneşin gece yolculuğu yer alır, düzeni sağlayan yaratıcı ilke ötedünyanın vüsatında da yine güneştir. Güneşin geceleyin yenilenmesi, ölümün ötesinde etkili olan yenileyici güçlere bir örnektir. Aynı zamanda insan ruhunun vüsatına yapılan bir yolculuktur bu, insanların yenilenmesi ancak derinlerde mümkündür. Mısırlılar burada bir ruh yolculuğunun söz konusu olduğunu, bunun için güneş tanrısının *Ba* ruhu (koç başlı olmasının nedeni budur, zira koç *Ba* demektir) olarak derinlere indiğini vurgularlar; modern derinlik psikolojisinin en önemli çıkış noktasıdır bu. Gece yapılan yolculuk "dünyanın derinlerdeki vüsatı"na (Alman şair Rainer Maria Rilke'nin *Weltinnenraum* dediği yere) doğrudur, burası yalnızca yeraltı dünyası ve yerin derinlikleri olarak değil, su (Nun adı verilen ilksel sular), karanlık ve gök derinliği olarak da kabul edilir. Bunlara, Amarna Döneminden beri çok popüler olan ve tüm güneşin döngüsel seyrini tek bir karmaşık resimle özetlemeye çalışan simgesel resimler de eklenir.

Literatür

Çoğu *Yeraltı Dünyası Kitabı*'nin bir giriş bölümüyle birlikte çevirisi (2. baskıdan itibaren L. Spycher'in diziniyle birlikte) için bkz. E. Hornung, *Ägyptische Unterweltsbücher*, Zürih ve Münih, 1972, ³1989; bir tıpkıbasımın başlığı şöyledir: *Die Unterweltsbücher der Ägypter*, Zürih ve Münih, 1992.

Türün tamamı üzerine genel bir bakış için bkz. A. Piankoff, "Les différents livres dans les tombes royales du Nouvel Empire," *ASAE* 40, 1940, 283-289; H. Altenmüller, *Handbuch der Orientalistik*, cilt I (Ägyptologie) içinde 2. Bölüm ("Literatur"), ²Leiden/Köln, 1970, s. 69-81; W. Barta, *Die Bedeutung der Jenseitsbücher für den verstorbenen König*, Münih ve Berlin, 1985 (MÁS 42); a.g.y., *Komparative Untersuchungen zu vier Unterweltsbüchern*, Frankfurt a. M., 1990; E. Hermsen, *Die zwei Wege des Jenseits*, Freiburg/İsviçre ve Göttingen, 1991, s. 32-47. Güneş seyrini özetleyen sahneler konusunda bkz. E. Hornung, *MDAIK* 37, 1981, 217-226, türün tamamı için ayrıca bkz. H. Brunner, "Vom Sinn der Unterweltsbücher," *SAK* 8, 1980, 79-84 (güneş seyrinin kral mezarına alınmasını vurgular) ve a.g.y., "Die Unterweltsbücher in den ägypt. Königsgräbern," G. Stephenson (yay.), *Leben und Tod in den Religionen* içinde, Darmstadt, 1980, s. 215-228. I. Seti'nin mezarındaki kullanım için bkz. E. Hornung, "Auf den Spuren der Sonne. Gang durch ein ägyptisches Königsgrab," *Eranos Jahrbuch* 50 içinde, 1981, 431-475. Güneş seyri sahneleri için bkz. a.g.y., "Die Tragweite der Bilder. Die Unterweltsbücher des Neuen Reiches. Altägyptische Bildaussagen," *Eranos Jahrbuch* 48 içinde, 1979, 183-237; a.g.y., "Szenen des Sonnenlaufes," *Sesto Congresso internaz. di Egittologia* içinde, Atti, Torino, 1992, I, s. 317- 323.

Türün Mısırca başlığı A. Piankoff tarafından ele alınmıştır: *BIFAO* 62, 1964, 147- 149. Aynı sayıda, s. 207-218'de Akhenaton'un diniyle olası bağlantıları irdelemiştir; ayrıca bkz. E. Hornung, "Echnaton und die Sonnenlitanei," *BSEG* 13, 1989, 65-68, burada temel farklılıklara işaret edilmiştir. F. Abitz, "Pharao als Gott in den Unterweltsbüchern des Neuen Reiches" (*OBO* 146, 1995), kralla ilgili somut bağlantıları ve kitaplardaki ilaveleri ele alır. S. Morenz'in kitapları "öğreti" olarak yorumlama yaklaşımı üzerine bkz. E. Hornung, "Lehren über das Jenseits?," E. Hornung ve O. Keel (yay.), *Studien zu altägyptischen Lebenslehren* içinde (*OBO* 28, 1979), s. 217-224; burada "ögre-

ti" türü ile kitaplar arasındaki farklar ortaya konmuştur. *Yeraltı Dünyası Kitapları*'yla ilgili antropolojik meseleler A. Rupp tarafından ele alınmıştır: *Vergehen und Bleiben. Religionsgeschichtliche Studien zum Personenverständnis in Ägypten und im Alten Testament*, Saarbrücken, 1976 (ayrıca bkz. a.g.y., ZÄS 101, 1974, 35-49).

U. Rössler Köhler, "Zum Problem der Spalten in altägyptischen Texten," ASAE 70, 1985, 383-408; *Yeraltı Dünyası Kitapları*'nın birçok versiyonunda atlanmış yerleri ya da boşlukları ele almıştır, bunların çok farklı nedenleri olabildiği gibi, kısmen de yalnızca sıralamayla ilgilidir; bunun bir nedeni de, düşmanlara dair şeylerin yazılmamasından kaynaklanan "simgesel" boşluklar olabilir. "İtlaf Yeri"ndeki pek çok ceza sahnesi E. Hornung tarafından ele alınmıştır: *Altägyptische Höllenvorstellungen*, Berlin, 1968 (*Abhandl. der Sächs. Akademie der Wiss. zu Leipzig, Philol.-histor. Klasse 59, Fas. 3*) ve a.g.y., "Schwarze Löcher von innen betrachtet: Die altägyptische Hölle," T. Schabert ve E. Hornung (yay.), *Strukturen des Chaos* içinde (*Eranos*, N. F. 2), Münih, 1994, s. 227-262 (İngilizcesi *Diogenes No. 165* içinde, 1994, 133-156; Fransızcası *Diogenes No. 165* içinde, 1994, 121-143).

Burada kitaplar olası yazılış tarihlerinin kronolojik sıralamasına göre ele alınmıştır.

AMDUAT

Kökenler

I. Tuthmosis'in mezarında bulunan en eski fragmanlar muhtemelen Kraliçe Hatşepsut'un ilk döneminden kalmadır, zira kralın kızı tarafından yeniden defnedilmiş olabileceğini hesaba katmak gerekir. Fa-

kat bu fragmanların bir kısmının Hatşepsut'un kral mezarına (KV 20) ait olduğuna ilişkin eski görüşlerin doğru olması ihtimal dışıdır; açık bir şekilde bir bütün oluşturan fragmanlar iki mezara bölünmüş olamaz. H. Altenmüller, I. Tuthmosis'ten önce "belki de Eski Krallığa dek uzanan bazı redaksiyon aşamaları" olduğunu varsayma eğilimindedeydi, ama Eski Krallıkta yeraltı dünyasının bu kadar zengin resimleri ve ayrıntılı tasvirleri olabileceği kesinlikle düşünölemeyeceği gibi, Orta Krallıkta da bu pek olası değildir bu. Yine de, ayrıntılı bir açıklama yapılamasa da, kitap son dönemlere kadar pek çok kez Yeni Krallık öncesine tarihlenmiştir.

Elimizdeki tam metnin ilk nüshaları III. Tuthmosis'in ve ilk veziri Useramon'un mezarlarına aittir. Her ikisinde de metnin yönlerle ilgili notları dikkate alınmış ve gece saatleri batıdan başlayıp doğuda sona erecek şekilde dört yön (bkz. *İçerik*) arasında bölünmüştür; fakat Useramon duvarların darlığı nedeniyle zorluk çekmiş ve metni değiştirmek zorunda kalmıştır. II. Amenofis öngörölen yönleri hiç dikkate almaksızın saatleri arka arkaya sıralar ve en sonuna da kompozisyonun kısa versiyonu (bkz. *İçerik*) ekler. IV. Tuthmosis lahit odasını süslememiş, III. Amenofis ise mezar odasının duvarlarını birbirini izleyen bir düzenin sonuna koyduğu kısa versiyonla birlikte standart *Amduat*'la donatmıştır.

Akhenaton'dan [IV. Amenofis] sonra Tutankhamon ve Aya'nın mezarları için geçici bir düzenleme yapıldığında, en azından birinci saat kesitlerle *Amduat*'a yer verilmişti; Tutankhamon'da ise altın kaplı mahfazalardan birinin üzerinde (eksik biçimde) iki saate daha yer verilmişti. Buna karşın Horemheb, *Amduat*'tan tamamen vazgeçerek mezar odası için daha yeni bir metin olan *Kapılar Kitabı*'nı seçti, I. Ramses de onu izledi; bu anılan mezarlardaki ve diğer kral mezarlarındaki

mahfazalar kayıp olduğu için *Amduat*'ın bunların üzerine yazılmaya devam edilip edilmediği bilinmemektedir.

I. Seti'yle birlikte *Amduat* mezar duvarlarında yeniden görülmeye başlar, ilk üç saati lahtin üzerinde yer alır, ama metnin devamı tüm mezara dağılmıştır, 4 ve 5. saatin bundan sonraki sabit yeri (III. Ramses'e dek) 3. koridordur, diğer saatlerin yeri mezardan mezara değişir, Merneptah'dan sonra lahit odasında *Amduat*'a rastlanmaz artık. I. Seti'de eksik olan 12. saatin II. Ramses'in mezarında iki versiyonu bulunmaktadır; biri de hava nişesinde (resim 9) yer alır ki, böyle bir şeye başka hiçbir yerde rastlanmaz. Seti'nin lahtin etrafına yazdığı kısa versiyon II. Ramses'te özel olarak buna ayrılmış bir yan odada yer alır; bundan sonraki mezarlarda görülmeyen kısa versiyona ancak 21. Hanedanın papirüslerinde yeniden rastlanır. *Amduat* metinlerinin altın kaplı mahfazalarda ya da mezar mefruşatının diğer parçalarında ne ölçüde yer aldığı söz konusu materyal kaybolduğu için bilinmemektedir; özellikle de I. Seti'de, eksik 12. saatin mezar mefruşatında yer aldığı varsayılabilir. Yeni Krallıkta *Amduat*'ın yazıldığı papirüslere hiç rastlanmaz.

III. Ramses'e dek tüm kral mezarlarında *Amduat*'tan pek çok kesit olduğu görülür. IV. Ramses farklı bir yol izleyerek kısa ve uzun versiyondan az sayıda "alıntı"yla yetinir. Buna karşın VI. Ramses'te nispeten tam bir nüsha vardır, üstelik 18. Hanedandan beri ilk kez tam sıralamasıyla 4 ve 5. koridor boyunca uzanır, fakat 7-11. saatte değişiklikler ve kısaltmalar yapılmıştır, 12. saat ise eksiktir; IX. Ramses lahit odasında 2. saatle ve 3. saatin bir kısmıyla ve bir "alıntıyla" (6. saatteki güneş cesedi) yetinir.

21. Hanedanın sonlarında, *Piramit Metinleri*'nde de olduğu gibi, kitap konusunda bir tür "demokratikleşme" yaşanır; Tebli Amon rahip-

leri tarafından tabut ve papirüslere yazılır, Abidoslu yüksek rahip İputi'nin (22. Hanedan) *kenotaph*'ında¹⁹ kullanılır. Papirüslerde ise, bazı ender istisnalar dışında yalnızca son dört gece saatine ve kısa versiyona yer verilir. Metnin düzeni yer yer birbirinden çok farklıdır, saatler kısmen kısaltılmış ve karışık yazılmış, bazen de ilave resimlerle zenginleştirilmiştir ve üç yerine iki ya da tek bir sırada (bkz. *İçerik*) toplanmıştır. 22. Hanedanda kitabın kullanımı yeniden azalır (yalnızca bir iki motif), fakat 26. Hanedanda yeni boyutlar kazanır: Önce memur mezarlarının duvarlarında (Petamenofis, Roda fragmanları), sonra da 30. Hanedanın ve erken Ptolemaios Döneminde hem kral lahitlerinde hem de diğer lahitlerde. Nitekim II. Nektanebo'nun lahti de *Amduat*'tan seçilmiş altı saatle süslüdür, fakat kral Perslerden kaçtığı (İÖ 343) için bu lahit hiç kullanılmamıştır; Vereşnefer'de (MMA 14.7.1) yalnızca sekizinci, Berlin 49'da ise yalnızca onikinci saat eksiktir.

Amduat bu lahit dizisi dışında, Ptolemaios Döneminin başına kadar bazı ahşap tabutlarda da görülür. Basa'nın mezarının hava menfezinde (TT 389) bulunan ve üzerinde 1 ve 8. saat yer alan tabut ile Harendotes'in III. Ptolemaios dönemine tarihlenen tabutunun (BM 6678) üzerindeki bazı figürler buna örnek gösterilebilir. Sonraki örnekleri –Ramsesler Döneminde olduğundan– daha iyi kopya edilmiş olan metin ve resimlerde bir değişiklik yoktur, fakat daha sonraki bazı lahitlerdeki gece saatlerine yılanlar tarafından korunan kapılar eklenmiştir.

¹⁹ *Kenotaph* (Yun. *kenotáphion*, Lat. *cenotaphium*): Ölmüş bir kimseyi anmak için dikilmiş olan, boş bir mezardan ibaret abide –çn.

Araştırma

Jean-François Champollion *Amduat*'tan yalnızca III. Amenofis'in mezarını tasvir ederken söz eder, oradaki işlek yazı uygulaması dikkatini çekmiştir (Mısır'dan 13. mektup); fakat kitabın başka mezarlardaki metin ve resimlerinin kopyasını çıkararak araştırmaların temelini atmıştır. Buna ek olarak ilk *Amduat* papirüsü (Torino) 1879'da Rinaldo V. Lanzone tarafından yayımlanmıştır. Daha sonra Gaston Maspero'nun 1888 tarihli çevirisi ve çalışması bir çığır açmış, Alfred Wiedemann, Edouard Naville ve E. A. Wallis Budge tarafından da temel alınmıştır; eksiksiz, yeni bir Fransızca çeviri Gilles Roulin tarafından hazırlanmaktadır. 1894'te Gustave Jéquier kısa versiyonu çevirip yayımlamış, fakat bu çalışmada Yeni Krallığın yalnızca tek bir versiyonunu (I. Seti) dikkate alabilmiştir; zira III. Tuthmosis ve II. Amenofis'in mezarları ancak 1899'da keşfedilmiştir. Uzun versiyonun temelini uzun süre Eugène Lefébure'ün I. Seti'nin mezarına ait son derece hatalı kopyası oluşturmuş, *Mısır Dili Sözlüğü*'nde [*Wörterbuch der ägyptischen Sprache*] de temel alınan bu çalışma 1886'da yayımlanmıştır. Gece saatlerinin ayrıntılı bir tasviri E. A. Wallis Budge'in *The Gods of the Egyptian* (cilt I, 1904, s. 204-260) ve *The Egyptian Heaven and Hell* (cilt I, 1905, çeviriyle birlikte) adlı eserlerinde yapılmıştır. 1931'de Paul Bucher ilk üç saatin son metinlerini yayımlamıştır (*BIFAO* 30, 229-247), fakat bunlar tipo baskıdır ve yalnızca III. Tuthmosis, II. Amenofis ve I. Seti'nin versiyonlarına yer verilmiştir; Bucher bir yıl sonra da III. Tuthmosis ve II. Amenofis'in mezarlarını yayımlayarak (*MIFAO* 60, metinler tipo baskı, fotoğraflarla birlikte) metnin kapsamını genişletmiştir.

VI. Ramses'in mezarının 1954'te Alexander Piankoff tarafından yayımlanması bir adım daha atılmasını sağlamıştır; Piankoff'un buna

eklediği İngilizce *Amduat* çevirisinin yeri hâlâ doldurulamamıştır. Daha sonra 1963'te Erik Hornung ilk Almanca çeviriyle birlikte uzun versiyonun edisyonunu (1967'de de kısa versiyonunkini) yayımladı, bu çalışmanın yerini 1987-1994'te aynı yazarın karşılaştırmalı edisyonunu aldı (*Texte zum Amduat*); her iki edisyon da yalnızca Yeni Krallığın versiyonlarını kapsadığı için Kahire'deki *Amduat Papirüsü'nün* A. F. Sadek tarafından yayımlanması (1985) önemli bir katkı oluşturmuştur. İçerik incelemesi konusunda 1994'te A. Schweizer derinlik psikolojisi açısından bir yorum ortaya koymuştur.

Yapı ve dil

Yeraltı Dünyası Kitapları arasında bir tek *Amduat* özgün bir isme sahiptir: "Mahrem Vüsatın Kitabı;" kitabın modern dönemdeki ismi olan "Amduat" ("Dat'ta olan") tüm *Yeraltı Dünyası Kitapları'na* verilen Mısırcıca bir isimdir. Kitabın oniki kısma ayrılması oniki gece saatine tekabül eder. İlki dışında her saatin bir başlığı vardır, o saatin önemli olaylarını kısaca anlatan, ayrıca yararını dair bilgileri ve yönlerle ilgili notları da (bkz. *İçerik*) içeren yatay bir satıra yazılmıştır. Dikey satırlarla yazılan kısa giriş yazısında, o gece saatinin, kapılarının ve ötedünyadaki diyarının adı belirtilir ve ayrıca bu iki saatin birbirinden açık bir şekilde ayrılmasına hizmet eder. Yalnızca ilk üç saatin sonunda uzun bir de metin vardır. *Kapılar Kitabı'ndan* sonra yaygınlaşan özel ilaveler henüz yoktur ve son resim (Şu'nun kolları ve güneş) 12. saatten ayrı değildir.

Baştan sona resimli olan ilk kitap *Amduat'tır*, metin ve resim bir bütün oluşturur, metinlerde sürekli resimlere göndermelerde bulunulur. Horemheb ve II. Seti'nin mezarındaki tamamlanmamış kısımlar, önce resimlerin yapıldığını, bunlarla ilgili metinlerin mezar odasının

duvarına sonradan yazıldığını ortaya koymaktadır. Tasvirler ve yazıları üç sıra halinde düzenlenmiştir, güneş barkası daima orta sırada yer alır. Ana tema olan saatler de bu sıradadır, üst sırada ötedünyanın genel olguları, alttakinde ise saatlerle ilgili diğer spesifik motifler bulunmaktadır. Orta sıranın çift olduğu (her iki yarı da bir güneş barkasıyla başlar) birinci saat, tanrıların liste halinde sıralandığı diğer iki saat ve sıraları kısmen çapraz olan dördüncü ve beşinci saat gibi özel durumlar vardır. Derkenarlar yalnızca bu ikisinde enigmatik yazıyla yazılmıştır; diğer saatlerde tanrı isimleri “normal” yazımın yanı sıra bir de kısaltılmış olarak yer alır, çoğu durumda bunların enigmatik olduğu söylenemez. Metinlerde tersine akan yazı tercih edilmiştir, tasvirlerin de genellikle tersine “okunması” gerekir. *Kapılar Kitabı*’nın aksine, güneş barkasının suda çekilmesi her saatte değil, oniki gece saatinin yalnızca dördünde (4, 5, 8 ve 12) gösterilmiştir.

Tek tek saatlerdeki notlar saatleri dört yön arasında paylaştırır ve kısa tarafında iki, uzun tarafında da dört saatin bulunduğu bir dikdörtgende son bulur. Bunun az da olsa dikkate alındığı mezarlar III. Tuthmosis ile Useramon’un mezarlarıdır, ne var ki III. Tuthmosis talimatları yalnızca lahit odasında harfiyen uygularken, tanrılar listesinde saatleri art arda sıralar (her birinin başında güneş barkası vardır); daha sonra II. Amenofis ve III. Amenofis de mezar odalarında onun örneğini izlemişlerdir. Useramon mezar odasının darlığı nedeniyle bazı değişiklikler yapmak, özellikle de iki gece saatinin doğu duvarından kuzey duvarına kaydırmak zorunda kalmıştır. III. Tuthmosis’te bu düzenden ötürü son gece saati tam doğudadır, lahit odasına giriş ise Sokar Ülkesinin kumlu yoluna tekabül eder.

Mezarlarda ve papirüslerde resimli “uzun versiyon”un yanı sıra, kitabın sonuna bir “özet” gibi eklenmiş olan ve resim içermeyen bir de (Maspero ve Jéquier’in *Abrégé* [özet] dediği) “kısa versiyon” vardır; uzun versiyon gibi kısa versiyon da oniki kısıma ayrılmıştır. Bu, özel temaları olan, özellikle de tek tek saatler için önemli isimlerin listesini vermenin yanı sıra yararlılıklarıyla ilgili notlar da ekleyen bir tür *abstract*’tır (Mısırca *šwj* [*sehuy*], “özet”). Görünüşe bakılırsa vezinli bir şekilde yazılmış 300 dizeye bölünmüştür.

III. Tuthmosis kitabın metnine kralla ilgili kısımlar eklemiş, II. ve III. Amenofis bundan tümüyle vazgeçmiştir; I. Seti bunlara 2. koridordaki son metinlerde yer vermiştir; 20. Hanedanın mezarlarında ise bu kısımlar nadiren görülür. III. Tuthmosis’e özgü bir durum da, mezarın üst sütunlu salonundaki (lahit odasının ön odası) tanrı listesidir. Burada, *Amduat*’taki varlıkların çoğu (düşmanlar hariç) listeler halinde verilir, fakat sıralama zaman zaman değişir. Bunlara eklenen yıldızlar, *Ba* ruhunun umutla beklenen göğe yükselişine işaret eder.

İçerik

Ayrıntılı başlık sayfalarında bu metinde verilen *bilgi* vurgulanır, ötedünyaya dair olgular hakkında “malumat” verileceği dokuz kez vaat edilir (bir şeyin dokuz kez yapıldığının söylenmesi Mısırca “çok fazla” anlamında kullanılan bir ifadedir); böylece *Amduat*’ın genel içeriği hakkında da okuyucu uyarılmış olur. Kitap güneş tanrısının günbatımından gündoğumuna dek geçen oniki gece saati boyunca yaptığı yolculuğu anlatır. Odak noktasında bir yandan güneş tanrısının eylemleri ve konuşmaları, diğer yandan ötedünyanın varlıkları ve işlevlerinin tasviri vardır. Kralı güneşin günlük döngüsel seyrine dahil etmeyi amaçlayan ilk dinsel metin budur. Gerçi Osiris sık sık anılır ve

birçok kez tasvir edilir, ama tümüyle edilgen kaldığı *Amduat*'ta ona hiç söz hakkı tanınmaz. Ölmüş krallara doğrudan doğruya yalnızca 6. saatte, Güneş *Ba*'sı cesediyle birleştiğinde işaret edilir.

Kıtap, güneş tanrısının koç başlı *Ba* ("ruh") olarak ilk gece saatinin ara dünyasına girmesiyle başlar ve yolculuğun ortasında (6. saat) cesediyle birleştikten ve tehditkâr Apophis yılanını yendikten sonra (7. saat) sabah yeniden doğmasıyla sona erer.

Birinci gece saati (resim 14), önemli bazı ötedünya varlıklarını listeler halinde sıralayarak, güneşin akşamları içine battığı "Meçhul"ün araştırılması ve düzenlenmesinin temelini atar. Güneş şebekleri ve saat tanrıçalarının yanı sıra alt ve üst sıradaki diğer tanrılar da yıldızın ortaya çıkmasıyla yaşanan sevinci simgelerler; "düşmanlar" hariç ötedünyanın tüm sakinleri bu sevince katılır. Orta sırada tanrıça Maat güneş barkasının önünde iki surette resmedilmiştir; daha sonra tanrıça ikinci saati başlatarak, ötedünyada da hak ve hukukun hâkim olduğunu vurgular. İkinci bir barkada güneş tanrısı her sabah olduğu gibi scarabæus tezahür ündedir, onun gece sureti olarak görülen Osiris ona tapınmaktadır; dolayısıyla yolculuğun mutlu sonla biteceği daha başından bellidir. Kişileştirilmiş anıttaşlar (insan başlıdırlar), ötedünya varlıklarınā gerekli her şeyi "talimatlar"ıyla bildiren tanrının emir yetkisine işaret ederler. Son tema, içinde ikamet edenlerin çok fazla olması nedeniyle "Büyük Kent" olarak anılan yeraltının "açılması" ve "yeniden mühürlenmesi"dir, "Her Şeyi Yutan" adındaki kapısıyla bu ötedünya bir zamanlar varolmuş her şeyi içerir.

Bunu izleyen diğer iki saatte (resim 10, 15 ve 16), asıl yeraltı dünyası başlar; bu önce -ikinci saatte Vernes adı verilen sulak geniş alanın, üçüncü saatte ise "Osiris Suları"nın hâkim olduğu- korkunç bir âlem olarak tasvir edilir. Her iki saatte de güneş barkasına başka bar-

kalar eşlik eder, bu sahne daha sonra bir daha görülmez. Tanrı, alt sırada ellerinde ya da saçlarında buğday başakları taşıyan nurlanmış ölümlere toprak dağıtılmasını sağlar. Onlar “Vernes çiftçileri”dir, burada ölümlerin maddi ihtiyaçlarının karşılanması tasvir edilmiştir. Üçüncü saatte alt sırada Osiris birçok kez görülür ve Ra, saatin son metninde Osiris’e doğrudan hitap eder. Bunun yanı sıra tüm “düşmanlar”ı zararsız hale getirmek için bıçaklar taşıyan cezalandırıcı varlıklar vardır.

Dördüncü saatle (resim 11 ve 17) birlikte verimli ve sulak manzara aniden dağılır. “Kumlarının üzerindeki Sokar’ın Ülkesi” olan *Rasetyau* çölü başlar, burası yılan kaynayan ıssız bir kumluk âlemdir; yılanların ürkütücü hızı bedenlerinden çıkan bacak ve kanatlarla vurgulanmıştır. Bu saatin alanından, ateşle dolu olan ve kapalı kapılarla zaman zaman kesintiye uğrayan zikzaklı bir yol geçer. Güneş barkasının ilk kez çekilmesi gerekir, üstelik de güneş barkası, geçit vermez karanlıkta ateşli nefesiyle yol “açan” bir yılanı dönüşür. Saatin tam merkezinde Güneş Gözü Horus ve Sokar tarafından himaye edilir, zira bu kısmın konusu Güneş Gözünün korunup yenilenmesidir; bu karanlık ve tehditkâr saatin sonunda, teselli dolu sabah göğü sürpriz bir biçimde görünür.

Beşinci saatin (resim 18) yapısı diğerlerinden biraz farklıdır ve ortası, birbiriyle kesişen sıralarla vurgulanır. Bu saat alanı “Batı”yı simgeler ve Ölümler Âleminin tüm önemli unsurlarının yanı sıra içinde boğulanların olduğu ilksel suları da (görünmez de olsa) içerir. İki figan-kuşunun (Isis ve Nephthys) olduğu tümsek Osiris’in mezarının üzerindeki tümülüştür; güneş buradan gençleşmiş bir biçimde scarabaeus olarak çıkar. Güneş tanrısının saatin ortasındaki dar geçitten “rahatça” geçebilmesi için defin tepeciğinin öte tarafındaki “katledici-

ler”e ve çok sayıdaki tehditkâr yılana yakarılır. Dördüncü saatte barkayı çeken dört kişi artık yeterli değildir, bakanın halatını yedi erkek ve kadının yanı sıra tepedeki scarabaeus da çeker. Yolculuk, Sokar’ın mağarasını simgeleyen ve Aker sfenksinin çifte başı arasına yerleştirilmiş olan bir ovalin yanından devam eder (resim 12). Bu yine tüm yeraltı dünyasını temsil ediyor olmalıdır, yeraltı dünyasında her gece (burada Sokar’la özdeşleşmiş) Osiris güneş tanrısıyla gizemli birleşmesi gerçekleşir. Biraz daha aşağıdaki “Ateş Gölü”nün ceza yeri olduğuna işaret edilir.

Sokar Ülkesinin çölünden sonra güneş altıncı saatte (resim 19) “su deliği”ne, yeraltının ilksel su Nun’la dolu derinliklerine ulaşır. Tanrının *Ba* olarak birleştiği güneş cesedi burada yatmaktadır. Ceset sıranın yukarısında ve ortasında olmak üzere iki kez resmedilmiştir; mumya değil, güneş böceği (scarabaeus) olarak gösterilmiştir, böylece tanrının gençleşmiş sabah suretiyle çoktan ilişkilendirilmiştir. Ayrıca beden, üst sırada aslansı “gökgürültüsü sesli boğa”da tecessüm eden “Osiris’in tasviri” olarak görülür. *Ba* ve *beden* gibi *Ra* ve *Osiris* de gece yolculuğunun en derin noktasında birleşirler, üst ve alt sıradaki tanrıların yanı doğrulmuş vaziyette durmaları dirilişin habercisidir. “Yukarı ve Aşağı Mısır’ın kralları” güç simgeleriyle (*asa*, *taçlar* ve *Uraeus*) birlikte yalnızca bu önemli noktada öne çıkarılırlar, zira ölü firavunun yeniden canlanmasında hazır buluncaklardır. “Gözü” iyileştiren, dolayısıyla yeni ışığı yakmaya yardım edebilecek olan *Thot* bakanın önünde tahtında oturur. Alt sıra ilksel suların tanrıları *Sobek* ve *Nun*’la çerçevelenmiştir, metinlerde yerin derinliklerinin tanrısı *Tatenen* de öne çıkar.

Gece yarısı güneş yeniden parlar, ama ışığın kendini doğurması aynı zamanda çok büyük bir tehlike anını temsil eder. Bu nedenle ye-

dinci saatin (resim 13 ve 20) ana teması “düşmanlar”ın, özellikle de azılı düşman Apophis’in cezalandırılmasıdır; yılan suretindeki Apophis barkanın önünde “kumunun” üzerinde yatar ve ışığın yenilenen seyrini durdurmaya çalışır. Fakat bunda başarılı olamaz, çünkü Isis ve Seth onu büyülü-sözler, Selkis onu kısıktırak bağlar, diğer yardımcıları ise bedenini parçalara ayırır; ayrıca güneş şimdi bir de Mehen yılanı tarafından korunmaktadır. Aynı anda üst sırada Osiris’te kedi başlı bir ceza iblisinin bağlayıp boğazladığı düşmanları üzerinde zafer kazanmıştır; Osiris de koruyucu yılan Mehen’le çevrilidir. Üst sıranın sonunda insan başlı ve taçlı tanrısal üç *Ba* kuşu ile bir yılanın üzerindeki Atum görülür, orta sıradaki kumulun ardında, güneş cesedinin bıçaklarla korunan defin mekânı vardır. Alt sırada kişileşmiş suretleri sıranın geri kalanını dolduran güneş tanrısı “Yeraltı Dünyası Horus’u” olarak, yıldızların seyrini sağlamak üzere tahtında oturmaktadır; son bölüm tanrı cesedinin suda sürüklenen parçalarını bulmaya yardımcı olan yardımsever timsah ve Osiris kafasını tasvir eder.

Sekizinci saat (resim 21) düzenli yapısıyla dikkat çeker. Üst ve alt sıra beşer “mağara” ya da “mahzen”e bölünmüştür, bunlar kapılarla kapalıdır, ama güneş tanrısının isteği üzerine açılabilir (nitekim resimde de öyle olmuştur). Bu mahzenlerdeki hemen hemen tüm varlıklar kumaşı anlatmak için kullanılan hiyeroglif üzerine oturmuşlardır, derkenara göre bunlar onların giysileridir. Dolayısıyla bu gece saatinin teması, ötedünyayla ilgili isteklerde eskiden beri çok önemli bir yer tutan giysilerin teminidir. Ayrıca metinlerde, tanrıların ve ölüle-*rin Ba* ruhunun, ölümler dünyasının tüm mezarlarını temsil eden bu mahzenlerden güneş tanrısına sevinçle seslenişleri anlatılır; bu sevinç nidası insan kulağına ancak hayvanların bağırmaları ya da doğadaki diğer sesler (metale vurulduğunda veya su sıçradığında çıkan sesler)

olarak ulaşırken, tanrı tarafından konuşma olarak algılanır. Demek ki ötedünyada seslerin dünyası da değişmiştir! Orta sırada güneş barkası hedefe ulaşmak için yine kuvvetle çekilir (sekiz çekici). Bunu kişileştirilmiş *shemes* hiyeroglifleri, yani yargı makamının, aynı zamanda da tanrının “maiyeti”nin simgeleri ve de Tatenen’in dört koçu izler, bunlar Yeni Krallığın sonunda dört başlı güneş koçuna dönüşmüştür.

Dokuzuncu saatte (resim 22) güneş barkası mürettebatı tanıtılır; ellerinde kürekler tutan bu taife orta sıranın ana temasıdır, bunu, ölümlerin maddi ihtiyaçlarından sorumlu üç tanrının resmi izler. Üst ve alt sırada ise sekizinci saatin giysi teması sürdürülür. Üst sırada kumaş hiyeroglifi üzerindeki ilk grup, “Osiris’in düşmanlarını dize getiren” mahkeme olarak tasvir edilir, bunu izleyen tanrıçalar grubu Osiris’e şefkat ve ilgi gösterirler, ki düşmanlarının savuşturulması da bunun bir parçasıdır. Düşmanların korkutulup kaçırılmasına alt sıradaki oniki Uraeus yılanı da katkıda bulunur, ellerinde tahıl başakları tutan dokuz “tarla tanrısı” ise yine ölümlerin mâişetinin teminini garanti altına alır.

Onuncu gece saatinin (resim 23) alt sırasında içinde suda boğulanların olduğu su dikdörtgenleri vardır, bunlar *Kapılar Kitabı*’nda dokuzuncu saatin orta sırasını doldurur. Osiris gibi suda sürüklenenler çeşitli duruşlarda gösterilmiştir, çürüyüp dağılmaları Horus tarafından engellenir ve âdetlere uygun olarak gömülememiş olmalarına rağmen daha sonra mutlu bir varoluşa kavuşacaklardır. Buradaki ilksel suyun bizzat kendisi yaşamı yenileyen bir unsurdur ve “Derin sulara ve yüksek kıyılara sahip” olarak tanımlanan bu gece saatinin tamamını doldurur. Ayrıca bu saate karanlık da hâkimdir, bu karanlığı, başının üzerinde yılan taşıyan (su dikdörtgenlerinin ardındaki) dört tanrıça aydınlatır. Üst sıra Güneş Gözü olarak Horus gözü gibi görü-

nen “Göz”ün korunması ve ona şifa verilmesiyle ilgilidir; bundan (tahttaki şebek suretiyle) Thot’un yanı sıra şifa tanrıçası aslan başlı Sahmet sorumludur, Gözün korunmasına diğer tanrılar da katkıda bulunurlar. Ortada güneş barkasından önce Sokar’ın (yılanın üzerindeki şahin) ve Osiris’in (şahin başlı yılan) *Ba* ruhları, bunun yanı sıra güneş tanrısını karanlıkta düşmanlarından koruyan ve çeşitli silahlarla donanmış olan “korumalar” görülmektedir.

Onbirinci saat (resim 24) kısa süre sonra gerçekleşecek olan gündoğumunun, “göğün doğu dağından çıkışı”nın hazırlıklarıyla ilgilidir. Barkanın önünde “Dünyayı-saran,” yani bir sonraki saatte içinde güneşin gençleşmesi mucizesinin gerçekleşeceği yılan taşınmaktadır. Yılan tezahüründeki Isis ve Nephthys iki ülkenin taçlarını, tanrıça Neith’in dört suretinin önünde hazır bulunduğu doğudaki “Sais Kapısı”na taşımaktadırlar. Üst sıra yine zamanla ve saatlerin doğuşuyla ilgilidir. Burada önemli olan, yenilenen gündoğumu için doğru anı kaçırmamaktır. Üst sıranın sonunda güneş tanrısının eşlikçilerinden başka, çifte yılanların üzerinde dört tanrıça da oturmaktadır, her biri bir elini yüzünün önüne tutmuştur. Alt sırada ateşle dolu çukurlara düşen düşmanları yakan ateş solugu bunlardan çıkmaktadır. “Milyonları yakan” yılan ve ellerinde bıçaklarla cezalandırıcı tanrıçalar, gündoğumundan tüm tehlikeleri uzak tutmak için son ceza mahkemesini gerçekleştirirler. Bu sahneyi yukarıdan izleyen Horus, babasının düşmanlarına bir ahlak vaazı verir.

Onikinci gece saatinde (resim 25) güneşin yeniden doğuşu gerçekleşir. İlk baştaki yaratılışın bir tekrarı olan bu olayda ilksel tanrılar da hazır bulunurlar, bu tanrıların iki çifti alt sıranın başında tasvir edilmiştir. Doğum süreci, onbirinci saatte taşınan yılan “Dünyayı-saran”ın içinde gerçekleşecektir, olayın muazzam etkisi, oldukça yüksek

sayıda çekiciyle, oniki erkek oniki kadınla anlatılır. Bunların hepsi “milyonlarca” mutlu ölüsüyle birlikte barkayı yılanın dev gövdesinin içinden çeker. Çekme işleminin kuyruktan ağza doğru ters bir şekilde yapılması, zamanın geri dönüşünün gerekliliğine işaret eder; derkenara göre, tüm varlıklar titrek ve çökmüş ihtiyarlar olarak yılanın kuyruğundan girer, yeni doğmuş bebekler olarak ağzından çıkar. Saatin sonunda, barkanın pruvasındaki güneş böceği güneşi gündüz göğüne kaldıran tanrı Şu'nun iki yana açtığı kollarına uçar. Bu sürece üst ve alt sıradaki tanrıların sevinç gösterileri eşlik eder. Bu sevinç gösterisi yalnızca güneşe değil, ölümler dünyasında kalmasına rağmen kendisine yaşam müjdelenen Osiris'e de yapılır. Üst sıradaki tanrıçalar ateş kusan yılanlarıyla Apophis'i son bir kez daha kovarlar, güneş yeraltı dünyasını terk ettiğinde canlı meşaleleriyle ölümlere ışık vermeyi sürdürürler; tanrıçalar, alt sırada güneşi sağ salim gökyüzüne ulaştıran kürekçiler ekibi tarafından desteklenir. Yeraltı dünyası bir an açık kalır, ama Şu yeraltı dünyasını yeniden “mühürler,” gece yolculuğu sona ermiştir. Tüm ölümler, alt sıranın sonunda mumya biçimindeki Osiris'le birlikte yeniden ölüm uykusuna dalar.

Literatür

Maspero'nun 1888'de sunduğu (RHR 17, 251-310), kısmen çevrilmiş olan ilk genel tablo bir kez daha yayımlandı: G. Maspero, “Les hypogées royaux de Thèbes,” *Études de Mythologie et d'archéologie égyptiennes*, II, Paris, 1893, s. 1-181; Maspero I. Seti'nin versiyonunu, son saat için de bazı papirüsleri temel almaktadır. Öğrencisi G. Jéquier kısa versiyonun ilk edisyonunu yayımlamıştır: *Le Livre de ce qu'il y a dans l'Hadès, Version abrégée*, Paris, 1894 (ağırlıklı olarak 21. Hanedanın papirüsüne göre); Torino'daki bir papirüs de R. V. Lanzzone tarafından yayımlandı: *Le domicile des esprits*, Paris, 1879.

Her iki edisyonun da bir yorumu ve çevirisini (Lefébure'ün I. Seti kopyasının tipo baskı metniyle, Lanzone yorumuna göre 12. saatin) E. A. W. Budge yayımladı: *The Egyptian Heaven and Hell*, Londra, 1905 (üç cilt, yeni baskısı 1925); uzun versiyon cilt I'de, kısa versiyon (I. Seti ve Leiden T. 7 I temel alınmıştır) cilt II, s. 1-40'ta. E. Hornung'un incelemesi (Bölüm I) "Das Amduat. Die Schrift des Verborgenen Raumes," Wiesbaden, 1963 (*ÄgAbh* 7) için bkz. a.g.y., "Texte zum Amduat," Cenevre, 1987-1994 (*Aegyptiaca Helvetica* 13-15, L. Spycher ve B. Lüscher tarafından kaleme alınmıştır) adıyla üç cilt halinde yayımlanmıştır; her iki edisyonda da yalnızca Yeni Krallığın versiyonları dikkate alınmıştır (IX. Ramses'e kadar). Yorum cildinin (Bölüm II, 1963) de yenilenmesi planlanmaktadır; Bölüm III (*ÄgAbh* 13, 1967) "Texte zum Amduat," s. 1-97'de yeniden yayımlanan kısa versiyonu içermektedir. Almanca çevirisi için bkz. Hornung, *Unterweltbücher*, s. 57-194, İngilizce çevirisi için bkz. Piankoff, *Ramesses VI*, s. 227-318; tek tek saatlerin giriş yazılarının çevirisi için ayrıca bkz. M. Clagett, *Ancient Egyptian Science*, I, Philadelphia, 1989, s. 491-506. E. Brock'un Ramsesler Dönemi kraliyet lahitleri üzerine çalışmalarından yeni metin fragmanları beklenmektedir.

Yeni Krallıktaki versiyonlara genel bir bakış için bkz. E. Hornung, *Texte zum Amduat I*, s. X-XVI. III. Tuthmosis'in renkli baskısı (fakat kısa versiyona ve H. Burton'ın bunlarla ilgili mükemmel fakat yayımlanmamış siyah-beyaz fotoğraflarının olduğu tanrılar listesine yer verilmemiştir) A. Fornari ve M. Tosi tarafından yayımlanmıştır: *Nella sede della verità. Deir el Medina e l'ipogeo di Thutmosi III*, Milano, 1987. I. Tuthmosis'in fragman nüshaları için bkz. G. Daressy, *Fouilles de la Vallée des Rois*, Kahire, 1902, pl. LVII ve K. Mysliwiec, *Studien zum Gott Atum*, I, Hildesheim, 1978, pl. XIX vd. E. Hornung'un Useramon'la ilgili ön raporunun ("Die Grabkammer des Vezirs User," NAWG, 1961, No. 5) daha kapsamlı incelemesi için bkz. E. Dziobek, *Die Gräber des Vezirs User-Amun. Theben Nr. 61 und 131*, Mainz, 1994, s. 42-47. II. Ameno-

fiş'teki bazı saatlerin resmi için bkz. Hornung, *Tal der Könige*, res. 92 (12. saat), 95 (2. saat), 113 (10. saat), 142 (7. saat); ayrıca bkz. Champdor, *Livre des Morts*, s. 116 vd (4. saat), mezarın tamamı konusundaki tek kaynak: P. Bucher, "Les textes des tombes de Thoutmosis III et d'Aménophis II," *MIFAO* 60, Kahire, 1932. Tutankhamon mahfazasının üzerindeki versiyonun renkli bazı ayrıntıları için bkz. Kamal El Mallakh ve A. C. Brackman, *The Gold of Tutankhamen*, New York, 1978, pl. 20-24; A. Piankoff, "Les chapelles de Tout-Ankh-Amon," *MIFAO* 72, Kahire, 1952, pl. VI ve VIII'de iki saatin tıpkıbasımlarını vermektedir, ayrıca bkz. *The Shrines of Tut-Ankh-Amon*, New York, 1955 (Bollingen Series XL, 2), pl. 30-36.

I. Seti'nin mezarı için bkz. H. Burton ve E. Hornung, *The Tomb of Pharaoh Seti I/Das Grab Sethos' I.*, Zürih ve Münih, 1991; IV Ramses'in (yalnızca iki "alıntı") için bkz. E. Hornung, *Zwei ramessidische Königsgräber: Ramses IV und Ramses VII.*, Mainz, 1990, s. 84 vd; VI. Ramses mezarı için bkz. Piankoff, *Ramesses VI*, tbl. 74-101; bu mezardaki saat düzeni için bkz. F. Abitz, "Baugeschichte und Dekoration des Grabes Ramses' VI." (*OBO* 89, 1989), s. 99-110; IX. Ramses için bkz. F. Guilmant, "Le tombeau de Ramsès IX," Kahire, 1907 (*MIFAO* 15), pl. 38, 43 vd, 63, 65-75 ve 92 için ayrıca bkz. F. Abitz, *SAK* 17, 1990, 1-40. Son restorasyon çalışmalarında Siptah'ın mezarında (lahit odasının önündeki odada) 6. saatin izlerine rastlanmıştır, fakat metin eksiktir.

21. Hanedanın Kahire'deki papirüsleri için bkz. A. F. Sadek, "Contribution à l'étude de l'Amdouat," Freiburg/İsviçre ve Göttingen, 1985 (*OBO* 65) (9-12. saatlerin çevirisiyle birlikte), İputi'nin kenotaph'ındaki fragmanlar (1, 10 ve 12. saatin fragmanları) için bkz. P. Vernus, *BIFAO* 75, 1975, 67-72. Diğer papirüsler konusunda ayrıca bkz. E. Hornung, *Das Amdouat, Teil III* (Berlin 3001); L. H. Lesko, "The Shortest Book of Amduat?," *Studies in Honor of George R. Hughes*, Chicago, 1976 içinde s. 133-138; A. Abdelhamid Youssef, *BIFAO* 82, 1982, 1-17 (Kahire, J. 96638; kısa versiyon); M. Heerma van Voss, *Studies*

in *Egyptian Religion* (FS Jan Zandee, Leiden, 1982) içinde, s. 56-60 (Houston); M. Valloggia, *RdE* 40, 1989, 131-144 (**Bodmer Papirüsü 107, bir güneş ilahisiyle birlikte!**); A. F. Sadek, *Varia Aegyptiaca* 7, 1991, 5-14 (Marseille, **3. saatin figürleriyle**); M. Heerma van Voss, "Der Papyrus Kansas City 33-1398," *L'Egitto fuori dell'Egitto*, Bolonya, 1991 içinde s. 451-453 (**11. saatin figürleri**); S. G. J. Quirke, *JEA* 80, 1994, 147-149 (Wellcome Institute, **1 ve 3. saatin ve 11 ve 12. saatin figürleriyle birlikte**); M. Heerma van Voss, "Een egyptische Dodenpapyrus in Antwerpen," *JEOL* 33, 1995, 21-30 (**Ölüler Kitabı motifleriyle karışık**). **Papirüslerin ayrıntılı bir listesi ve sınıflandırması için bkz.** A. Niwiński, "Studies on the Illustrated Theban Funerary Papyri of the 11th and 10th Centuries B.C.," *OBO* 86, 1989.

Geç Dönem mezar ve lahitlerindeki versiyonların çoğu henüz yayımlanmamıştır. Petamenofis (TT 33) için bkz. F. W. von Bissing, *ZÄS* 74, 1938, 21 vd ve A. Piankoff, "Le Livre de l'Am-Duat et les variantes tardives," O. Firchow (yay.), *Ägyptologische Studien H. Grapow*, Berlin, 1955 içinde s. 244-247 (**5. saatin fotoğrafıyla birlikte**); **Mutirdis'in mezarındaki (TT 410) 12. saatten kesitler:** J. Assmann, *Das Grab der Mutirdis*, Mainz, 1977, s. 75-77. **Lahitler konusunda bkz.** H. Jenni, "Das Dekorationsprogramm des Sarkophages Nektanebos' II.," Cenevre, 1986 (*Aegyptiaca Helvetica* 12). **26. Hanedana ait bir mezar odasının duvarlarındaki iki sahne ve metinleri için bkz.** A. el-Sawi ve F. Gomaa, *Das Grab des Panehsi, Gottesvaters von Heliopolis in Matariya*, Wiesbaden, 1993. **Bazı saatler (7, 10 ve 11.) Roda'daki Nilometre'nin blokları üzerinde tespit edilmiştir, bunların fotoğrafları Strasbourg kütüphanesinin Drioton dosyasındadır. 11. Nektanebo zamanından kalma Cayhorpata lahtinin üzerinde kitabın (tam adıyla birlikte!) kopyasıyla ilgili bir not için bkz.** J. Baines, *JEA* 78, 1992, 27. **Erken Ptolemaios Dönemi tabutlarının üzerindeki "alıntılar" için bkz.** O. Neugebauer ve R. A. Parker, *Egyptian Astronomical Texts, III*, Providence ve Londra, 1969, 61, pl. 28, ayrıca bkz. J. Assmann,

MDAIK 23, 1968, 22, resim 2.

G. Maspero'nun çalışması ilk kez RHR 17, 1888, 251-310'da, ardından eseri *Etudes de mythologie et d'archéologie égyptienne*, II, Paris 1893, s. 1-181'de (özellikle de 27-163) yeniden yayımlandı. Kitabın içeriğinin Maspero'nun tasvirini temel alan genel tablosu için bkz. A. Wiedemann, *Die Religion der alten Ägypter*, Münster i. W. 1890, s. 47-55 ve E. Naville, *La religion des anciens égyptiens*, Paris, 1906, s. 77-87. Saatlerin daha ayrıntılı olarak ele alındığı bir çalışma için bkz. E. A. W. Budge, *The Gods of the Egyptians*, Londra, 1904, I, s. 204-260, ayrıca bkz. a.g.y., *The Egyptian Heaven and Hell* (1905). B. de Rachewiltz, *Il libro egizio degli inferi*, 1959, ²Roma, 1982, saatlerin yalnızca giriş yazılarını çevirmiştir, diğer örnekler için bkz. S. Donadoni, *Testi religiosi egizi*, Torino, 1970, s. 329-335. H. Kees'in, A. Erman'ın olumsuz değerlendirmesini yansıtmayı sürdüren genel tasviri, H. Bonnet, *Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte*, Berlin, 1952 içinde s. 17-20.

Baçım ve içerik konusunda önemli çalışmalar için bkz. S. Schott, "Die Schrift der verborgenen Kammer in Königsgräbern der 18. Dynastie," NAWG, 1958, Nr. 4; H. Altenmüller, "Zur Überlieferung des Amduat," JEOL 20, 1968, 27-42 ("boşluklar" sorunuyla birlikte). Bilgi formülleri için bkz. E. F. Wente, JNES 41, 1982, 162-167. İçerik hakkında yeni bir genel tablo için bkz. K. Koch, *Geschichte der ägypt. Religion*, Stuttgart, 1993, s. 304-313 ve S. Binder, "The Hereafter: Ancient Egyptian Beliefs with Special Reference to the Amduat," *The Bulletin of the Australian Centre for Egyptology* 6, 1995, 7-30. 5. gece saatinin yorumu için bkz. S. Schott, "Zum Weltbild der Jenseitsführer des neuen Reiches," NAWG 1965, No: 11, s. 191-193.

Son dönemlerde kitabın Yeni Krallık öncesine, somut olarak genellikle Orta Krallığa tarihlenmesi konusunda bkz. S. Morenz (*Eranos Jahrbuch* 34, 1965, s. 436, dipnot 28; daha belirsiz olarak: *Theolog. Literaturzeitung* 90, 1965, 503), H. Altenmüller (JEOL 20, 1968, 42 ve *Handbuch der Orientalistik* I,

“1, 2 Ägyptologie: Literatur,” Leiden, 1970 içinde, s. 72 – “belki de Eski Krallığa dek”), E. F. Wente (*JNES* 41, 1982, 175 vd ve 42, 1983, 156) ve J. Baines (*JEA* 76, 1990, 63).

Amduat'ı yalnızca bir kozmografya olarak değil, “insanın içsel yolculuğu” olarak ele alma denemesi için bkz. B. George, “Versuche zur Gewinnung eines ägyptischen Menschenbildes aus dem Weltbild des Amduat im Rahmen der Vergleichenden Religionswissenschaft,” *GM* 3, 1972, 15-20, bu konuda daha kapsamlı bir çalışma: A. Schweizer, *Seelenführer durch den verborgenen Raum. Das ägyptische Unterweltsbuch Amduat*, Münih, 1994, E. Hornung *Die Nachtfahrt der Sonne. Eine altägyptische Beschreibung des Jenseits* adlı eserinde (Zürich ve Münih, 1991) *Amduat* ve *Kapılar Kitabı*'ndaki ötedünya yolculuğunun en önemli duraklarını ele almıştır. *Amduat*'ın psikolojik bir yorumu için bkz. G. Schoeller, *Isis. Auf der Suche nach dem göttlichen Geheimnis*, Münih, 1991, s. 131-214. Resim ve metin ilişkisi için bkz. N. Hoffmann, “Reading the Amduat,” *ZÄS* 123, 1996, 26-40. Saatlerin düzeniyle ilgili çalışmalar için bkz. W. Barta, *JEOL* 21, 1970, 164-168 (III. Tuthmosis) ve a.g.y., *Bibliotheca Orientalis* 31, 1974, 197-201 (Ramsesler Dönemi mezarları). *Amduat*'ın kraliyet defin ritüeli olduğu yorumu inandırıcı değildir: P. Barguet, “L'Am-Douat et les funérailles royales,” *RdE* 24, 1972, 7-11 (bu konuda ayrıca bkz. W. Barta, *Die Bedeutung der Jenseitsbücher*, s. 154-159). Ch. Leitz, “Studien zur ägypt. Astronomie,” *ÄgAbh* 49, 1989 (²1991), s. 101-104, ilk saatteki uzaklık mesafelerinin, o dönemde Mısırlıların dünyanın yuvarlak olduğunu bildiğini ve dünyanın çevresini Eratostenes'ten daha kesin olarak saptadıklarını ortaya koyduğu görüşündedir; bunun eleştirisi için bkz. K. Ferrari d'Occhieppo, R. Krauss ve Th. Schmidt-Kaler, “Die Gefilde der altägypt. Unterwelt,” *ZÄS* (yeni sayısı).

Amduat motiflerinin İslamiyet dönemine dek yaşaması hakkında bkz. I. Grumach, “On the History of a Coptic Figura Magica,” *American Studies in Papyrology* 7, 1970, 169-181 içinde.

ONİKİ MEZAR BÜYÜLÜ-SÖZÜ

Bu resimli metne ilk kez II. Amenofis'in mezarında bulunan bir papirüste (Kahire CG 24742) rastlanmıştır (resim 26). İkinci bir kral versiyonu Merneptah tarafından Abidos'taki Osireion'a (güney odasına) koydurulmuştur. Metinler ve resimler 18. yüzyıldan itibaren ölümler kitaplarına da alındığından, Naville'in edisyonundan sonra *Ölümler Kitabı*'nın 168. büyü-lü-söz'ü olarak görülmüş, ancak A. Piankoff tarafından bağımsız bir kompozisyon haline getirilmiştir. Yeraltı dünyasının oniki "mezar odası"nı (*qrret* [*qereret*, "mahzen"] ve tanrısal sakinlerini tasvir etmesi ve özellikle de yeraltı dünyasını oniki saate ayıran eski tarz kısımlandırmasıyla *Yeraltı Dünyası Kitapları*'na benzer. Kompozisyonun "Osiris NN'nin İltihakına Müsaade Edilmesinin Büyü-lü-söz'ü" biçimindeki başlığına yalnızca BM 10478 Papirüsü'nde rastlanır. Metin Ptolemaios Döneminin başına dek aktarılagelmiştir, Petosiris'in mezarında dokuzuncu mezar odasından bir sahne yer alır; metinden geriye kalanlar erken Ptolemaios Dönemine aittir ve R. O. Faulkner tarafından yayımlanan "Saatler Kitabı"nda da yer alır.

Her mezar çeşitli sayıda tanrı grupları içerir, örneğin sekizinci mezarda yedi, dokuzuncu mezarda en fazla yirmi grup vardır. İlk yedi mezar yalnızca Osireion'da sıralanmıştır (pl. V), fakat orada mezar sakinleri yalnızca şematik olarak tasvir edilmiştir – sırayla üç muma ya da üç insan biçiminde tanrı vardır, ikisi eril, biri dişildir. Dolayısıyla aslında yalnızca şekizinci mezardan onikinci mezara kadar ayrıntılı bir tasvir vardır. Dikkat çekici olan, düşman varlıklara ve ceza sahnelerine hiç yer verilmemiş olmasıdır. Bazı el yazmalarında mezar odaları bölümlere ayrılmamış, tanrı grupları kesintisiz bir biçimde sıralanmıştır.

Osireion'da her grubun tanrıları tek tek tasvir edilmişse de, diğer

versiyonlarda yalnızca bir eril ya da dişil temsilci resmedilmiş ve yanına orada kaç tane tanrı olduğunu belirten ilgili rakam yazılmıştır; II. Amenofis'in mezarında bu rakamlar, tıpkı adak listesinde de olduğu gibi, figürlerin altındaki bir cetvelde, bazı papirüslerde de figürlerin yanında yer alır; bazılarında rakamlar yoktur. Baskın rakam dördüttür, fakat 1, 2, 8, 9, 13, 14, hatta 31'e de rastlanırken, 3 rakamı hiç yok gibidir.

Tanrıların isimleri ve sayılarının olduğu cetvelin altında, her bir gruba dünyada sunulması gereken adaklarıyla ilgili bir nota yer vermesiyle *Kapılar Kitabı*'na benzeyen bir metin vardır. Osireion'daki illüstrasyonda her grubun önünde sunduğu adağın yanında diz çöken kral resmedilmiştir. **BM 10478 Papirüsü**'nde ve daha sonraki papirüslerde ortadaki resim şeridi iki metinle çerçevelenmiştir, üsttekinde tanrıların isimlerinin yanı sıra ölümler için lütufkâr amelleri de belirtilir. Ayrıca **BM** papirüsünde bütün kompozisyon bir mahfazayla çerçeve içine almıştır.

Tanrılar ölüye çeşitli iyiliklerde bulunurlar, örneğin ölünün Ra'nın doğuşunu görmesini, ölümler dünyasında serbestçe hareket etmesini ve yeraltı dünyasının kapılarından geçmesini sağlarlar, karanlığın ortasında ona ışık, yiyecek, içecek verirler ve onu tüm düşmanlardan korurlar.

Literatür

Osireion'da bulunan fragmanlar halindeki versiyon M. A. Murray tarafından yayımlanmıştır: *The Osireion at Abydos*, Londra, 1904, pl. II-V; diğer kaynakların çoğu, çeviri ve açıklamalarıyla birlikte A. Piankoff tarafından yayımlanmıştır.

landı: *The Wandering of the Soul*, Princeton, 1974 (Bollingen Series XL, 6), s. 40-114, pl. 10-42'yla birlikte. Kısmi bir Almanca çeviri için bkz. E. Horning, *Das Totenbuch der Ägypter*, Zürih ve Münih, 1979, s. 341-343; ayrıntılı tasvir ve çeviri için bkz. Th. G. Allen, *The Book of the Dead or Going Forth by Day*, Chicago, 1974, s. 162-175.

KAPILAR KİTABI

Kökenler

Hartwig Altenmüller'e göre, kitap *Amduat*'la benzerliği nedeniyle "Yeni Krallıktan önceki döneme" aittir, fakat yabancı halklarla ilgili sahnenin kozmopolit ruhu bile bu görüşü çürütmeye yeter. Kitabın daha ziyade Amarna Dönemine ait olduğunu gösteren başka işaretler vardır. Kitabın tamamlanmamış bir ilk nüshası Horemheb'in lahit odasındadır ve o zamana dek kullanılan *Amduat*'ın yerini almıştır. I. Ramses yalnızca yeni kitabı kullanırken, I. Seti asıl lahit odasını yine *Amduat*'la bezer, ama iki büyük sütunlu salonu (E ve J)-*Kapılar Kitabı*'na ayırır; I. Seti mezar duvarlarında kitabın yalnızca ilk yarısını kullanırken, kaymaktaşı lahtinin üzerinde kitabın kesintisiz bir sıralamayı izleyen ilk tam nüshası yer alır. II. Ramses ve ardılları kitabı üst sütunlu salonda, lahit odasında ve yan odalarda kullanmayı sürdürürken, Merneptah I. Seti'nin Abidos'taki *kenotaph*'ındaki koridorun sağ duvarını *Kapılar Kitabı*'nın eksiksiz bir nüshasıyla süsler (sol duvarda da *Mağaralar Kitabı* yer alır). Onun ve VI. Ramses'e dek ardıllarının lahit odalarının duvarlarına *Kapılar Kitabı* hâkimdir; IV. Ramses yeni bir çözümü tercih etmişse de (*Yer Kitabı*), mezarının üst kısmında eksiksiz bir *Kapılar Kitabı* vardır. VII. Ramses kitaptan bazı bölümleri (birinci ve ikinci saat) kullanan son firavundur, tek korido-

runda bunlara yer verir; IX. Ramses'in mezarında kitaba artık rastlanmaz, fakat koridorların başındaki kapı resimlerindeki bekçi yılanlar (prens mezarı KV 19'da da vardır bunlar) kitabı son bir kez daha anıştırır. Ayrıca kitaba kraliyet lahitlerinde de rastlanır, ama yalnızca seçki olarak (örneğin III. Ramses'te birinci saate yer verilmiştir). III. Ramses dönemindeki Amon rahibi Canefer'in mezarında (TT 158) kiptaki sahnelerden oluşan bir seçkiyi kullanmasına izin verilmiştir.

Yeni Krallık sona erdikten sonra kitabın bazı bölümleri ancak nadiren kullanılmıştır; kralın kişiliğini *Amduat*'tan daha çok öne çıkarılması bunda bir rol oynuyor olabilir. Anhai *Ölüler Kitabı*'nda (muhtemelen 20. Hanedan), Honsumes'in (21. Hanedan) "mitolojik" papirüsünde ve 26. Hanedandan Mutirdis'in mezarında son resme yer verilmiştir; diğer kopyalar yine o döneme aittir ve Petamenofis'in Teb'deki ve Horiraa'nın Sakkara'daki mezarlarında bulunmuştur. Daha sonraki dönemlere ait lahitlerde pek çok kez birinci saate, mahkeme salonuna, bir kez de (Kahire CG 29306) 21. sahneye rastlanmıştır.

Araştırma

Seti'nin mezarındaki yabancı halklar sahnesi ve VI. Ramses'in mezarındaki *Ölüler Mahkemesi* ziyaretçilerin eskiden beri ilgisini çekmiş, bunların pek çok kopyası çıkarılmıştır. Champollion Mısır'dan yazdığı 13. mektupta (26.5.1829) bu kitabın ilk tasvir ve çevirilerine yer verir. Özellikle de VI. Ramses'in mezarını temel aldığı için, *Kapılar Kitabı*'nda güneşin gündüz yolculuğunun, karşı taraftaki *Mağaralar Kitabı*'nda da güneşin gece yolculuğunun tasvir edildiğini tahmin eder. 1864'ten beri temel alınan metin, Bonomi ve Sharpe'in I. Seti'nin kaymaktaşı lahtiyle ilgili son derece güvenilir yayınlarıydı. *Livre des Portes* [Kapılar Kitabı] adı Gaston Maspero'yla yaygınlık kazandı

(ayrıca *Livre de Pylônes*, Lefébure'de *Livre de l'Enfer*); E. Lefébure kaymaktaşı lahtin üzerindeki metnin ilk çevirisini (1878 ve 1881, *Records of the Past* içinde, cilt 10 ve 12) yaptı, ardından Maspero *RHR* 18, 1888'deki makalesinde kitabın içeriği hakkında genel bilgi verdi. Budge 1905'te *The Egyptian Heaven and Hell*'de lahtin üzerindeki versiyonu tasvir edip çevirdi, gece saatlerini *Amduat*'taki gece saatleriyle karşılaştırdı, fakat lahtin kapağının tahribata uğramış olması nedeniyle altıncı saatten itibaren yanlış bir sıralama yaptı. Tam nüshanın bulunduğu Osireion 1902'de –Horemheb'in mezarının keşfiyle birlikte bu mezarda bulunan– metnin en eski, ama eksik versiyonu 1908'de keşfedildi ve 1912 gibi erken bir tarihte yayımlandı. Daha sonra Charles Maystre ve Alexandre Piankoff 1939'dan itibaren (1962'de tamamlandı) daha kapsamlı bir metin sundular; bu metin 1979'da E. Hornung'un çalışmasıyla yer değiştirdi. Metnin tamamı 1954'te İngilizceye (A. Piankoff), 1972'de ise Almancaya (E. Hornung) çevrildi.

Yapı ve dil

Elimizde özgün bir başlık yoktur. Kitabın yapısı her biri üç sıraya bölünerek anlatılmış oniki gece saatiyle *Amduat*'inkine çok benzer, ama *Amduat*'tan farkı, her bir saatin sonunda resmedilmiş kapılardır. Bir başka önemli fark, *Amduat*'taki kalabalık mürettebatının aksine yalnızca güneş tanrısını ve yanında diğer iki tanrıyı (Sia ve Heka) taşıyan güneş barkasıdır; fakat teknenin “kamara”sı her gece saatinde koruyucu Mehen yılanıyla çevrelenmiştir ve her bir gece saatinde barkanın önünde onu çeken hiyeroglif formunda dört erkek figürü vardır; Horemheb, I. Ramses ve I. Seti'nin lahit odalarında bunların tanrısal varlıklar değil, giysi ve sakalları nedeniyle insani varlıklar, yani ölümler olduğu açıkça görülür. Uzun sonuç metinleri

yoktur, bunun yerine metnin ortasına ve sonuna özellikle vurgulanmış resimler (Ölüler Mahkemesi ve güneş seyri) sıralara bölünmeden eklenmiştir. Birinci gece saati *Amduat*'ta olduğu gibi özel bir yere sahiptir ve metnin yapısından ayrılır. Son üç saat de farklıdır, çünkü alt sırada “ana figür”e (Atum ya da Horus) yer verilmez, burada mutlu ölüler değil, yalnızca tanrılar resmedilmiştir. Son üç saatteki (ve mahkeme salonu önündeki) kapılar da farklı özellikler gösterir.

Ötedünyanın kapıları başka hiçbir *Yeraltı Dünyası Kitabı*'nda bu kadar belirgin ve sistematik değildir. Olsa olsa *Ölüler Kitabı*'ndaki kapılarla ilgili büyü-lü-sözler (çeşitlemeleriyle birlikte 144 ve 145) bunlarla karşılaştırılabilir; Ramsesler Döneminin Mısırlısı bu büyü-lü-sözleri kraliyet mezarı olmayan mezarlarda *Kapılar Kitabı*'nın bir “ikame”si olarak algılamıştır, örneğin Nefertari'nin mezarında ve Kraliçeler Vadisi'ndeki başka mezarlarda ya da Krallar Vadisi'nde (ön kısımda) Tausret'in mezarında; Canefer'in mezarında (Teb 158) garip bir karışım görülür, orada kapıların önünde ölü değil, güneş barkası durur. *Ölüler Kitabı*'ndaki kapılarla ilgili büyü-lü-sözlere örneğin Porter-Moss'un bibliyografyasında “*Book of Gates*” [Kapılar Kitabı] denmesi hâlâ kafa karışıklığı yaratır; burada belirgin bir ayırım yapmak gerekir, çünkü ötedünyadaki kapılar *Piramit Metinleri*'nde anılan unsurlardı. Yeraltı dünyasının oniki kapısına *Amduat*'ta da işaret edilmiş, ama bunlar henüz tasvir edilmemiştir. Kapıların *sebekhet* olarak adlandırılması *Ölüler Kitabı* 145'teki tanıma tekabül eder, ama oradaki kapı sayısı 21'dir; 144. büyü-lü-söz'de *arreret* denen yedi kapı vardır. *Kapılar Kitabı*'nda her kapının kanadında yılan suretinde bir muhafız, tehditkâr isimlere sahip iki muhafız daha ve ateş püskürten Uraeus yılanları vardır.

Amduat'a göre çok daha fazla (binin üzerinde) tanrı ya da ölü res-

mi olmasına rağmen, bunlar daha çok gruplar halindedir ve bireysel isimler de daha azdır, dolayısıyla kalabalık da olsalar derli topludurlar; zaten bu grupların pek çoğu tanrılardan değil, ölümlerden oluşur. *Amduat*'ın aksine, *Kapılar Kitabı*'nda kitabın yararıyla ilgili notlar yoktur. Bunun yerine genellikle bir sahnenin sonunda yer alan adak notları vardır; fakat düşmanlarla ilgili sahnelerde ve son üç gece saatinde bunlara yer verilmemiştir. Toplam yüz sahnenin bazıları bir sıranın tamamını doldurur, ama son iki saatte kısa sahneler çoğunluktadır. Orta Mısırca olan metinlerde Yeni Mısırca etkilere pek rastlanmaz. W. Barta *Yeraltı Dünyası Kitapları'nın Karşılaştırmalı İncelemeleri* [Komparative Untersuchungen zu vier Unterweltsbüchern] adlı eserinde *Kapılar Kitabı*'nın çok zengin bir sözcük dağarcığına sahip olduğunu saptamıştır.

Kriptografik metinlerden oluşan ve beşinci kapıya, yani altıncı saatteki güneş cesediyle birleşmenin hemen öncesine yerleştirilmiş mezarıyla birlikte bu sahnenin yerini, kralın, tahtında oturan (daha sonra ayakta duran) Osiris'in önünde diz çöktüğünü ve artık mahkemeyi değil, firavunun ölümler hükümdarıyla bir olmasını gösteren sahne almıştır. Güneş seyrinin tamamını tek bir sahnede özetleyen ayrı bir son resme ilk kez burada rastlanır; zaten *Ölümler Kitabı*'ndaki güneş ilahilerine ait illüstrasyonlar da ("16. büyü-lü-söz") aynı dönemde ortaya çıkmıştır.

I. Seti'nin lahti üzerinde saatler, lahtin ayak ucunun dış kısmından başlayıp başucunun iç kısmında sona erecek şekilde art arda sıralanır, öyle ki son resim ölünün kafasının arkasındadır. Osireion ve VI. Ramses'te de düzenli bir sıralama görülürken, diğer mezarlarda saatler çeşitli oda ve duvarlara dağılmıştır; beşinci ve altıncı gece saati için I. Seti'den III. Ramses'e dek üst sütunlu salon tercih edilmiştir.

İçerik

Amduat'ta da olduğu gibi konu güneşin gece yolculuğudur. Fakat oniki gece saatinin tematik sıralaması kısmen de olsa hafifçe kaymıştır (örneğin suda boğulanlar onuncu saatte değil, dokuzuncu saatte tasvir edilmiştir). *Amduat*'ın aksine, tanrılar ve mutlu ölümler belirgin bir biçimde ayırt edilir, sanki ölümler kendi gece saatleri alanına bağlı gibidir. Böylece, güneş tanrısına sabah yeniden doğana dek eşlik eden ve ötedünya yolculuğunda güneşin seyrini yansıtan firavunun özel konumu daha da öne çıkar. Çoğu versiyonda görülen çeşitli metin ve resim ilaveleri doğrudan doğruya kralla ilgilidir.

Güneş tanrısı Ölüler Âlemine geldiğinde tek tek tanrılar tarafından değil, “çölün tanrıları” diye nitelenen ve batı dağlarına konuşlandırılmış ölümler topluluğu tarafından selamlanır. *Amduat*'ta da olduğu gibi, birinci gece saati, birinci kapıdan itibaren başlayan asıl yeraltı dünyasından önceki ara âlemdir. Biri koç diğeri çakal kafalı iki kazık, tanrının ötedünya sakinlerine hem ödül hem de ceza verme yetkisini temsil eder.

İkinci saatte (resim 27 ve 31) ötedünyanın sakinleri mutlular (üst sıra: Maat'la konuşmuş olanlardan müteşekkildir ve bu ölümler artık Maat'tan beslenmektedir) ve lanetliler (alt sıra: Atum onlara bir ahlak vaazı verir) olarak belirgin bir biçimde ayrılmışlardır. Orta sırada barka “duhul eden tanrılar”la karşılaşır, alt sırada “düşmanlar”ın yanı sıra dört “bitkin düşmüş olan”ın da tasvir edilmesinin amacı, bu âlemde yönlerin de “yerle bir” olduğunu ve onlarında kaldırılıp yerlerine konması gerektiğini göstermektir.

Üçüncü saatte (resim 28 ve 32) gece yolculuğunun önemli bazı motifleri görülür, örneğin üst sırada mahfazaları içindeki mumyaların diriltilmesi ve canlandırılmasının yanı sıra suyu lanetliler için ateş

olan, ama mutluların ihtiyacını karşılayan müphem “Ateş Gölü” görülür. Orta sırada güneş tanrısının “yer barkası”yla çekilmesi, yerin derinliklerine yaptığı bütün bir yolculuğun simgesel özetidir; yenilenmenin gereklerinden biri de, sıranın sonunda gösterilmiş olan parlak beyaz ketenlere bürünmektir. Başdüşmanı mağlup etmesi için çifte “Kutsal Dokuzlu” tarafından desteklenen Atum’un önünde duran dev yılan Apophis ilk kez alt sırada görülür.

Dördüncü saatin (resim 33) üst sırasına iki göl hâkimdir, bunlar “Yaşam Gölü” (çakalların gözetimi altındadır) ve “Uraeus Yılanları Gölü”dür, her ikisi de üçüncü saatteki “Ateş Gölü”nün çeşitlemeleri olmalıdır. Orta sıradaki barkanın önünde mahfazaları içindeki mumyalar görülür, mumyalar henüz ölüm uykusundadır; güneş tanrısı onların dirilmesini ve ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlar. Ötedünyada yenilenen yaşamları bir gece saatini doldurur, saatlerin değişimi kıvrım kıvrım zaman yılanının ve saatleri temsil eden oniki tanrıçanın olduğu bir sonraki sahnede tasvir edilir. Alt sırada mahfazasında duran Osiris, m̄aiyetindeki tanrılar tarafından çepeçevre korunmaktadır. Sadık oğul Horus ölü babasına özenle bakar, tanrının “düşmanları” ise sıranın sonundaki ateş çukurlarında cezalandırılır.

Beşinci gece saati (resim 34) çok karmaşık bir içeriğe sahiptir. Burada ölümlere mekân (tarlalar: üst sırada ölçü ipleriyle tanrılar vardır) ve zamandan payları verilir (alt sırada yılanın bedenini taşıyan tanrılar ve “ömür süresi” anlamına gelen hiyeroglifler vardır). Bu işlemin hiçbir engelle karşılaşmadan gerçekleşebilmesi için başdüşman Apophis’in “Ricat Eden” olarak barkanın önünde zapt edilip sıkıca tutulması gerekir. Onun arkasında mutlu ölümlerin Ba ruhları görülür, alt sıranın başında ise her biri dört kişiyle temsil edilecek biçimde dört insan “ırkı” –Mısırlılar, Asyalılar, Nübyeliler ve Libyalılar–

görülür; hepsine de ötedünyada varoluş güvencesi verilmiştir ve Horus ile Sahmet'e emanet edilmişlerdir. Akhenaton'un büyük ilahisindeki Aton'un yabancı halkları da kolladığı gibi, onlar da burada, ölümler dünyasında emniyettedirler.

Osiris'in mahkeme salonu altıncı saatin öncesine ayrı bir resim olarak eklenmesiyle özel bir sahne olarak vurgulanır (resim 29); Ölüler Mahkemesinin *Yeraltı Dünyası Kitapları*'ndaki tek tasviri bu resimdir, kriptografik yazının kullanılmasıyla diğer her şeyden ayrıştırılmıştır. Osiris mahkemenin hâkimi olarak basamaklı bir tahtta oturur, önündeki kişileştirilmiş terazinin kefeleri, *Ölümler Kitabı*'ndan farklı olarak boştur. Basamaklarda mutlu, haklı ölümlerin "Kutsal Dokuzlu"su durur, "düşmanlar" ise görünmez bir biçimde Osiris'in tabanlarının altında yatarlar, onlar "İtlaf Yeri"ne gönderilmişlerdir; domuz sureti bir başka düşman gücün daha kovulduğunu gösterir.

Ölümler Mahkemesi altıncı gece saatinde (resim 35), yani yolculuğun ulaştığı en derin noktada *Ba* ve güneş tanrısının bedeni ile tüm mutlu ölümlerin birleşmesine başlangıç oluşturur. *Amduat*'ta olduğu gibi, merkezde güneş cesedi vardır, ama henüz görünmezdir. Orta sırada, barkanın ve onun çekicilerinin hemen önündeki tanrılar tarafından taşınan cesede tanrıların kolları dokunduğu için ceset gibi kolları da görünmez ve "Gizli" olur. Bunun altındaki sırada ölümlerin mumyaları, *Ba* ile birleşmeden ve bu sayede gerçekleşen dirilişten pay sahibi olmak için yılan biçimindeki uzun bir tabutun üzerinde yatarlar. Bu önemli sürecin engellenmemesi için başdüşman Apophis'in oradan uzak tutulması gerekir, bu da üst sırada uçları çatalı yılan asaları taşıyan tanrılar tarafından sağlanır; yılanın bedeninden, Apophis'in "yuttuğu," fakat artık serbest bırakması gereken insan başları yükselir. Bunun hemen yanında, bükülmüş bir halat biçiminde zaman

tasvir edilmiştir, halat tanrı Aken'in boğazındaki makaradan çıkar. Alt sıra, bu kez yusuvarlak olan ve içinde tüm düşmanları korkutmakta etkili bir kobramın yaşadığı "ateş gölü" tasviriyle sona erer.

Yedinci saatin (resim 36) konusu, *Amduat*'ta da olduğu gibi, güneşin yeniden doğuşunun tehlikeye atılmaması için tüm düşman güçlerin devredışı bırakılmasıdır. Orta sırada güneş barkasının önünde, her birine iki tanrı düşmanının bağlandığı çakal başlı "Geb kazıkları" görülür; meşum isimler taşıyan ceza iblisleri, düşmanların Ra tarafından "onanan" cezaların yerine getirilmesini sağlarlar. Üst sıra bununla keskin bir tezat içindedir; iki gruptan oluşan mutlu ölüler maddi ihtiyaçlarının karşılandığına işaret eden adak sunularıyla dolu küpler ve Ölüler Mahkemesinde haklı çıktıklarını gösteren Maat tüyünü taşırlar. Hepsinin de Maat'la korundukları, "sonuna dek sürecek bir varoluş"ları vardır, mahkûm edilenler ise "İtlaf Yeri"ne gönderilirler. Derkenarda Osiris yeni maiyetini selamlar. Onların ihtiyaçlarının karşılanacağı vaadi nedeniyle alt sırada tanrılar ya da ölüler büyük buğday başakları dermekle meşguldürler, ayrıca ellerinde buğday hasadı için oraklar da vardır – yenilenmiş güneşin ışınlarıyla buğdaylar da hızla büyür!

Sekizinci saatin (resim 37) üst sırasında (altıncı saatte olduğu gibi) zamanın, her bir saatin geçişiyle makarasından biraz daha boşalan bir halat olarak tasvirine ve barkanın "gizemler yaratan" çekme halatına bir kez daha yer verilmiştir. Orta sırada barkanın önünde, Ra'nın talimatı üzerine mutluların ihtiyaçlarını karşılayan, düşmanlara ise "kötülük eden" "batının medâr-ı mâîşet efendileri" görülür. Alt sıradaki mumyalar tabutları üzerinde dönmüşler, yani yeniden canlanma evresine girmişlerdir. Yanlarındaki "Hâkimler Heyeti" korunmalarını sağlamaktadır.

Dokuzuncu saatin (resim 38) ana motifi (orta sırada, barkanın önünde) içinde suda boğulanların olduğu su dikdörtgenleridir, bu imge *Amduat*'tan alınmıştır ve *Amduat*'ta onuncu saatin alt sırasındadır. Burada dört grup ölü vardır, bunlar ilksel su Nun'da çeşitli duruşlarda sürüklenerek Nun'un yenileme özelliğinden faydalanırlar, su onlar için "tazelenme" anlamına gelir. Mutlu varoluşun devamından pay sahibi olabilmeleri için burunlarından nefes almaları ve *Ba* ruhlarının yok olmaması sağlanmıştır. Burada Ra'nın kendisi "Nun'da Olan"dır ve son resimde Nun'dan yükselir. Sözü edilen *Ba* ruhları üst sırada resmedilmiştir, yanlarında da onlara eklemek ve ot bağışlayan bir heyet vardır. Buna karşın alt sıra cezalandırmaya ayrılmıştır. Kıvrımlarında Horus çocuklarının olduğu dev bir yılan tezahüründeki "Ateşli Olan" üç farklı biçimde bağlanmış olan oniki düşmanın üzerine ateş püskürtür. Horus onlara bir "ahlak vaazı" verir, babası Osiris'e yaptıkları fenalıkların hesabını sorar ve "Ateşli Olan"dan düşmanları alevler içinde bırakmasını ister.

Onuncu saatte (resim 39) orta sıranın tamamı Apophis'e karşı verilen mücadeleye ayrılmıştır, burada özellikle de yedili iki ayrı grup halinde ondört tanrı ellerindeki ağlarla dikkat çeker; başlarının üzerinde tuttıkları ağlar sanki bir güç alanı gibi majik bir tesire sahiptir, Apophis bu tesirle safdışı bırakılır. "Kadim Olan" (belki de yer tanrısı Geb) ipleri bedenine sarar. Hem üst hem de alt sırada güneş tanrısının özel suretlerine yer verilir. Üst sırada Anka olarak görülür, bunu son derece karmaşık iki yılan izler, bunlar Apophis'in ve tüm düşmanların cezalandırılmasına yardımcı olurlar. Alt sıra boyunca uzanan bir halat tüm figürleri birbirine bağlar; ortadaki güneş tanrısı bir şahin görünümündedir, aynı zamanda da Kepri (scarabeus) olarak adlandırılır. Buna eşlik eden metinde "zuhur etmek"ten söz

edilir ve yolculuğun göğe doğru sürdüğü vurgulanır.

Onbirinci saatin (resim 40) üst sırasında Apophis bağlanır, parçalanır ve zararsız hale getirilir. Onun ve yardımcılarının bağlandığı ipi derinlerden yükselen dev bir yumruk tutar. Orta sırada “Ra'nın yüzü,” ölümler tanrının yüzüne bakabilsin diye bir barkanın üzerinde seyreder; dikkat çekici olan, bu barkanın “ters” yönde ilerlemesidir (zamanın tersine akışı?). Tanrının yine geleceğini haber veren yıldızlar onun önünden giderler. Alt sırada tanrının kürekçileri vardır, burada saat tanrıçalarıyla birliktedirler – zinde kuvvet (kürek çekmek) ve zaman barkayı doğu ufkuna ilerletebilmek için işbirliğine girmiştir. Şimdi pek çok tanrının işlevi, güneş tanrısının ufka vardığını “haber vermek”tir, onların “şen nidaları” gün doğumuna eşlik eden gürültüyü andırır (Goethe'nin *Faust II*'sinin başında söylendiği gibi, “Işık ne büyük şamata yaratır!”).

Güneş tanrısı “Giriş Gizli” kapıdan geçerek yeniden doğuş mucizesinin gerçekleştiği onikinci ve son gece saatine ulaşır (resim 41). Ölümler burada “dahil olduğu” gündeğumunun gizemleri üst sırada ellerinde “ışık pırlıtısı taşıyan,” yani güneş diskini tutan tanrılarla başlayan bir dizi resimle anlatılır. Güneşin görüldüğünü yine yıldızlar haber verir, güneş çocuğunun etrafında yılanlar üzerinde oturan tanrıçalar vardır. Barka burada da aynı kalır. Barkanın önünde iplerle bağlanmış Apophis vardır, Apophis güneşin doğuşunu engelleyemez, ellerinde bıçaklar ve çoban değnekleri olan tanrılar onun bir tehlike oluşturmamasına engel olurlar. Apophis'in arkasındaki dört şebek ellerini sevinçle havaya kaldırarak güneş tanrısının doğu ufkunda görüldüğünü “haber verir.” Alt sıranın konusu, yeraltı dünyasını terk etmek için gereken gücü simgeleyen taşlar, daha biraz önce doğmuş güneş çocuğuna bakan “sütanneler” ve yeraltı dünyasında kalan Osiris'in ağıtıdır.

Ölümler dünyasının son kapısının muhafızları yılan biçimindeki İsis ve Nephthys'tir, güneş tanrısı bu kapıdan geçerek ufka ulaşır.

Bunu, bildiğimiz sıra düzeni içinde tasnif edilmemiş bir son resim izler. Amarna Döneminden sonra güneş ilahilerinin sayısız tasvirinde olduğu gibi, güneş seyrinin tamamı tek bir resimde özetlenmiştir. Yarı beline dek derinliklere gömülü olan tanrı Nun, (dalga çizgileriyle gösterilen) ilksel sulardan güneş barkasını yükseltir. Barkanın üstünde havada duran bir scarabaeus olarak gösterilen güneşin etrafında İsis ve Nephthys vardır, güneş diskini Ra tarafından “karşılanan” gök tanrıçası Nut'a doğru iter. Onun baş aşağı duruşu güneş seyrinin döngüselliğinin işaretidir, güneş kıvrılmış bir figür olarak “yeraltı dünyasını kuşatan” Osiris'in temsil ettiği yeraltı dünyasına doğru seyrederek yeniden. Bu karmaşık resim “dünyanın derinlerdeki vüsatı”nın tüm unsurlarını da içerir: İlksel sular, gökyüzü ve yerin derinlikleri (yeraltı dünyası)! Hem yukarıdan hem de aşağıdan güneşe uzanan kollar güneşi hem tutar hem de onu her gün durmaksızın dünyanın vüsatında hareket ettirirler.

Literatür

J. Bonomi ve S. Sharpe, *The Alabaster Sarcophagus of Oimeneptah I., King of Egypt*, Londra, 1864, I. Seti'nin Londra'daki Sir John Soane's Museum'daki kaymaktaş lahtinin üzerindeki versiyonun bugün bile ölçüt oluşturan ilk tıpkıbasımıdır; bu yayın Lefébure, Maspero ve Budge'in incelemelerine temel oluşturmuştur. Yeni Krallığın tüm versiyonlarının ilk özet yayını için bkz. Ch. Maystre ve A. Piankoff, *Le Livre des Portes*, 3 cilt, Kahire, 1939-1962 (MIFAO 74/75 ve 90, tipo baskı, kısmen ASAE 55, 1958 ve 56, 1959'da da yayımlanmıştır), yeni bir yayın için bkz. E. Hornung, *Das Buch von den Pforten des Jenseits*, 2 cilt, Cenevre, 1979-1984 (*Aegyptiaca Helvetica* 7 ve 8, ilk ciltte A

Brodbeck tarafından yazılmış metin, ikincisinde ise çeviri ve yorum yer almaktadır). Fakat Siptah'ın New York'ta bulunan ve Seti'ninki gibi her iki tarafı da yazılı olan kaymaktaş lahtindeki (MMA) fragmanlar dikkate alınmamıştır.

Horemheb'in versiyonlarının fotoğrafları için bkz. . Hornung (F. Teichmann ile birlikte), *Das Grab des Haremhab im Tal der Könige*, Bern, 1971; I. Ramses için bkz. A. Piankoff, "La tombe de Ramsès Ier," *BIFAO* 56, 1957, 189-200, pl. IV-VII'le birlikte, I. Seti için bkz. H. Burton ve E. Hornung, *The Tomb of Pharaoh Seti I / Das Grab Sethos' I.*, Zürih ve Münih, 1991, IV. Ramses ve VII. Ramses için bkz. E. Hornung, *Zwei ramessidische Königsgräber: Ramses IV und Ramses VII.*, Mainz, 1990, resim 60-67 ve 101-103, VI. Ramses için bkz. Piankoff, *Ramesses VI*, pl. 37 62; Canefer için bkz. K. C. Seele, *The Tomb of Tjanefer at Thebes*, Chicago, 1959, pl. 30-38 (çizim).

Anhai Papirüsü'ndeki son resmin ilk baskısı için bkz. E. A. W Budge, *Facsimiles of the Papyri of Hunefer, Anhai, Kerasher and Netchemet*, Londra, 1899, pl. 8, daha sonra başka yerlerde de yayımlanmıştır. Honsumes Papirüsü için bkz. A. Piankoff ve N. Rambova, *Mythological Papyri*, New York, 1957, No. 30, Mutirdis için bkz. J. Assmann, *Das Grab der Mutirdis*, Mainz, 1977, s. 75 (son resim ve 3. kapı).

G. Maspero, *Études de Mythologie et d'Archéologie égyptiennes*, II, Paris, 1893, s. 163-181'de içerik hakkında kısaca bilgi verdikten sonra İngilizce çevirisine işaret eder: E. Lefébure, "The Book of Hades," *Records of the Past*, cilt 10, Londra, 1878, s. 79-134 ve cilt 12, Londra, 1881, s. 1-35. H. Brugsch, *Religion und Mythologie der alten Aegypter*, Leipzig, 1885-88, ²1891, son resmi s. 216-221'de ayrıntılı bir biçimde ele alır ve A. Wiedemann, *Die Religion der alten Aegypter*, Münster i. W., 1890, s. 55-58'de kısa bir genel tasvir sunar. E. A. W. Budge, *The Egyptian Heaven and Hell*, Londra, 1905 (yeni baskısı: 1925), 2. ciltte I. Seti'nin lahti üzerindeki versiyonun çevirisini ve yorumunu

yapmıştır, 3. ciltte, s. 103-199'da ise gece saatlerini *Amduat*'taki gece saatleriyle karşılaştırır (kapaktaki fragmanları farklı bir biçimde düzenlediği için beşinci saatten sonraki sıralaması yanlıştır). Kısa genel bakış için ayrıca bkz. H. Bonnet, *Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte*, Berlin, 1952, s. 589 vd. Daha yeni İngilizce çeviriler için bkz. Piankoff, *Ramesses VI*, s. 137-224 ve J. Zandee, "The Book of Gates," *Liber Amicorum. Studies in honour of C. J. Bleeker*, Leiden, 1969, s. 282-324 (Piankoff'un saat sıralamasıyla), ilk Almanca çevirisi için bkz. Hornung, *Unterweltsbücher*, s. 195-308.

Mahkeme salonu (33. sahne) için bkz. M. Heerma van Voss, "De gerichtsscene in het Egyptische Poortenboek," *Travels in the World of the Old Testament. Studies Presented to M. A. Beek*, Assen, 1974, s. 80-90; **45. sahnedeki "Geb kazıkları"** F. T. Miosi tarafından ele alınmıştır: "The Wsr̄t of Geb," *Journal of the Society for the Study of Egyptian Antiquities* 12, 1982, 77-80; **61. sahnedeki Anka için bkz.** W. Barta, *JEOL* 23, 1975, 343 vd; **76. sahne için bkz.** M. Clagett, *Ancient Egyptian Science, I*, Philadelphia, 1989, s. 482, son resim için bkz. A. Niwiński, *GM* 65, 1983, 79-85, adaklarla ilgili notlar için bkz. E. F. Wente, *JNES* 41, 1982, 168-175. Kitabın, ölen kralın iktidarının halefine aktarılması ritüeli olduğu yorumuna (P. Barguet, *RdE* 27, 1975, 30-36) karşı bkz. W. Barta, "Die Bedeutung der Jenseitsbücher" (*MÄS* 42, 1985), s. 159-162.

ENİGMATİK YERALTI DÜNYASI KİTABI

Tutankhamon'un altınla kaplı (dıştan) ikinci mahfazasının üzerinde, üçüncü mahfazasının üzerindeki iki *Amduat* saatine bariz bir biçimde benzeyen ve başka yerde rastlanmayan bir kitaptan iki kısım vardır. Bunların eksiksiz iki gece saati olup olmadığı bilinmiyor, çünkü Tutankhamon'da *Amduat* saatleri de eksiktir. Bir başlıkta bir "Amduat" diye nitelenen (*Amduat* sözcüğünün cins isim olarak kulla-

nımına ilk kez burada rastlanır!) kitap, tıpkı *Amduat* gibi üç sıraya ayrılmıştır, fakat güneş barkasına yer verilmemiştir ve *Mağaralar Kitabı*'nda olduğu gibi, güneş tanrısının varlığına B Kısımında güneş diskleriyle, A Kısımında ise diskin içindeki koç başlı *Ba*'yla işaret edilir.

Kitabın bir başlığı yoktur, bugünkü adını (Barta “Kriptograf” der) almasının nedeni, her iki kısımdaki tüm metin ve isimlerin “normal” hiyerogliflere aktarılmadan enigmatik yazıyla yazılmış olmasıdır. Tüm sıralara serpiştirilmiş ve “normal” yazıyla yazılmış olan metinler *Ölümler Kitabı*'ndan alınmıştır. Yeraltı Dünyası Kitabı ile *Ölümler Kitabı*'nın bu şekilde birleştirilmesine başka hiçbir yerde rastlanmaz, 21. Hanedan papirüslerinde *Amduat*'tan ve *Ölümler Kitabı*'ndan alınan resim unsurlarının zaman zaman bir araya getirildiği olmuştur, ama buradaki büyülü-sözlerin gerçekten de kitabın bir parçasını oluşturup oluşturmadığı bilinmemektedir. İki “sınır kazığı”yla başlayan kısım (A) (resim 42) muhtemelen diğerlerinden önce gelir, çünkü sınır kazıklarıyla *Kapılar Kitabı*'nda da daha en başta, birinci saatte karşılaşırız. A Kısımında karanlık ve “İtlaf Yeri” baskınkefi, diğer kısımda (B) ışığın rolü önplandadır. Kitabın bu iki kısımdan başka kısımları da olup olmadığı açıklığa kavuşturulamamıştır. B Kısım disklerden, yıldızlardan ya da yılanlardan çıkan ve tüm varlıkların içinden akıp geçen ışınlarla doludur, A Kısımında ise yalnızca içinde koç başlı *Ba*'nın olduğu iki büyük disk sunulur. Piankoff'a göre, buradaki tema gece güneş diskinin-“refilling”i, yani yeniden dolmasıydı. A Kısım büyük bir tanrı tasviriyile ortadan ikiye bölünmüştür, tanrı üç sırayı da kaplayacak uzunluktadır; Darnell bunu Ra ve Osiris'in birleşmesi olarak görür.- İki kazığın (üzerlerinde koç başlı “Ra başı” ve çakal başlı “Ra boynu” vardır) ve diskte güneş *Ba*'sının olduğu giriş

resminden sonraki ilk iki sahnede üst ve alt sırada sekizer tanrı görülür – üsttekiler “Dat (?) mağaraları”nda ve karanlıkta, alttakiler ise “İtlaf Yeri”ndedirler, fakat *Ba* ruhları güneş tanrısına eşlik edebilmektedir. Büyük tanrı tasvirinin başı ve ayakları birer Uroboros yılanıyla çevrilidir, *Mehen* diye nitelenen bu yılanlar bilinen en eski Uroboros tasviridir; figürün tamamı, derkenarlarla birlikte, zamanın oluşumunu ve akıp gitmesini imler. Figürün bedeninde disk (bu kez bir çekme halatına bağlıdır) içindeki güneş *Ba*’sı motifi tekrarlanmıştır.

A Kısmının ikinci yarısında üst üste üç sahneye yer verilmiştir. Orta sıradaki “Yedi övücü” güneş *Ba*’sına dönük durur ve “kurs-i Şems’in şuasını tesellüm eder [güneş diskinin ışınlarını karşılar].” Bunun üzerinde, diğer yöne bakan yedi tanrıça vardır, “lahitleri içinde” duran bu tanrıçalar güneşin ışınlarına bakar ve *Ba* ruhlarıyla güneş tanrısını izlerler, fakat bedenleri yerlerinde durur. İki muhafız figürüyle çerçevelenmiş olan alt sıra, Ra’nın “sesiyle” aydınlattığı ve nefes aldırıldığı “İtlaf Yeri”ne işaret eder. İnsan başlı bir yılan Osiris ve Ra’nın cesetlerinin bulunduğu iki lahtin etrafına birkaç kez dolanmıştır; Darnell, büyük bir ovalin içindeki elleri “sandukalar,” yani Osiris’in sandukaları olarak okur (koç ise yine Ra’ya işaret eder).

Üçer sahneli üç sıradan oluşan B Kısmında (resim 43) Ra’nın varlığı, her sahnede, hatta kısmen her figürün yanında görülen güneş diskleriyle gösterilir. Diskler genellikle ışınlarla figürlere bağlıdır – Ra’nın ışığı onların bedenlerine “nüfuz eder” diyen metnin resimli tasviridir bu. Üst ve alt sıranın başında tıslayan bir kobra vardır. Üst sıranın ilk sahnesindeki altı tanrının her birinin önünde bir *Ba* kuşu vardır ve tanrılar (ilki doğrudan doğruya kobradan olacak biçimde) bir yıldızdan ışık alır; derkenara göre bu, Ra’nın onlara “nüfuz eden” ışığıdır. Üst sıradaki ikinci sahne bir erkek kediyle başlar. Bunu izle-

yen yedi figürün başı yoktur, ama her birinin önünde, bir yıldız ile bir diskin arasında duran yüzler vardır; bacakları olan başka disklerden çıkan ışık doğrudan doğruya bedenlerine akar. Burada baş ile beden biribirinden ayrılması ve yeniden birleşmesi söz konusudur. Son sahnedeki altı tanrı, yenilenmeye yardımcı olan bir *Mehen*-yılanı üzerindedir, bunlar önlerinde duran bir diskten hayat veren ışığı alırlar.

B Kısmının orta sırası arkasına dönüp elini, derkenarda da sözü edilen koç başlı güneş *Ba*'sına uzatan bir mumyayla başlar; mumyanın ayaklarından ışığa boğulmuş bir yılan yükselir. Bunu kolları gizlenmiş olan aslan başlı dört varlık izler, belki de bunlar *Kapılar Kitabı*'nın altıncı saatindeki gibi güneş cesedinin taşıyıcılarıdır. Bunu izleyen sahne hemen hemen aynıdır, fakat buradaki aslan başlı varlıkların sayısı altıdır; her iki sahnede de tasvir edilen tüm varlıkların ağzına (bacakları olan) bir diskten ışık akar.

Alt sıranın ilk sahnesinde, baştaki kobranın ağzından fışkıran ışık aslan başları tarafından alınır ve her birinin yanı başındaki kobralar tarafından birbirlerine iletilir; bu ışık huzmeleri, derkenara göre Ra'nın ışıkla "giydirdiği" (Darnell'in okuyuşu) altı Osiris figürünün üzerine boşanır, bunların *Ba* ruhları Ra'yı izler. Hemen önlerindeki yelken hiyeroglifleri onlara nefes de verildiğini gösterir. Orta sıranın başında bir aslan vardır; üst sıradaki erkek kedi gibi bu aslan da içine bir yılanın gizlenmiş olduğu topraktan yükselir. Bunu izleyen mumya biçimindeki altı varlık koç başlıdır, onların bakışlarının nesnesinin ölü kral olduğu derkenarda normal yazıyla belirtilmiştir. Son sahne her biri bir diskten ışık alan ve bu ışığı elleriyle yılan "Kötü Surat"ın başına akıtan altı tanrıçadan oluşur; isimleri bunların cezalandırıcı varlıklar olduğuna işaret eder, fakat bedenlerinde (yıldız ve disk ola-

rak) güneşi taşırlar. Bu kısmın tamamında özellikle de ışığın ölümler dünyasındaki rolünün ne kadar kuvvetle vurgulandığı dikkat çekicidir, burada Akhenaton'un fikirleri etkisini sürdürüyorsa benzer.

Kısmın sonunda güneş diski üzerindeki koç başlı *Ba*'yla bir kez daha görülür. Bu çifte tasvirde güneş diski, dört çift kolun sürekli hareket halinde tuttuğu güneşin günlük seyrini anlatan simgesel bir özeti içine yerleştirilmiştir. Yılanlar, övücü tanrıçalar ve dört Negau ineği başının yanı sıra tepetaklak bir Osiris figürü ve bir "Ra kolu," benim son resim olarak gördüğüm, oysa Darnell'in, VI. Ramses'in **G Koridoru**'ndaki tavan resminin başındaki benzer bir sahne nedeniyle daha ziyade bir başlangıç olduğunu düşündüğü sahneyi tamamlar.

Literatür

Bu iki kısmın tıpkıbasımı için bkz. A. Piankoff, *Les chapelles de Tout-Ankh-Amon*, Kahire, 1952 (MIFAO 72), pl. II (B) ve IV (A), fotoğraflar için bkz. a.g.y., *The Shrines of Tut-Ankh-Amon*, New York, 1955 (Bollingen Series XL, 2) pl. 47-55 ve K. El Mallakh ve A. C. Brackmann, *The Gold of Tutankhamen*, New York, 1978, pl. 29-36. A Kısmındaki metinlerin okuması için bkz. E. Drioton, "La cryptographie de la chapelle de Toutânkhamon," *JEA* 35, 1949, 117-122, ayrıca bkz. A. Piankoff, a.g.e., 113-116: büyük tanrı figürü. Son resim için bkz. K. Mysliwiec, *Bulletin de Centenaire (BIFAO 81, ek)*, Kahire, 1981, 94. Her iki kısım ile ilgili tasvirler ve çeviriler: E. Hornung, "Ein aenigmatisches Unterweltsbuch," *Journal of the Society for the Study of Egyptian Antiquities* (Toronto) 13, 1983, 29-34; özet bilgi için bkz. W. Barta, "Die Bedeutung der Jenseitsbücher" (*MÁS* 42, 1985), s. 67 vd ve 128-130 (*Ölümler Kitabı* büyümlü-sözleriyle birlikte). J. C. Darnell henüz yayımlanmamış doktora tezinde yeni, geliştirilmiş bir okuma ve yorum sunmaktadır: "The Enigmatic Netherworld

Books of the Solar-Osirian Unity: Cryptographic Compositions in the Tombs of Tutankhamen, Ramesses VI, and Ramesses IX," Chicago Üniversitesi (1995).

MAĞARALAR KİTABI

Kökenler

Neredeyse eksiksiz olan (fakat üst sıralar kısmen tahrip olmuştur) ilk nüsha Merneptah dönemine aittir ve Abidos'taki Osireion'da (I. Seti'nin *kenotaph*'ı) bulunmaktadır; giriş koridorunun sol duvarında, *Kapılar Kitabı*'nın tam karşısında yer almaktadır. Kitabın örneğin lahitin dışını kaplayan, fakat günümüze ulaşmamış olan altın yaldızlı mahfazaların üzerinde yer alması mümkün olmakla birlikte sonraki iktidarların mezarlarını barındıran Krallar Vadisi'nde bu kitaba rastlanmamıştır. Son resmin bir çeşitlemesi Merneptah, Tausret ve III. Ramses'in lahit odalarının (üst kısımda sağdaki dar duvar) süslemelelerinde önemli bir yere sahiptir. Birinci ve ikinci kısımlardan resim bölümleri IV. Ramses tarafından birinci kısmın metninin bir parçası gibi eskiden *Amduat*'in durduğu üçüncü koridora ve iki kez tekrarlanacak biçimde lahit odasının arkasındaki odaya konmuştur. VI. Ramses'te ise neredeyse eksiksiz bir nüshaya rastlarız, bu nüsha yine mezarın ön kısmındaki *Kapılar Kitabı*'nın karşısında yer alır; yerin darlığı nedeniyle üst salondaki bazı sütunların yüzeyinden de yararlanılmıştır. Sağ duvardaki düzenlemenin bir eşi de birinci kısımdan küçük bir kesitle birlikte VII. Ramses'te görülür, fakat yalnızca ilk koridordadır. IX. Ramses ise birinci ve ikinci koridorunun sağ duvarında ilk dört kısma (bir seçki halinde) yer vermiş, son iki kısımdan bölümleri lahit odasına koydurmuştur.

21. Hanedandan Necmet'in papirüsünde birinci ve dördüncü kısmın bazı bölümleri, ayrıca son resim yer alır. Geç Döneme ait nüshaların en önemlisi Petamenofis'in mezarındaki nüshadır, hatta bu versiyon vazgeçilmez bir yere sahiptir, çünkü metnin bazı kısımları yalnızca bu nüshadadır. Yine Geç Döneme ait bir versiyonun fragmanları (ilk iki kısım ile birlikte) Roda'daki Nilometre'de bulunmuştur. Kitap daha sonraki lahitlerde ancak nadiren kullanılmıştır, örneğin CG 29306 (Sakkara kökenli) *Amduat* ve *Güneş İlahisi*'nin yanı sıra ilk iki kısmı da içerir.

Araştırma

Champollion Mısır'dan yazdığı 13. mektupta VI. Ramses'in mezarındaki versiyonu tasvir etmiş, bazı çevirilere yer vermişti. Ondan sonra kitap fazla ilgi çekmemişse de, Osireion'da keşfedilen ikinci bir eksiksiz versiyon ilk çeviri denemesine yol açtı (A. de Buck'ün desteğiyle H. Frankfort, 1913). 1941-1946'da Alexandre Piankoff metnin (farklı nüshalardan oluşan) bir edisyonunu ve Fransızca çevirisini yayımlamış, 1952'de VI. Ramses'in mezarıyla ilgili yayınında metnin İngilizce çevirisine de yer vermiştir. İlk kez 1972'de E. Hornung tarafından Almancaya çevrilen kitabın karşılaştırmalı metin incelemesi henüz yapılmamıştır.

Yapı

Kitabın özgün bir başlığı yoktur. Gece saatlerine de bölünmemiştir, ilke olarak üç sıralı bir yapı hedeflenmişse de, yeterince alan olmaması sıraların sık sık üst üste yığılmasını zorunlu kılmıştır; fakat ilk iki kısım tüm versiyonlarda beş sıradan oluşur. Sorunlardan biri de kitabın sağ mezar duvarına (VI. ve IX. Ramses'te) uygulanma-

sından kaynaklanır, çünkü kitap belli ki sol duvar için düşünülmüştür. Koç başlı güneş tanrısının öne çıkarılmış iki tasviri kitabı her biri üç, yani toplam altı kısımdan oluşan iki parçaya böler; kitabın metni de bu iki parçada yer alır. İlk iki kısımda metin ve resim birbirinden ayrıdır; metin sonradan eklenmiştir (yalnızca VII. Ramses'te tersi söz konusudur) ve güneş tanrısının tasvirdeki varlıklara ya da tanrı gruplarına yönelttiği uzun bir monologdan oluşur. Üçüncü kısımdan altıncı kısma kadar yine resimli sahneler ile derkenarların birleşimini görürüz, burada daha eski kitaplardaki tasvir ifadeyiyle de ("Onların tabiatları budur...") yeniden karşılaşırız. Kitabın ikinci yarısındaki kısımların başında çok sayıda ilahi vardır, bu bakımdan en kapsamlı kısım, onüç ilahiyle başlayan beşinci kısımdır.

Kapılar Kitabı'nda da olduğu gibi, son resim dışında münferit sahnelere de yer verilmiştir, normal sıra düzenini kesintiye uğratan bu resimler Nut ve Osiris'in beşinci kısımdaki resimleridir, Nut'un resminde gök kitaplarının konusuna (gök tanrıçasının bedeninde yapılan gece yolculuğuna) değinilir. Güneş barkası yalnızca son resimde gösterilir, onun dışında güneş barkasına rastlanmaz; güneş diski artık her sahnede vardır, fakat lanetlilerin ve bunların nasıl cezalandırıldıklarının tasvir edildiği sahnelerde yer verilmeyen güneş diskine ilk iki kısımda da rastlanmaz. Alt sıra lanetlilere ve cezalandırılmalarına ayrılmıştır. Kitabın modern dönemdeki adı, yeraltı dünyasının artık "mağaralar"a ya da *Amduat*'ın sekizinci gece saatinde de olduğu gibi "mezar odaları"na (*qrret* {*qereret*, "mahzen"}) bölünmesine dayanır. Onların içinde tasvir edilen varlıklar tercihen birer oval içine alınmıştır, kitabın salt biçimsel *leitmotifi* olan bu ovaler tanrı ve tanrıçaların cesetlerinin bulunduğu lahitlerdir.

VI. Ramses metni aşağı yukarı 200 kısa ilaveyle zenginleştirmiştir, bunların tümü de kralla ilgilidir.

İçerik

Konu yine güneş tanrısının yeraltı dünyasında yaptığı gece yolculuğudur, Osiris şimdi daha çok önplandadır, ama Ra'yla aralarındaki sınır son derece muğlaktır, aslında her ikisi de tek bir tanrının unsurları olarak görülür. Ana motif, Ra'nın Osiris'in özellikle de üçüncü kısımda tasvir edilen "sandukası"ndaki cesediyle karşılaşmasıdır. Sonra dördüncü kısımda tanrının yenilenme süreci başlar. Apophis'in yenilmesi motifi *Amduat* ve *Kapılar Kitabı*'na göre daha arkaplandadır.

İlk baştaki iki dikey sırada güneş diski ve koç başlı güneş tanrısı yer alır (resim 47). "Gökteki Ra" olarak ilksel karanlığa dalan güneş tanrısının amacı Osiris'e bakmak ve onun düşmanlarını katledilmeye yollamaktır. Birinci kısmın bunu izleyen resmi beş sıraya bölünmüştür; metin kısmı Ra'nın çeşitli varlık gruplarına yönelttiği bir monologdan oluşur. "Dat'ın ilk mağarası"ndaki üç yılan bu alanın girişini korur. Üçüncü sırada Ra doğrudan doğruya Osiris'e yönelmiş ve ona elini uzatmıştır. Bir mahfazanın içinde duran Osiris'in etrafında onu koruyan bir yılan vardır; maiyetindekiler de lahtindedir ve yılanlar tarafından korunurlar. En alttaki sıra Osiris'in kısmen kafaları kesilmiş düşmanlarına ayrılmıştır, bu sıra üç yılanın gözetimi altındadır. Cezalandırma işlemi "İtlaf Yeri"nin derinliklerinde gerçekleştirilir, Ra bu düşmanları var olmamaya mahkûm eder.

İkinci kısımda (resim 48) Ra yine kapıda nöbet tutan çok sayıda yılanın yanından geçmek zorundadır, sonra lahitlerinde yatan tanrı ve tanrıçalara ulaşır. İkinci sırada Osiris'in suretleriyle, üçüncü sırada da Osiris'in cesedinin bulunduğu "sanduka"yla karşılaşır (resim 44),

bunun yanında güneş tanrısının *Kapılar Kitabı*'ndan tanıdığımız koç ve çakal başlı kazıkları vardır. Dördüncü sırada yine Osiris'in suretlerini, en alt sırada da elleri bağlanmış ve boyunları vurulmuş düşmanları görürüz, bunların bir kısmı yere devrilmiş, bir kısmının kalbi sökülmüştür. Ra onları var olmamaya mahkûm eder ve "İtlaf Yeri"ne gönderir, bıçaklı nöbetçiler de cezayı yerine getirirler. Ardından Ra Osiris'e "Aker'in olduğu mağara"ya girmek istediğini bildirir.

Bu isteğini, odak noktasında Osiris'in kalkık-penisli (*ithyphallic*) cesedinin, onun altında da yer tanrısı Aker'in olduğu üçüncü kısımda (resim 49) gerçekleştirir. Üst sıra ölü kralın Osiris olarak lahitte yattığı ve iki yılan tarafından korunduğu bir resimle başlar. Bunu, Aker'in yardımcısı ve su ya da toprağın karanlık derinliğinin temsilcisi olarak başka yerlerde de karşılaştığımız yayınbalığı başlı varlıklar izler. Ra yine kendi suretleriyle karşılaşır, onlar da lahitlerdedir. Sıranın sonu "Osiris-Kontamenti'nin mağarasındaki" diğer tanrıların lahitleriyle doldurulmuştur. Orta sıra, "En Yaşlı Olan" olarak bir sopaya dayanan Ra'yla başlar. Ra, Osiris'in dört suretiyle, "Dat'ın Efendileri"yle karşılaşır ve onlarla konuşur. Bunu, yer tanrısı Aker'in çifte sfenks olarak yer aldığı ana sahne izler, Aker'in etrafı Kutsal Dokuzlu'nun tanrileriyle çevrilidir. Sıranın sonuna doğru Osiris'in lahitteki cesedi bir kez daha karşımıza çıkar, buna yine lahitlerde olan koç başı ve Ra'nın gözü de eklenir, hepsinin etrafı bir Uroboros tarafından kuşatılmıştır, belli ki burada Ra ile Osiris'in birliği vurgulanmaktadır; Osiris "İki Olmuş Olan Bir" olarak yine bir yılanın üzerinde gösterilir. Alt sırada ise düşmanlar sıralanmıştır, ilk iki grup af dilenir, ayrıca hepsi de baş aşağı durmaktadır ve bir kısmının boyunları vurulmuştur; burada ilk kez dişi "düşmanlar" da görülür. Hepsi de ilk sel karanlıkta ve "İtlaf Yeri"ndedir ve sıranın sonunda cezalandırılma-

ları için *Ba* ruhları da baş aşağı durur. Düşmanların tam ortasında Osiris'in kalkık-penisli cesedi uzanmaktadır; o da ilksel karanlığın içindedir, fakat üzerinde bir güneş diski vardır ve koruyucu bir yılan tarafından kuşatılmıştır.

Dördüncü kısım (resim 50) birlikte Dat'ın ikinci yarısı başlar, fakat başlangıcı birinci kısımdakinden biraz farklıdır – güneş diski ile koç başlı güneş tanrısı arasında, “Karnının Üzerinde Yükselip Azametli Olan” adındaki bir yılan dimdik yükselmektedir. Giriş metni üç ilahiden oluşur ve güneş tanrısına yine büyük bir coşkuyla seslenilir: “Ne güzeldir Ra, karanlığına nüfuz ettiğinde, onu delip geçtiğinde!” Ra, Osiris'e ve maiyetine bir dizi müjde verir. Üst sıranın başında Isis ve Nephthys yeniden canlanma sürecini başlatmak için Osiris'in cesedini havaya kaldırır; bir sonraki sahnede iki “oğlu” Anubis ve Horus onunla ilgilenir, üçüncü sahnede ise Horus-Mekhentienniyle birlikte “Batı Boğası,” firavunfaresi ve oğul olarak görünür. Orta sırada koç başlı güneş tanrısı bir asaya dayanarak Osiris'in üç suretine yönelir. Bunu izleyen iki sahnede Horus ve Anubis Osiris'in ya da Osiris ve *Ba*'sının çifte cesedinin önünde yine koruyucu olarak görülürler. Alt sırada düşmanlar elleri bağlanmış olarak baş aşağı dururlar (bu kez boyunları vurulmamıştır); onların arasında “İtlaf Yerinde Telef Edilecekler” görülür, ilk sahnede bunlara ceza iblisi olarak “pençeleri arasından kaçış olamayan Kedi-Suretli” de eklenir. Düşmanların Ra'yı ne duyabildikleri ne de görebildikleri, ayrıca *Ba* ruhlarının da çalındığı söylenmektedir.

Beşinci kısım (resim 51) güneşin yerin derinlikleri tanrısı Tatenen tarafından gençleştirilmesi üzerine ilahilerle başlar. Resmin başında gök tanrıçası Nut'un büyük bir tasviri vardır, Nut havaya kaldırdığı ellerinde koç başlı güneş tanrısını ve güneş diskini tutar. Yüzü üç

sıraya yöneliktir, etrafı ise güneş seyrinin motifleriyle çevrilidir, bu motifler onun arkasından yükselip önünde alçalırlar; havaya kaldırılmış kollarla güneş çocuğunu karşılar. (“Gizemli Olan” ve “Gizli Suretli” diye nitelenen) Tanrıçanın her iki yanından insan başlı yılanlar yükselir. Üst sıra ellerini Ra’ya uzatan Osiris’le ve insan başlı dört yılanla başlar. İkinci sahnede Tatenen “Atum’un cesedi” ve “Kepri’nin cesedi”ne dayanmaktadır. Bunu iki lahit izler, biri Ra’nın çocuk olarak iki suretini içerir. Orta sıranın başındaki şahin başlı dört mumya Horus’un suretleridir, bunu muhafız Anubis ile “yeraltı dünyasını ihdas etmiş ve ölümler dünyasını vücuda getirmiş olan,” yani güneş tanrısının yaratıcı gücünü temsil eden Atum’un esasının bulunduğu bir lahit izler. Orta sıra, lahitlerinde yatan kimliği belirsiz dört tanrıçayla sona erer. Alt sıra yine cezalandırmayla ilgilidir, cezayı elinde iki kazık tutan “dişi katledici” uygular, elleri kolları bağlanmış iki düşman onun yanında diz çökmüştür, bunu düşmanların büyük kazanlarda cezalandırıldıkları iki sahne izler. İlk kazanda düşmanların kafaları ve kalpleri, ikincisinde de boyunları vurulmuş ve bağlanmış halde baş aşağı duran düşmanlar vardır. “İtlaf Yerinin Kolları” kazanları derinliklerden yukarı kaldırır, iki Uraeus yılanı da kazanların altındaki ateşi körükler. --

Bunu izleyen büyük boyutlu resim sıranın akışını bozar. Resimde kalkık-penisli Osiris ve Ba’sı (kafasının üzerindeki kuş sureti) tasvir edilmiştir; Osiris’in önünde koruyucu bir yılan vardır (resim 45). Onun arkasındaki üç sıranın devamında oval içinde yer alan dört “et” anlamına gelen hiyeroglif, Ra’nın ışığını ve sesini verdiği, aynı zamanda da onun bedeni ve “çürümesi” olarak görülen Osiris’in cesedini imler. Onun altında tanrıça Tait güneş tanrısını ya da Osiris’i selamlar, onun yanında da koç biçimli “Ra başı” vardır. Alt sırada için-

de et, *Ba* ruhları ve Ra ile Osiris'in düşmanlarının gölgesi olan ve iki tanrıça tarafından ısıtılan bir kazan daha vardır; burası kollarıyla kazanı tutan "İtlaf Yeri"dir yine.

Beşinci ve altıncı kısım arasındaki uzun metin 13 ilahiden oluşur, bunlar beşinci kısımdaki resimlerle ilgilidir ve Ra'nın orada tasvir edilen varlıklara ve düşmanlarına seslenişidir. Güneş tanrısının daimi hedefi kendi cesedine bakmak ve Osiris-*Imenrenef*'in, "adı gizli olan"ın dirilişini sağlamaktır. Üst sıranın ilk sahnesinde (resim 52) Anubis'in lahitlerdeki cesetlerle özenle ilgilendiği görülür. Bir sonraki sahneye de yine Anubis hâkimdir, Anubis lahtindeki güneş tanrısıyla (koç ve şahin başı olarak) ve iki lahitle daha ilgilenir; üçüncü sahnede iki tanrıça güneş tanrısının suretlerinin (koç başı, scarabaeus ve "Ötedün-yevi") başında nöbet tutar. Son sahnede "Osiris-Orion," bağlanmış ve boynu vurulmuş bir düşmanın olduğu bir tümseğin üzerinde eğilir, bunu bir şahinin önünde tapınan bir tanrı izler. Burada Osiris, oğlu Horus'u ve onunla birlikte güneş tanrısını da korumaktadır. Orta sıranın başında bir scarabaeus "batının iki gizli mağarası arasında" (Osiris ve Ra'yla birlikte) güneş diskini önü sıra iter, onu ayakta duran dört tanrı selamlar. Metinde, böceğin suretinde kendini ilan eden tanrının yeniden doğuşundan söz edilmeye başlanmıştır artık. Fakat son bir tehlikenin daha atlatılması gerekmektedir, bu tehlike bir sonraki sahnede güneş böceğinin etrafına dolanan "Büyük Yılan" olarak tasvir edilmiştir; "Dat'taki iki yaşlı ve büyük tanrı" (iki ovalin içinde), yılanın ef-sunlanıp parçalanmasını sağlar. Buna karşın üçüncü sahnedeki tümseğin içindeki yılan yaşamı yenileyen bir yılanla benzemektedir – onun içinden Ra (koç başı olarak) çıkar ve yerin derinlikleri tanrısı Tatenen'in mezarının olduğu tümseğin üzerinde durur. Dördüncü sahnede Ra şahin başlı tanrıların olduğu iki lahitle, beşinci sahnede ise

başsız bedenlerin olduğu dört lahitle daha karşılaşır, bedenler tanrının yaratıcı sözüyle başlarına kavuşur. Alt sıra yine “İtlaf Yeri”ndeki cezalandırma sahnelerinden oluşur. Birincisinde bıçaklarla donanmış üç tanrıça, elleri bağlanmış halde yerde yatan, kesik kafaları ve bedenlerinden koparılmış kalpleri ayaklarının ucuna bırakılmış olan dört bedenin başında durur; derkenara göre, bunların *Ba*’ları ve gölgeleri de cezalandırılmıştır. İkinci sahnede çakal kafalı iki tanrıçanın gözetiminde bulunan elleri bağlı dört dişi düşman görülür. Ra bu dişi düşmanları “içinden kaçış olmayan İtlaf Yeri”ne mahkûm etmiştir. Üçüncü sahnede bir tanrı çifti elleri kolları bağlı, yerde diz çöken, başları kesik dört düşmanın başında nöbet tutar. Son sahnede düşmanlar baş aşağı uçuruma yuvarlanırken, etrafı “Büyük Yılan”la sarılı Osiris bu uçurumdan (yine “İtlaf Yeri”) yükselir.

Bu sahneyi, içlerinden Ra’nın çıktığı “iki tümseği” gösteren son resim izler (resim 46 ve 52); her iki tümseğin üzerinde koruyucu bir tavırla eğilmiş bir tanrı vardır. Ortadaki güneş barkası, iki tarafındaki yedişer tanrının sevinç gösterileri eşliğinde, yeraltı dünyasının oniki tanrısı tarafından çekilir; güneş barkasının henüz tamnamı ortaya çıkmamıştır, ama üzerinde *Ba*, *scarabaeus* ve güneşin koç başlı sabah sureti görülmektedir. Barkanın önünde koç başlı bir *scarabaeus* ve güneş çocuğu vardır. Yarısı koyu karanlıktan, yarısı da mavi sudan oluşan, yani yeraltı dünyasında izlenen yolu şematik bir biçimde özetleyen üçgenlerin ucu güneş diskinde birleşir. Yolculuğun sonunda Ra doğu dağına girer ve bu dünya için yeniden parlamaya başlar.

Literatür

Kitabın tek baskısı (metin ve Fransızca çevirisi) A. Piankoff’a aittir: *Le Livre des Quererts*, Kahire, 1946, kitap Piankoff’un BIFAO 41-43 ve 45’te

yayımlanan makalelerinin toplamından oluşur. İngilizce çevirisi de yine A. Piankoff'a aittir: Piankoff, *Ramesses VI*, s. 45-135 (bkz. pl. 7-34, VI. Ramses'teki versiyonun fotoğraflarıyla), Almanca çevirisi: E. Hornung, *Unterweltsbücher*, s. 311-424. İlk kısmın çevirisi: S. Donadoni, *Testi religiosi egizi*, Torino, 1970, s. 336-341. Genel bilgi için bkz. D. Meeks ve Ch. Favard-Meeks, *La vie quotidienne des dieux égyptiens*, Paris, 1993, s. 221-239, ayrıca bkz. W. Barta, "Die Bedeutung der Jenseitsbücher" (*MÄS* 42, 1985), s. 60-65 ve 110-123. G. Roulin kitabın yeni bir baskısını hazırlamaktadır.

Osireion'daki versiyon için bkz. H. Frankfort, *The Cenotaph of Seti I at Abydos*, Londra, 1933, II, pls. 23-49; cilt I, s. 36-65'te ilk İngilizce çeviriye de yer verilmiştir. VI. Ramses'teki beşinci kısmın Nut ve Osiris sahnesinin renkli resimleri için bkz. Hornung, *Tal der Könige*, s.131, res. 101 ve s. 159, res. 129, son resim için bkz. *a.g.e.*, s. 118, res. 93; son resmin Merneptah ve Tausret'teki versiyonları için bkz. *a.g.e.*, s. 65, res. 45/46. IV. ve VII. Ramses için bkz. E. Hornung, *Zwei ramessidische Königsgräber: Ramses IV und Ramses VII.*, Mainz, 1990, s. 86 vd, res. 44-50, 76-83 ve 105-108, IX. Ramses'in versiyonu için bkz. F. Guilmant, "Le tombeau de Ramses IX" (*MIFAO* 15, 1907), pl. 24, 28-33, 49-60, ayrıca pl. 89 ve 91'de lahit odasındaki beşinci kısmın iki büyük resmi yer alır.

Metin düzeni ve kral için eklenen metinler konusunda bkz. F. Abitz, "Pharao als Gott in den Unterweltsbüchern des Neuen Reiches" (*OBO* 146, 1995), s. 102-134. P. Bargaet, "Le Livre des Cavernes et la reconstitution du corps divin," *RdE* 28, 1976, 25-37, Osiris mitosuyla benzerliklere işaret etmektedir (cesedin birleştirilmesi ve yeniden diriliş).

YER KİTABI

Kökenler

Sonradan bu kitaba ait olan iki sahne ilk önce Merneptah, Tausret ve III. Ramses'te lahit odasının sol duvarında görülmüş ve *Mağaralar Kitabı*'nın son sahnesinin karşısına yerleştirilmiştir. Bir başka sahneye de (çifte sfenks olarak tasvir edilen Aker'in üzerinde güneş barkası sahnesi) yine Merneptah'dan beri bağımsız bir resim olarak yer verilmiştir, bu sahne IV. Ramses'in mezar süslemelerinin son resmidir. VI. Ramses'te lahit odasının resimli tüm duvarları kitaptan sahnelerle bezenmiştir, buna karşın VII. Ramses'te D/C Bölümünden sahnelerin olduğu yalnızca tek bir sıra vardır; son olarak IX. Ramses A Bölümünden iki sahne kullanmıştır. Bu kitap yalnızca kral mezarlarının lahit odasında bulunur, fakat kitaptan bir sahne IV. Ramses'in lahtinin üzerinde de yer alır, bu sahneye daha sonraki dönemlere ait lahitlerde de rastlanmıştır. Bazı sahneler I. Seti'nin Abidos'taki *kenotaph*'ında (Frankfort başkısında pl. 87) ve II. Osorkon'un Tanis'teki mezarında da (Montet, *Tanis I*, pl. 37) görülür. Piankoff'un "Aker Kitabı" adını verdiği bölüme 21. Hanedanın papirüslerinde (A 2'deki diriliş sahnesinin çeşitlemeleri de buradadır) ve 26. Hanedanın Teb'deki (Petamenofis ve Padineith, TT 197) ve Sakkara'daki (Lepsius 23) mezarlarında rastlanır. Geç Dönem mezarlarından Aba'nın mezarında (Teb 36) D Bölümündeki Nut resmine yer verilmiş, saatlerin doğuşuyla ilgili sahneye Ramesseum'daki bir duvar eskizinde de rastlanmıştır.

Araştırma

Araştırmaların temeli 1953'te yayımladığı çalışmasıyla A. Piankoff tarafından atılmışsa da, VI. Ramses'in lahit odasındaki sahne ve me-

tinlerin kopyasını ilk Champollion çıkarmış (“Notices descriptives,” II, 576 vd’da yayımlandı), Lefébure, *Notice des hypogées*’inde (1889) bunların bir kısmına yer vermiştir. Tanrısal bir embriyoloji anlamında yeni bir yorum 1963’ten itibaren Bruno H. Stricker tarafından sunulmuş, W. Barta ve F. Abitz kitabın kompozisyonu ve anlamıyla ilgili konular üzerinde çalışmışlardır.

Yapı

Mağaralar Kitabı’nda da olduğu gibi, gece saatleri ayırımından vazgeçilmiş, güneş barkası yön gösterici olmaktan büyük ölçüde çıkmıştır, sıraların düzeni de kuşkuludur (asıl örnek büyük ihtimalle her zamanki gibi üç sıradan oluşuyordu), sahne sıralamasının da gevşek olduğu izlenimi doğar. VI. Ramses’teki nüshanın tam olup olmadığı da belli değildir; lahit odasının bitmemiş hali çeşitli değişiklikler yapılmasını zorunlu kılmış, VI. Ramses *Mağaralar Kitabı*’nda da olduğu gibi çok sayıda sütun yüzeyinden de yararlanmıştı. F. Abitz, *Mağaralar Kitabı* gibi bu kitabın da iki parçadan oluştuğunu varsayar, bunların arasındaki tek fark, birinde ceza sahnelerinin olmasıdır. Ana motif olarak güneş diskinin kullanılması ve güneş barkasına nadiren yer verilmesi de *Mağaralar Kitabı*’nı andırır. Bazı istisnalar hariç tüm sahnelerin yönü sağa doğrudur, böylece kapalı bir çevrim oluşturulmuştur; güneş yolculuğunun hedefi görülmediği gibi, yeraltı dünyasına da girilmez. Sağ duvardaki Aker sahnesi son sahne olarak görülmediği takdirde, bir sonuç resmi de yaktur.

Piankoff kitabın dört bölümden (A-D) oluştuğu görüşündedir ve VI. Ramses’teki metni bildik sıralamanın aksine sağdan sola doğru izler. Abitz üç sütun üzerinde yer alan sahneleri E Bölümü olarak kitaba ekler ve D Bölümünün (Osireion’da koridorun başında olduğu gibi,

tapınan kralla birlikte) kitabın başını oluşturduğunu ve B Bölümünün A'ya, C Bölümünün de D'ye ait olduğunu ileri sürer. Buna karşın Barta VII. Ramses ve IX. Ramses'in lahit odalarındaki sahneleri "E Bölümü" olarak nitelendirir, fakat özellikle de IX. Ramses'te çok farklı kitaplardan sahneler bir araya getirilmiştir.

Bu kitabın da özgün bir adı yoktur ve modern dönemde bu kitaba bir isim bulunması pek kolay olmamıştır. Piankoff *La création du disque solaire* ("Güneş diskinin yaratılışı,") Hartwig Altenmüller, *Buch des Aker* ("Aker Kitabı,") Erik Hornung, *Buch von der Erde* ("Yer Kitabı,") Barta ise *Erdbuch* ("Yer-Kitap") isimlerini seçmiştir.

VI. Ramses *Mağaralar Kitabı*'nda da olduğu gibi, kralla ilgili pek çok şeyi metne eklemiş ve unvan satırlarını metin düzeninde de kullanmıştır.

İçerik

Kitabın yapısı gibi içeriği de birçok bakımdan *Mağaralar Kitabı*'na benzer, fakat ikisi arasında belirgin farklılıklar da vardır: Burada da yine Osiris ve "sandukası" ve Ra'nın, maiyetindeki mutlu ölülerin Ba'larının da eşlik ettiği değişimi önemli bir rol oynar. Özel bir motif de güneşin yer tanrısı Aker'deki yolculuğudur, aslında bu sahne *Kapılar Kitabı*'nda "güneş barkası"nın olduğu onbirinci sahenin daha zengin bir çeşitlenmesidir.

İlk bölüm (D – resim 53 ve 57) ölümler dünyasının tamamının şematik bir tasviriyle başlar, merkezde Osiris vardır. Osiris yılanların bekçilik ettiği iki tümsek arasındaki bir mezar yapısında durur, Osiris'in Ba'sı ve "Geb'in cesedi" tümseklerde onu coşkuyla selamlar. Osiris'in altında Anubis ve "Gizemli Olan" kollarını tanrının görünmez cesedinin olduğu "Gizemli Sanduka"nın üzerine koruyucu bir tavırla

uzatırlar. Burada gerçekleşen yenilenme sürecinin etrafında cezalandırma sahneleri vardır. İsimleri bedenlerin “yutulması”nı ve düşmanların *Ba* ruhlarını çağrıştıran cezacı tanrılar kazanları havaya kaldırırılar; ellerinde ateş hiyeroglifleri tutan bir tanrıyla kapanan bu sahnenin üst kısmında, boyunları vurulmuş düşmanların kanı kazanlara akar. İkinci sahnede Nun’un derinliklerinden yükselen iki çift kol, ateş püskürten iki Uraeus arasında duran güneş tanrısının mumyasının yükseldiği büyük bir güneş diskini sarar. Bunun etrafında da oniki yıldız ve oniki küçük diskten oluşan bir çelenk vardır, uçlarını birer tanrıçanın tuttuğu çelenk saatlerin seyrini imler. III. Ramses’in lahit odasında bu sahne farklıdır; orada kollar yoktur, bunun yerine, çifte Uroboros’un kuşattığı büyük diskin ortasına kralın adı yazılmıştır. Üçüncü sahne *Mağaralar Kitabı*’nın beşinci kısmındaki Nut resminin bir çeşitlemesidir; fakat burada tanrıçanın adı “Gizemli Olan”dır ve başını arkaya çevirmiştir. Güneş tanrısı, koç başlı *Ba* ve disk olarak tanrıçanın avuçlarının içinde resmedilmiştir. Tanrıçanın etrafında insan kafalı iki yılan, bir timsah ve bir yılan daha vardır. Derkenarsız son sahne de popüler bir temanın çeşitlemesidir, burada güneş barkası çifte sfenks olarak tasvir edilmiş Aker’in sırtında durur; iki Uraeus’un üzerinde yükselen barkada Kepri ve (maymun başlı) Thot güneş tanrısına tapınırlar. Barkanın altındaki güneş diski ve kanatlı scarabaeus kimliği belirsiz iki kral figürü ve Isis ve Nephthys tarafından havaya kaldırılmıştır.

Orta sıranın başında Horus yerde yatan bir kral suretinden (“Batılı Olan”) yükselir, onu Atum korur. Bunu (ayrı bir sahne olarak?) yüzleri önden görünen tanrıların (“Gizli Suretliiler”) olduğu yedi mahfaza ya da tümsek izler. Bir sonraki sahnede Horus’un ölümden sonraki mucizevi dirilişi motifi tekrarlanır. Burada Isis ve Nephthys’in cesetleri-

nin koruyuculuğu altındaki Osiris'in yerde kıvrılmış bir biçimde yatan cesedinden şahin başlı Horus yükselir. Bunu izleyen sahnede koç başlı iki mumyanın bulunduğu mezar tümsekleri vardır, tümseklerin arasında duran kimliği belirsiz iki tanrı Osiris'in kuş biçimindeki, beyaz taçlı *Ba*'sını havaya kaldırır. Sonraki sahne "Nun'un kolları"yla başlar, bunlar güneş diskini tutmaktadır. Dört tanrı sureti ve iki Uraeus, muhtemelen güneşin yenilenmesini imleyen bir Hathor başı ve bir yılanın yükseldiği büyük bir güneş diskini çevreler. Kanatlı bir scarabaeusun güneş diskinden çıktığı bir sonraki sahnenin de konusu yine budur; tapınan iki Uraeus ve aralarında "Batı Boğası" olarak Osiris'in de olduğu mumyaların bulunduğu birkaç defin tümseği güneşin doğumu etrafında sıralanır. Mumyaların olduğu tümseklerle çevrili güneş diski ve kanatlı scarabaeusun olduğu benzersahne de bu sıraya ait olmalıdır.

Düşmanların cezalandırılmasına ayrılan alt sıranın başında güneş tanrısının bir figürü ve çok sayıda lahit vardır; bunu baş yerine bir ateş hiyeroglifi taşıyan ve koç başlı dört tanrının gözetiminde olan dört düşman ("Yananlar") izler. Bir sonraki sahnede dört tanrının her biri boynu vurulmuş, ters çevrilmiş ve kırmızıya boyanmış (yani kanlı) bir düşmanı tütür. Bunu izleyen sahnede, başlarının üzerinde ateş hiyeroglifiyle diz çökmüş dört düşman vardır; bunlar, "düşmanların cesetlerini ateşe veren" dört tanrıça tarafından bağlanırlar. Bir diğer sahnede, derinlerden çıkan kolların tuttuğu iki kazan düşmanların başları ve et parçalarıyla doludur. Ateş püskürten bir baş kazanların altını yakar, kazanların yanı başındaki iki tanrı ellerinde bıçaklarla hazır beklemektedir. İki kazan arasında duran iki tanrıça ellerini koruyucu bir tavırla büyük bir kalbin üzerinde tutarlar. Bütün bunlar "İtlaf Yeri"nde gerçekleşir, bir sonraki sahnede bu yerin "cesedi" bü-

yük bir lahtin içinde yatmaktadır, Ra ona “Şetiti'nin Cesedi,” yani tüm ölümler dünyasının cesedi diye hitap eder. Onun üzerinde duran üç tanrı ve üç tanrıça ellerini havaya kaldırarak tapınırlar; bunların ayakları derinliklerdi gizlidir, mezar tümseklerinde ya da mahfazalardadır. Son sahnede yılan Apophis koç başlı tanrılar tarafından ele geçirilir. Onun altında Osiris bir mezar tümseği ya da mahfazada durur, etrafında “Geb'in cesedi” ve “Tatenen'in cesedi” vardır; üçü de dizlerine kadar derinliklere gömülmüştür.

D Bölümü ile C Bölümünün üç sırası bir biçimde birleşiyor olmalıdır, fakat doğru sıralama belli değildir. C Bölümünde (resim 56) üst ve orta sıra koç başlı güneş tanrısının bir figürüyle başlar, üst sırada iki *Ba* kuşu güneş tanrısına tapınır; birincisi çubuklardan oluşan tünek benzeri bir şeyin üzerinde, ikincisi ise kıvrımından Kepri'nin çıktığı (derkenarda böyle denir) Apophis yılanının üzerindeki scarabaeusun üzerinde durur. Apophis'in önünde Atum ve Şu vardır, muhtemelen *Ba*'lar onların *Ba*'larıdır. Orta sırada güneş tanrısı tapınan bir tanrı tarafından selamlanır; onun arkasında koç ve yılan başlı ikişer tanrı kollarını koruyucu bir tavırla güneş diskinin üzerine uzatır, güneş diskinin içinden “Yeraltı Dünyası Horusu”nun şahin başı yükselir. Alt sıradaki dört tanrının her biri insan başlı birer kazık tutar; onların önünde duran ve tapınan tanrı çiftiyle sıra başlar. C Bölümünde bunun dışında dört sahne daha vardır. İlkinde elinde asa tutan bir tanrı olarak “Aker'in cesedi” kuş olarak tapınan *Ba*'sının üzerine eğilir. Grubun iki yanında içinde güneş diskinin olduğu birer mezar tümseği vardır; her tümseğin üzerinde tapınan bir tanrıça durur. Bunu dört Osiris figürü izler, figürlerin önünde birer güneş diski ve bunlara uzanan kollar vardır, bu sıra, bir baş, bir çift kol ve güneş diskiyle sona erer. Diz çökmüş düşmanları bağlayan üç tanrının olduğu

sahne muhtemelen alt sıralardan birine aittir, üzerlerinde ters yatmış mumyaların bulunduğu ve her birinin önünde bir tanrıçanın durduğu üç oval de öyle olmalıdır.

A Bölümünü barındıran sağ duvar (resim 54 ve 55) “Cesetleri Koruyan” tanrı olan güneş tanrısıyla başlar, etrafında “Karanlığın Tümseği” olan bir mezar tümseğindeki mumyalar vardır. İkinci sahnede yer tanrısı Aker çifte sfenks olarak görülür, tümseğin üzerinde ters duran bir güneş barkası (ölüler dünyasının) “giriş” ve “çıkış”ının kişileştirilmiş simgeleri arasında durur; güneş barkasının kış tarafı çıkışa dönüktür. Bunun hemen altında konu güneş cesedinin dirilmesidir – bu sahneye Merneptah’dan itibaren kraliyet lahit odasında, daha sonra da 21. Hanedanın papirüslerinde sık sık rastlanır. Güneş diskinden yükselen bir şahinin başından çıkan ışık, Osiris ve Ra’yı tek bir surette içeren yerdeki “gizli cesedin” üzerine düşer; sahneyi onikişer yıldız ve diskten oluşan bir çelenk çevreler, çelengin iki ucunda ikişer Osiris figürü vardır. Üçüncü sahnede yıldız ve gölge işaretleriyle oniki saat tanrıçası görülür, her biri kafasının üzerinde parlak bir disk taşımaktadır. Dördüncü sahnenin odağında bu kez “Cesetlerin mühafızı” görülür, etrafındaki mumyaların bir kısmı dört büyük diskin içindedir. Beşinci sahnenin ortasında kimliği belirsiz (Osiris?) bir tanrı görülür; etrafında Şu, Tefnut, Kepri ve Nun’un cesetleri vardır, bunların *Ba* ruhları karanlığın içinde yol alır. Altıncı sahnede derinliklerden bir baş ve bir çift kol yükselir. Başın üzerinde güneş diskini saran kollarıyla “Telef Edici” adındaki tanrıça durur; yükselen kolların el ayalarının içinde tapınan iki tanrıça durur (bunlar buldukları yönler yine adlarıyla zıt olacak biçimde yerleştirilmiş “Batı” ve “Doğu”dur), sahnenin etrafında asimetrik olarak duran üç mumya vardır.

Üst sıra muhtemelen bir unvan satırıyla birlikte burada sona erer

ve orta sıra tıpkı *Amduat* ve *Kapılar Kitabı*'nda da olduğu gibi *Ba*'larının eşlik ettiği ondört koç başlı tanrı tarafından çekilen güneş barkasıyla başlar. Bu sahnenin altında "Saatleri Gizleyen" adlı kalkık-penisli tanrı mezar çukurunun içinde durur, etrafında ona diskler uzatan oniki saat tanrıçası vardır; ayrıca yıldızlar, daha başka diskler ve tanrının fallusunun hemen altında duran bir çocuk sureti görülür. Sahnenin etrafına büyük bir "Çıngıraklı yılan" kıvrılmıştır. Bunu izleyen sahne VI. Ramses'te üç yere dağılmıştır ve bir baş ve kolların yükseldiği beş mezar tümseği ile başsız ve kolsuz iki tümsekten oluşur. Üçüncü sahnede güneşin doğuşu ele alınır, ayakta duran iki mumyadan birincisinin, bir böceğin başının ve tapınan kollarının yükseldiği bir güneş diskini taşıdığı görülür; ikincisi ise tapınan bir tanrıça taşımaktadır. Dördüncü sahnede, mumya biçimindeki "Saatleri Telef Eden" adlı tanrının iki yanında birer Uraeus yılanı, kolları olan bir kafa ve ayakta duran bir mumya vardır. Kolların el ayalarının içinde elinde küçük bir güneş diski tutan birer tanrı görülür. Bu sahne, başka unsurlarla zenginleştirilmiş olarak IV. Ramses'in lahtinin üzerinde de yer alır; burada "İtlaf Yeri"nin uçurumunda saatlerin doğuşu ve "telef edilmesi" söz konusudur. Beşinci sahne sıranın yukarısında ve aşağısındaki onar kafadan oluşur; yukarıdakilerin aralarında gölge işareti, aşağıdakilerde ise kollar vardır. En sonunda da, güneşin maiyetinin kafaları arasından geçen güneş diski tapınan iki tanrıça görülür, onlara mutluların *Ba* ruhları eşlik etmektedir. Alt sıra güneş seyrinin tamamını özetleyen bir tür son resim olarak görülebilir. Baştaki güneş barkası (böcek ve koç başlı tanrıyla birlikte) yedi *Ba* kuşu tarafından çekilir. Güneş barkası farklı suretlere (hareket levhası, Atum ve Kepri'nin *Ba*'larının tapındığı scarabaeus) bürünerek çifte sfenks Aker'in bir başının üzerinden derinliklere kayar, orada

yerin derinlikleri tanrısı Tatenen tarafından karşılanır ve ilksel suların tanrısı Nun tarafından yeniden salıverilir. Ortada, her iki yanda üç mumyanın arasında (ki üç sayısı kadim Mısırlılar tarafından hem dilsel hem de görsel olarak “çok fazla” anlamında kullanılırdı) “Nun’un kolları” güneş diskini derinlerden havaya kaldırır. En sonunda insan başlı ve kollu ondört Uraeus barkayı yeraltı dünyasından çekip çıkarır. Sıranın başındaki ilk barkanın altında “Geb’in kolları,” ağlayan bir gözün ve dört et hieroglifinin olduğu bir mezar tümseğinde duran bir mummyayı (“Ağıt Yakılan”) sarar; burada anlatılan ölü ağıtı başka figürlerle birlikte sol tarafta devam eder. *Amduat*’ın sonunda olduğu gibi burada da Ra’nın yenilenmesi ile Osiris’e ağıt yan yana getirilmiştir.

Belirli bir sıra düzenine sahip olmayan B Bölümü (resim 56) büyük bir olasılıkla A Bölümüne aittir. Önce, Ra’nın ışınlarıyla nefes alan mumyaların olduğu dört oval ve ters çevrilmiş mumyaların olduğu dört mezar tümseği görülür, hepsi de bir yılan tarafından korunmaktadır. Derkenarda bunların çürüdüğü ima edilir, ki Ra çürüyüşe yüz çevirir. Bunu izleyen sahne sıranın tamamını kâplar, *Mağaralar Kitabı*’ndaki Nut ve Osiris resmini anımsatan bu sahne, Sip-tah’dan IV. Ramises’e’dek heykel kabartma biçiminde kraliyet lahtinin kapağında da kullanılmıştır. Merkezde, içindeki güneş diskiyle birlikte mumya biçimindeki “tanrı cesedi” vardır. Onun önündeki bir çift koldan bir yılan yükselir, avuçların üzerinde tapınan bir tanrı çifti durur. Onların arkasındaki “Karanlığın Kolları” ikinci bir çift kol oluşturarak Timsah Peñventi’yi, eller ise çakal ve koç başlı birer asayı taşır. Bunu izleyen mummyalı dört oval şekil aynı sayıda *Ba* kuşunun yanı sıra iki gölge hieroglifini de içerir. Bunun altında her biri bir tanrıçanın (Isis ve Nephthys) himayesinde olan, yatar vaziyetteki

iki mumyanın (Osiris ve şahin başlı “Yeraltı Dünyası Horusu”) olduğu iki barka görülür. Üst kısmın sonunda güneş diskinin ve tapınan bir tanrının olduğu büyük bir tümsek, ardından da bir et hiyeroglifinin üzerinde iki tanrı figürünün yer aldığı büyük bir oval görülür, bunların etrafında tapınan iki kafa ve iki tanrıça vardır. Alt kısımda tapınan dört tanrının birinin yanında bir *Ba* kuşu ve bunların önünde eğilen bir gölge hiyeroglifi görülür.

E Bölümü ön sütun sırasındaki üç sütunun yüzeyinden oluşur; sütunların üzerinde mezar tümsekleri içindeki altı tanrı vardır ve tanrılar bir güneş diskinin altında tapınır şekilde iki kez tasvir edilmiştir.

Literatür

Temel metin edisyonu, Fransızca çevirisiyle birlikte halen A. Piankoff'un edisyonudur: *La création du disque solaire*, Kahire, 1953. VI. Ramses'teki versiyon için bkz. Piankoff, *Ramesses VI*, pl. 111-121, 127-137 ve 140 (İngilizce çevirisiyle birlikte: s. 327-376), renkli reproduksiyonlar için bkz. Hornung, *Tal der Könige*, s. 133 vd, 162 ve 164. VII. Ramses için bkz. E. Hornung, *Zwei ramessidische Königsgräber*, Mainz, 1990, s. 88, res. 116.

Kitabın yapısı ve içeriği hakkında bkz. W. Barta, “Die Bedeutung der Jenseitsbücher” (*MÄS* 42, 1985), s. 65-67 ve 123-128, ayrıca bkz. a.g.y., *GM* 98, 1987, 7-9; içerik hakkında ayrıca bkz. B. H. Stricker, *De geboorte van Horus*, 5 cilt, Leiden, 1963-1989 (“embriyo” yorumu, karşılaştırma için bkz. T. DuQuesne, *Discussions in Egyptology* 26, 1993, 97-105). Kitabın yapısı ve anlamıyla ilgili önemli gözlemler için bkz. Abitz, “Baugeschichte und Dekoration des Grabes Ramses' VI.,” *OBO* 89, 1989, s. 118-133, ayrıca bkz. a.g.y., “Pharao als Gott in den Unterweltsbüchern des Neuen Reiches,” *OBO* 146, 1995, s. 135-173. Muhtemelen yanlış bir sıralamayla da olsa Almanca çevirisi için bkz. Hornung, *Unterweltsbücher*, s. 425-480.

Aker sahnesi için bkz. S. Schott, "Zum Weltbild der Jenseitsführer des neuen Reiches," *NAWG* 1965, No. 11, s. 188-190. **Saatlerin doğuşu sahnesinin bir su saati olarak yorumu için bkz.** P. Barguet, *RdE* 30, 1978, 51-56, **karşılaştırma için ayrıca bkz.** W. Westendorf, *GM* 134, 1993, 102.

DAĞINIK SAHNELER

VI. Ramses'in ve ardıllarının mezarlarında, bilinen hiçbir yeraltı dünyası kitabına benzemeyen, ama açıkça bu ötedünya tasvirleri dünyasına ait olan bir dizi sahne vardır.

VI. Ramses'te bunlar özellikle de **F ve G Koridoru**'ndaki ve lahit odasının önündeki **H Ön Odası**'ndaki tavan resimleri ve bunların enigmatik yazıyla yazılmış derkenarlarıdır. **F Koridoru**'nun tavanındaki güneş barkalarının sıradışı tasviri eskiden beri ilgi uyandırmış ve bunlar Hermann Grapow ve Heinrich Schäfer tarafından ele alınmıştır. IX. Ramses'in **C Koridoru**'ndaki tavanda bu tasvire yer verilmemiştir, ama bunun dışında tavan VI. Ramses'inkiyle büyük ölçüde aynıdır. Burada kısmen söz konusu olan ölümlerin çeşitli evreler halinde gösterilen dirilişidir.

Literatür

Barkalar konusunda bkz. H. Grapow ve H. Schäfer, "Eine ungewöhnliche ägyptische Darstellung der Sonnenbarken," *ZÄS* 73, 1937, 97-102, **ayrıca bkz.** H. Schäfer, *MDAIK* 8, 1939, 147-155 ve H. Grapow, *ZÄS* 81, 1956, 24-28. **Tüm tavan, IX. Ramses'teki benzerliklerle birlikte A. Piankoff ve Ch. Maystre tarafından tasvir edilmiştir:** "Deux plafonds dans les tombes royales," *BIFAO* 38, 1939, 65-70, pl. V vd; **VI. Ramses'in tavanı hakkında ayrıca bkz.** Piankoff,

Ramesses VI, s. 433 vd, res. 139 ve pl. 173-176 (F), s. 435-437, res. 139-141 ve pl. 178-182 (G). F Koridoru için ayrıca bkz. F. Abitz, "Zur Baugeschichte und Dekoration des Grabes Ramses' VI.," *OBO 89*, 1989, s. 144-150. IX. Ramses'in tavanının bir kesiti (Guilmant'nın mezarla ilgili yayınında eksiktir) için bkz. Champollion, *Monuments III*, pl. 270 (= Hornung, *Tal der Könige*, s. 137; a.g.e., s. 146, resim I 17'deki IX. Ramses değil, VI. Ramses'tir).

VI. Ramses'teki G Koridoru'nun tavanı üç sıraya ayrılmıştır, orta sırada güneş barkasının yılan biçiminde bir çeşitlemesi vardır, barkanın etrafında disk başlı tanrılar tapınır (alt sıradaki tanrıçaların diskleri önlerindedir). H Odası'na açılan kapının üst eşliğinde F. Abitz'in "koruyucu resim" (resim 59) olarak nitelediği bir resim yer alır, bunun nedeni, komşu mezar KV 12'nin duvarına yanlışlıkla açılan deliği kapatmak için yapılmasıdır.

"Koruyucu resim" F. Abitz (*Baugeschichte und Dekoration*, s.157 vd [a.g.e., s. 150-154 genel olarak G Tavanı üzerinedir]), resim ve enigmatik derkenarları ise E. Hornung (*Funerary Symbols and Religion* içinde [Essays dedicated to M. S. H. G. Heerma van Voss, Kampen, 1988], s. 45-51) tarafından ele alınmıştır, bununla ilgili düzeltmeler için bkz. Darnell. G Tavanı'ndaki tasvirler ve metinler ilk kez J. C. Darnell'in doktora tezinde (*The Enigmatic Netherworld Books of the Solar-Osirian Unity*, Chicago, 1995) ele alınmıştır.

VI. Ramses'te H Ön Odasındaki tavanda Osiris'in dirilişinin anlatıldığı bir sahne vardır, bunun benzerleri Abidos'taki Osireion'da ve Petamenofis'in mezarında görülür. Derkenarlar kısmen normal, kısmen de enigmatik yazıyla yazılmıştır.

Bkz. Piankoff, *Ramesses VI*, s. 439-441, resim 142 ve pl. 183-185 (H Tavanı), "koruyucu resim" için bkz. a.g.e., pl. 101 vd. H konusunda ayrıca bkz. F. Abitz, *Baugeschichte und Dekoration*, s. 154-156.

VII. Ramses'in lahit odasındaki iki yan duvarda iki sıra halinde uzanan toplam 17 sahneye yer verilmiştir (resim 60), bunların bir kısmının derkenarı yoktur ve muhtemelen bütünlüklü bir kompozisyona ait değildir; sağ duvardaki alt sırada *Yer Kitabı*'ndan sahneler yer alır. Bu sahnelerin bir sıralaması olduğu görülür, zira sol duvar normal düzene uygun bir sahneyle (diskin içinde güneş tanrısının iki sureti yer alır) başlar, sağ duvarın sonunda da güneş seyrinin olduğu bir sahne vardır. Sol duvarın sekizinci sahnesi güneşin bir timsahtaki gece yolculuğunu gösterir, IX. Ramses'in lahit odasındaki sağ duvar buna bir paralel oluşturur; burada timsah Penventi, sabah güneşin doğduğu ilksel suyu temsil ediyor olsa gerektir.

A. Piankoff, *ASAE* 55, 1958, 150-155, pl. IV-IX; E. Hornung, *Zwei ramessidische Königsgräber: Ramses IV. und Ramses VII.*, Mainz, 1990, s. 63-71, tablo 11 ve 116-119. Timsahlı sahne için bkz. E. Brunner-Traut, W. Helck (yay. haz.) içinde, *Festschrift für Siegfried Schott zu seinem 70. Geburtstag*, Wiesbaden, 1968, s. 35-37. IX. Ramses'in mezarındaki paralelliklerin resimleri için bkz. F. Guillemant, *Le tombeau de Ramsès IX*, Kahire, 1907, pl. 92 ve Hornung, *Tal der Könige*, s. 116, resim 88.

IX. Ramses'in üçüncü koridorunun sağ duvarında (sol duvarda *Amduat*'tan sahnelere yer verilmiştir), kralın Maat'ı Ptah'a sunduğu, ayrıca Ra ve ölü kralla aynı düzeyde tutulmuş kalkık-penisli, hafif yatık bir Osiris figürünün olduğu bir sahneyle başlayan (ya da son bulan) bir dizi sahne yer alır (resim 61); bunu, orta sırada güneş barkasının olduğu üç sıralı bir kompozisyon izler, bu kompozisyon sıralaması ve içeriğiyle *Yeraltı Dünyası Kitapları* (resim 62) geleneğinin devamı niteliğindedir. Üst sıranın bir metni yoktur, fakat sekiz daire içinde (dördü kırmızıya, dördü sarıya boyanmıştır, renkli detay için bkz. Hornung, *Tal der Könige*, s. 148, resim 126) baş aşağı duran figürler Darnell tarafından "Dat'ın efendileri" olarak okunmuş ve düşen

yıldızlar biçiminde yorumlanmıştır. Orta sırada yılan biçimindeki güneş barkası Apophis'in sırtından geçer, metinde ise barkanın "hareketinin durduğu"ndan söz edilir. Barkanın önündeki onbir yılan güneş ışınlarının ateşli "okları" isabet etmiştir. Cezalandırma çukurları üzerinde tapınan yedi figür Darnell'e göre "Aşağı atanlar" olarak anlaşılmalıdır. Alt sırada önce yılan zapt edici dört tanrıça, ardından yarı doğrulmuş dört androjen varlık görülür, bunlar güneşin scarabaeus ve çocuk olarak yeniden doğuşuyla ilgilidir, başka karmaşık varlıklar da vardır. Metin, *Ölüler Kitabı'nın* 106. büyü-lü-söz'ünün bir çeşitlemesidir.

Duvarın tamamının tıpkıbasımı için bkz. F. Guilment, "Le tombeau de Ramsès IX" (*MIFAO 15*, 1907), pl. 63 ve 76-81. Osiris resmi (21. Hanedan-dan kalma bir papirüsle olan benzerlikten yola çıkılarak) A. Piankoff (*ASAE* 49, 1949, 138-144) tarafından ele alınmıştı, duvarın tamamı ise E. Hornung, "Eine aenigmatische Wand im Grabe Ramses IX.," *Form und Maß* içinde (FS Gerhardt Fecht, Wiesbaden, 1987, s. 226-237) ve F. Abitz (*SAK 17*, 1990, 25-28) tarafından, ayrıca J. C. Darnell'in doktora tezinde (bkz. yukarıda) ele alındı.

Siptah'dan itibaren kraliyet lahitlerinde ve Geç Dönemde kraliyetdışı lahitlerde de görülen bir sahne dizisi *Yer Kitabı*'yla koşutluklar taşır, ama bundan bağımsız resim ve metinler de içerir. Bu sahnelerde bir yandan gece güneşinin yer tanrısı Aker ve onun yayınbalığı başlı yardımcıları tarafından korunması, güneş tanrısı için tutulan yas ve yaşanan coşku, bir yandan da Osiris'in ölü gövdesi, *Ba*'yla birleşme, ölümler tanrısının ölümden sonra da etkisini sürdüren dölleme gücü ve İtlaf Yerinin uçurumuna yuvarlanan saatlerin "doğuşu" ve "telef edilişi" konu edilir. IV. Ramses lahtinin üzerinde güneş tanrısı dizisini iki kez kullanmış, buna karşılık Osiris dizisine yer vermemiştir.

E. von Bergmann, *Receuil de travaux relatifs à la philologie et à l'archéologie égyptiennes et assyriennes* 6, 1885, 141-158 (**Viyana'daki lahit ve benzerlikler**); K. Misliwiec, "La renaissance solaire du morte," *Bulletin du Centenaire (BIFAO 81, ek sayı)*, Kahire, 1981, 91-106 (**zaman sahnesi**); E. Hornung, *Zwei ramessidische Königsgräber: Ramses IV. und Ramses VII.*, Mainz, 1990, s. 120-126, Tablo 92 vd.

GÖK KİTAPLARI

Amarna Döneminden sonra oluşan yeni bir grup ötedünya tasvirinin odağında gök tanrıçası Nut'un resmi vardır, bu tasvirlerde güneşin gece yolculuğu da artık Nut'un bedeninde, yani göksel bir ötedünyada gerçekleşir. Bu göksel ötedünya tanrıça Nut'tur, güneş sabah onun tarafından "doğurulur;" gündüz tanrıçanın bedeninde seyrederek, akşam ise onun ağzında "yutulur," geceleri de oradan gerisin geriye doğduğu yere döner. Fakat güneş tanrısı aynı yerlerde, bizim ötedünya kitaplarından bildiğimiz ortamlarda yolculuğunu sürdürür ve her iki alanda da aynı ya da benzer motifler vardır; bu göksel ötedünya yeraltındaki dünyayla tümüyle örtüşür.

IV. Ramses'ten itibaren kral mezarlarının tavanlarında iki gök kitabına tercihen yan yana yer verilmiş ve gök tanrıçasının ikiz tasviriyle (sırt sırta) (resim 63) vurgulanmıştır. Odak noktasında güneşin seyri vardır, ama diğer yıldızlara, özellikle de "dekanlar"a yer verilir. Genel olarak konu kozmografidir ve göğün, ilk kez *Gök İneği Kitabı*'nda başlatılan topografisidir. *Nut Kitabı* ile *Gece Kitabı*'nın, Abidos'ta I. Seti'nin *kenotaph*'ının tavanlarında ve IV. Ramses'in mezarındaki gibi bir bileşimi 26. Hanedanda Mutirdis (TT 410) tarafından yeniden hayata geçirilir. İlk kez Senenmut'un mezarında, daha sonra I. Seti'den III. Ramses'e dek kralın lahtinin üzerindeki "Astronomi Tavanları" bunların öncüsü olarak görülebilir. Bundan sonraki gelişim, Yeni Krallıktan sonra güneş tanrısının gündüz ve gece saatlerindeki farklı suretlerine tasvir ve metinlerin eklenmesi yönündedir.

NUT KİTABI

Kökenler

Yeni Krallıkta bu kitaba yalnızca Abidos'ta I. Seti'nin *kenotaph*'ında ve IV. Ramses'in mezarında rastlarız, fakat IV. Ramses'teki versiyon kitabın kısaltılmış halidir; kitap her iki mezarda da lahit odasının tavanında yer alır. Kitabın yanında Roma Dönemine (İS 2. yüzyılın ortası) ait, demotik yazıyla yazılmış bir yorum vardır (*Carlsberg Papirüsü I ve Ia*). Bu iki örnekten başka bir tek Mutirdis'in 26. Hanedana (y. 630/620) ait mezarında (*Teb 410*) eksik bir versiyona rastlanmış, ancak bu versiyonda IV. Ramses'in kinin temel alındığı açıktır. Şimdiye dek başka versiyonlara rastlanmamıştır.

Araştırma

Gök tanrıçasının resmini ilk kez Champollion ve Rosellini çizerek kopya etmişti; bir başka çizime Brugsch *Thesaurus*'unda yer verdi; bunların tümü de IV. Ramses'ten kopyalandı, çünkü .Osireion'daki versiyon ancak 1914'te keşfedildi. Demotik yazıyla yazılmış yorum 1940'ta H. O. Lange ve O. Neugebauer tarafından yayımlandı. 1960'ta Neugebauer ve Parker *Egyptian Astronomical Texts* adlı eserlerinin birinci cildinde tüm kaynaklara yer verdiler. Yeni dönemde tasvir özellikle de astronomi ve dekan tabloları açısından ele alındı.

Yapı ve dil

Kitap resme dayalı bir tasvir niteliğindedir, bu bakımdan *Gök İneği Kitabı*'na benzer. Kısa derkenarlar, büyük boyutlu, etkileyici gök resminin salt görsel bakımdan bile gölgesinde kalırlar (resim 64). Resimde gök tanrıçası Nut, ellerini (*kenotaph*'ta tam olarak sağ taraf-

ta, yani batıda, IV. Ramses'te ise solda) ve ayaklarını henüz yer tanrısı Geb olarak görünmeyen yere dayamış bir kadın figürü olarak tasvir edilmiştir; bedenini tanrı Şu alttan tutarak havaya kaldırmıştır. Resme bazı motifler, örneğin birkaç güneş diski, tanrıçanın dizlerinin önünde duran kanatlı bir scarabaeus, bacaklarının arkasındaki Yukarı Mısır armasında yer alan bitkilerin üzerinde bir akbaba ve kollarının yanında göçmen kuşların yuvaları da eklenmiştir. Resmin kısa derkenarları, ekteki uzunca bir metinle tamamlanır. **Carlsberg Papirüsü**'nde özgün metinler (resmi yoktur ya da en başından beri kayıptır) liyera-tik yazıyla yeniden verilir; bunlar demotik dile çevrilmiş ve yine demotik yazıyla yorumlanmıştır.

İçerik

İllüstrasyon ve derkenarlarda göğün topografisi verilmiş ve güneşin gündüzleri izlediği seyir tasvir edilmiştir. Resmin her tarafına yerleştirilmiş kısa derkenarlarda resmin ayrıntuları, güneş tanrısı, dekanlar ve diğer tanrısal varlıkların eylemleri anlatılır. **L Metni**'nde “göğün bu uzak yerleri”nin önemli bir tanımı yapılmıştır: bunlar ilksel karanlıkta ve ilksel sulardadır, güneş buralara ulaşamaz, sınırlar bilinmez, yönler ortadan kalkmıştır; **S**'den **X**'e dek uzanan metinlerde dekanların bir listesi (muhtemelen Orta Krallıktan kalma bir listeden yola çıkarak) verilir ve onların “vazife”sinden ve belirli aralıklarla görünmez oluşlarından söz edilir; **Dd**'den **Ff**ye dek metinler göçmen kuşlar ve yuvalarıyla ilgilidir. Dekan yıldızlarının doğuşları değil, meridyenden geçişleri gözlemlenmiştir.

1. Seti'de ve daha sonraki versiyonda metinlerin sonunda bir “Dramatik Metin” yer alır, bu metinde Geb ile Nut arasındaki bir kavga-dan söz edilir, kavganın nedeni, gök tanrıçasının çocuklarını, yani

yıldızları sürekli “yutuyor” olmasıdır. İkisinin de babası olan Şu, yıldızların hep yeniden doğduğunu ve yaşadığını söyleyerek kavgaya son verir; fakat yıldızların yenilenmek için her defasında 70 gün “Geb’in Evi”nde kalmaları (yani yeraltı dünyasında görünmez olmaları) gerekir.

Literatür

Mevcut tüm metinler için bkz. O. Neugebauer ve R. A. Parker, *Egyptian Astronomical Texts*, cilt I, Providence, 1960, pl. 44-51; ilk önce H. O. Lange ve O. Neugebauer (*Papyrus Carlsberg No. 1. Ein hieratisch-demotischer kosmologischer Text*, Kopenhag, 1940) tarafından sunulan demotik yorum orada yeniden dikkate alınmıştır. Buna Mutirdis’in (TT 410) lahit odasındaki fragman da eklenmiştir: J. Assmann, *Das Grab der Mutirdis*, Mainz, 1977, s. 85-88, tabl. 39.

Almanca çeviri ve yorum için bkz. E. Hornung, *Zwei ramessidische Königsgräber: Ramses IV. und Ramses VII.*, Mainz, 1990, s. 92-96. Bazı gramer sorunları için bkz. R. A. Parker, *RdE* 10, 1955, 49-59, dekan takviminin astronomi açısından bir yorumu için bkz. W. Barta, *SAK* 9, 1981, 85-103 ve Ch. Leitz, “Studien zur ägypt. Astronomie,” *ÄgAbh* 49, 1989 (21991), s. 49-57. Kitabın çevirisi ve astronomi yorumlarıyla birlikte ayrıntılı incelemesi için bkz. M. Clagett, *Ancient Egyptian Science*, cilt II, Philadelphia, 1995, s. 357-403, ayrıca bkz. J. P. Allen, *Genesis in Egypt. The Philosophy of Ancient Egyptian Creation Accounts*, New Haven, 1988, s. 1-7.

GÜN KİTABI

Kökenler

Gün Kitabı (resim 65-71), Yeni Krallığa ait mezarlar içinde şimdiye dek yalnızca VI. Ramses'in mezarında bulunmuştur. Kitap daha sonra Tanis'teki kraliyet nekropolünde karşımıza çıkar, II. Osorkon'da bir seçki yer alırken, III. Şoşenk'in mezarında kitap hemen hemen tamdır. En son versiyonlara 25. Hanedandan (Taharka dönemi) Kâtip Ramose'de rastlarız (Teb 132). Ayrıca, Geç Döneme ait bazı lahit ve papirüslerde günün saatleriyle ilgili kısa metinler yer alır; Edfu tapınağının ön salonundaki gün saatleriyle ilgili ilahiler gibi, bunlar da benzer bir kaynaktan alınmış olmalıdır.

Araştırma

VI. Ramses'in lahit odasında ve ön koridorlarındaki versiyonların kopyası Champollion tarafından çıkarılmıştı, ama bunlar uzunca bir süre kimsenin ilgisini çekmedi. A. Piankoff kendi edisyonunu ancak 1942'de yayımladı, 1939/40'ta Tanis'te keşfedilen mezarlar da buna dâhildi. Ondan beri, ikinci saatin yalnızca tapınaklarda kullanılan metni ilgi gördü, yeni ve kapsamlı bir araştırma yapılmadı.

Yapı ve dil

Kitabın tasvirleri ve derkenarları gök tanrıçası Nut'un boylu boyunca uzanan figürünün altında yer almaktadır. Kitabın bir ucunu tanrıçanın bacakları, diğer ucunuysa kolları oluşturur. Neredeyse tüm figürler Nut'un başına, yani kitabın sonuna bakarlar. Aslında metin oniki saatin seyrini izler, ama dikey sıralar yoktur, yalnızca yatay olarak beş sıraya bölünmüştür, bu nedenle saatlerin nerede başlayıp

bittiği belli değildir; bu bölümler kitabın başında ve sonunda kesintiye uğrar, dolayısıyla metnin ana gövdesinin başında ve sonunda bir başlangıç ve sonuç tasviri göze çarpar. Kitabın özgün bir başlığı yoktur. Muhtemelen *Gün Kitabı* ile *Gece Kitabı* aynı kitabın parçalarıdır ve bir bütün oluştururlar, ama yalnızca VI. Ramses'in lahit odasının tavanında ve mezarın ön kısmında (C-E Odaları) bir bütün halindedirler (bkz. resim 61).

İçerik

Diğer kitaplardan farklı olarak burada güneşin gece seyri değil, gündüz seyri tasvir edilmiştir. Gündüz seyri, güneşin her gün yeniden doğduğu tanrıçanın vulvasından başlar (resim 65), akşam onu yeniden yutan başında son erer. Gündüz seyri nedeniyle güneş tanrısı burada şahin başlıdır (bilindiği gibi gece görüntüsü koç başlıdır), fakat burada da Apophis'in kovulması ve Sazlık Diyarı gibi yeraltı dünyasına özgü motifler vardır (bunlar kitabın ortasındaki ana temaları oluşturur). Genel olarak metinler ve tasvirler tanrıların bir sıralanması niteliğindedir, betimleyici metinlere nadiren rastlanır. Fakat saat ilahileri kitabın litürjik kısmı olarak yorumlanabilir.

Literatür

A. Piankoff, *Le livre du jour et de la nuit*, Kahire, 1942; a.g.y, ASAE 41, 1941, 151-158 (Ramose'nin mezarı); P. Montet, *Tanis I*, 1947, pl. 25 ve *Tanis III*, 1960, pl. 29 ve 31 vd. Fransızca çeviri için bkz. Piankoff, İngilizce çeviri için bkz. Piankoff, *Rameses VI*, s. 389-407, kitap henüz Almancaya çevrilmemiştir. Kriptografik olarak yazılmış "Doğu Ruhları" ilahisi, Medine Habu ve Karnak'taki Taharkâ binasındaki paralelliklerle birlikte M. C. Betrò tarafından ele alınmıştır: "L'inno crittografico del Libro del Giorno," *Egitto e Vicino*

Oriente 12, 1989, 37-54; gün saatleriyle ilgili litürjik metinler için bkz. S. K. Doll, "The Day Hour Texts on the Sarcophagi of Anlamani and Aspelta," W. K. Simpson ve W. M. Davis (yay. haz.), *Studies in Ancient Egypt, the Aegean, and the Sudan* (FS D. Dunham) içinde, Boston, 1981, s. 43-54; a.g.y., *Texts and Decoration on the Napatan Sarcophagi of Anlamani and Aspelta*, doktora tezi, Brandeis University, 1978 (Xerox University Microfilms, 1984). **Papirüs üzerindeki diğer kaynaklar için bkz.** J. Osing, *Aspects de la culture pharaonique*, Paris, 1992, s. 43; **Edfu'daki paralellikler için bkz.** J.-C. Goyon, *Les dieux-gardiens et la genèse des temples*, Kahire, 1985, I, s. 130, dipnot 3. **Edfu'da bulunan saatlerle ilgili metinler için bkz.** E. Chassinat, *Le temple d'Edfou III*, Kahire, 1928, s. 213-229, ayrıca bkz. J. Assmann, "Liturgische Lieder an den Sonnengott," Berlin, 1969 (MÁS 19), s. 113-164 (gün saatleriyle ilgili ilahiler için bkz. a.g.y., *Ägyptische Hymnen und Gebete*, Zürih ve Münih, 1975, No. 1-12), ilk iki gün saati için bkz. D. Kurth, *Treffpunkt der Götter. Inschriften aus dem Tempel des Horus von Edfu*, Zürih ve Münih, 1994, s. 133-136.

"Doğu Ruhları"nın eşlik ettiği kralı, güneş seyrini ve sırlarını (*arcana*) bilen bir kişi olarak yücelten benzer bir metin J. Assmann tarafından ele alınmıştır: *Der König als Sonnenpriester*, Glückstadt, 1970; daha 18. Hanedan tapınaklarında (Deir el-Bahri ve Luksor) görülen metne, Petamenofis'in 26. Hanedandan kalma mezarında da rastlanmıştır.

GECE KİTABI

Kökenler

Gece Kitabı'nın (resim 72-84) I. Seti'nin Abidos'ta Osireion'daki lahit odasının tavanında yer alan en eski versiyonu yalnızca 9. saate kadardır; ikinci bir versiyon bizzat Merneptah tarafından ön odanın

tavanına koydurulmuş, fakat bundan geriye pek iz kalmamıştır. Ardından IV. Ramses lahit odasının tavanındaki *Nut Kitabı*'nın yanına bu kitabı da koydurmuş, fakat yer yetmediği için kitap ancak 4. saate kadar yazılmıştır. Yalnızca VI. Ramses'te iki tam versiyon görülür; bunlardan biri lahit odasının batı tarafındaki tavanını, diğeri de C, D ve E Odalarının tavanlarını kaplar (başlangıçtan 8. saate kadar E'de, 9 ve 10. saat D'de, 11 ve 12. saat C'de), her iki versiyon da *Gün Kitabı*'nı tamamlar niteliktedir. Kitaptan tasvirler F Tavanında, IX. Ramses'te ise ikinci ve üçüncü koridorun ve lahit odasının tavanında da yer alır. Yeni Krallıkta yalnızca tavanlarda (I. Seti'de rölyef, onun dışında resim olarak) yer alan kitap, ancak Tanis kral mezarlarında duvarlarda kullanılmaya başlar. II. Osorkon kitabı yine *Gün Kitabı*'yla tamamlanır, III. Şoşenk I. Seti'nin izinden gider.

Geç Dönemde (25/26. Hanedan) bazı Teb mezarlarında (TT 33, 132 ve 410) ve Roda'daki Nilometre'nin bazı kalıntılarında, daha sonra 30. Hanedanın ve erken Ptolemaios Dönemi lahitlerinde (Kahire CG 29305, J. 48446/47 ve J. 48861; Berlin 49; Louvre D_8 ve D 9; Viyana 5) bazı fragmanlara rastlanır, bunlar *Amduat* saatleriyle birleştirilmiştir.

İkinci gece saatinin metni Deir el-Bahri'deki güneş tapınaklarında, Medine Habu'da ve Karnak'taki Taharka binasında da yer alır.

Araştırma

Araştırmaların temeli VI. Ramses'teki iki versiyonun kopyasını çıkaran Champollion tarafından atıldı; 1889'da Eugène Lefébure buna IV. Ramses'in versiyonunu da ekledi. 1914'te Edouard Naville'in I. Seti'nin Abidos'taki *kenotaph*'ında keşfettiği versiyonlar, 1933'te Henri Frankfort tarafından yayımlandı. Alexandre Piankoff, Geç Döneme ait

bazı versiyonları dikkate almasına karşın, Tanis'te ancak 1939/40'ta keşfedilen mezarlara yer vermeyen 1942 tarihli edisyonunu bu temele oturttu. Şimdi bu edisyonun yerini Gilles Roulin'in eksiksiz edisyonu almıştır. Halen Almanca çevirisi yoktur.

Yapı ve dil

Kitap, metinlerde “kapı” olarak adlandırılan dikey yazı satırlarıyla birbirinden ayrılan oniki bölümden oluşur. *Kapılar Kitabı*'ndan farklı olarak, bu satırlar ilgili gece saatlerinden önce gelir. Tanrıçanın kolları ve bacakları ilk ve son kapıyı oluşturur, ilk saate yer verilmiştir. Her saat en önemli bilgilerin verildiği bir giriş metni içerir, diğer metinlerin çoğu kısa birer derkenardan ibarettir. Dikey satırlarla ayrılmış bölümlerin her biri üç satırdan oluşur (yerin yeterli olup olmamasına göre beş ila yedi sıra da görülür, II. Osorkon'da yalnızca iki sıra vardır), orta sırada güneş barkası ilerler; barkada güneş tanrısının etrafını Mehen yılanı sarmıştır, mahfazasının içinde bir koruyucu yılan daha vardır. Mürettebat, Sia (*Kapılar Kitabı*'ndaki gibi, güneş tanrısının sözcüsü olarak barkanın pruvasında), Hu (kış tarafındadır) ve Maat'tan oluşur; Abidos'ta I. Seti'de taifeye kral da eklenmiştir. Üst sırada tek tek ya da toplu halde ötedünya tanrıları, alt sırada ise gerek mutluların gerekse de lanetlilerin olduğu çeşitli ölü grupları sıralanmıştır. Güneş barkasının önünde kalabalık bir grup (30'un üzerinde!) çekici (“Yorulmazlar”) vardır, bunların başında, buradaki tasvire eklenmiş olan kral durur. *Yeraltı Dünyası Kitapları*'na özgü betimleyici metinlere burada rastlanmaz ve sıralar genellikle sahnelere göre ayrılmamıştır. En sonunda, *Yeraltı Dünyası Kitapları*'ndaki gibi güneş seyrinin tamamının bir özeti sunulmuştur.

İçerik

Gün Kitabı'nı tamamlar nitelikteki bu kitapta yolculuk, güneşin akşam gök tanrıçası tarafından yutulmasıyla başlar ve sabah scarabeus biçiminde yeniden doğmasıyla sona erer. Güneş tanrısı bu yolculukta koç başlı gece suretine bürünmüştür ve tıpkı *Amduat*'taki gibi, "et" olarak nitelenir. Kitabın kapılarla bölümlenmiş olması bile *Yeraltı Dünyası Kitapları*'na bir analogi oluşturur, ayrıca *Yeraltı Dünyası Kitapları*'ndan bilinen motiflerle de karşılaşılır. Buradaki göksel ötedünyada yerin derinlikleri tanrısı Tatenen'e bile yer verilmiştir. *Kapılar Kitabı*'nda da olduğu gibi, Sia etkin bir rol oynar ve güneş tanrısının sözcüsüdür. Güneş tanrısının her saatin orta sırasında bir de "refakatçi"si vardır (son üç saatte timsah başlıdır) ve *Amduat* ve *Kapılar Kitabı*'nda ona eşlik eden saat tanrıçalarının yerini almıştır.

Güneş tanrısının ötedünya yolculuğunun amacını açıkladığı bir giriş metninin izine yalnızca I. Seti'de rastlanır; burada söz konusu olan, lanetlilerden hesap sorulması ve mutlu ölülere özen gösterilmesidir; *Amduat*'ın başında olduğu gibi, ilksel karanlık- "sınıır" olarak tanımlanmıştır. İlk gece saatine yer verilmemiştir; *Amduat* ve *Kapılar Kitabı*'nda da olduğu gibi, ilk gece saati Nut'un kolları arasında bulunan bir ara bölge olarak görülür. Asıl başlangıç, üst sırada tek tek tanrıların yanı sıra dört yönün tanrı gruplarını, Buto ve Hierankopolis'in *Ba*'larını ve çifte "Kutsal Dokuzlu"sunu, yani tanrısal varlıkların tamamını kapsamaya çalışan ikinci saattir; yedinci saatin üst sırasında daha genel bir biçimde bir "Mevcut" ve "Namevcut" görülür. Alt sıradaki nurlanmışlar, mumyalılar ve "ölüler" (lanetliler), yani tüm ölmüşler bunun karşısında yer alır.

Ra ve Osiris'in birleşmesi motifi burada yoktur, fakat altıncı saatin alt sırasındaki *Ba*'ların ve bedenlerin tasviri gecenin derinliğinde

umutla beklenen birleşmeye işaret eder, zaten bunu yedinci saatteki yenilenme izler. Bu kritik anda, burada bedeninin yakılması olarak somutlaştırılmış olan düşmanların üstesinden gelinmesi gerekiyordu. Yedinci saatin alt sırasında (resim 77), *Kapılar Kitabı*'nın 30. sahnesinde de tasvir edilen bir temaya yer verilmiştir: Horus hem yabancılara (Asyalılar, Libyalılar, Bedeviler ve Nübyeliler) hem de Mısırlılara (bereketli ovanın ve çölün sakinleri) seslenir, fakat burada yabancılar artık eşit konumda değildir, elleri kolları bağlı düşmanlar olarak görülürler. Tanrının konuşmasında *Kapılar Kitabı*'nın 21. sahnesindeki motiflere de yer verilmiştir.

Sekizinci saatin alt sırasına (resim 78) tahtına kurulmuş Osiris hâkimdir, onun etrafında Horus ve mntıkasının diğer tanrıları vardır; Osiris sıkıca bağlanmış olan kimliği belirsiz bir düşmana karşı zafer elde etmiştir, Geç Döneme ait versiyonlarda bu düşman açıkça Seth olarak ifade edilmiştir. Mutlular ve lanetlilerden oluşan çeşitli ölü grupları bu sahnenin karşısında tapınmaktadırlar, bunlar dokuzuncu saatte de görülür; Sia'nın onlara ötedünyadaki yazgılarını bildirdiği onuncu saatte Osiris'e olan bağlılıklarını da vurgularlar. Onuncu saatin son sırasında artık yalnızca mutlular görülür (resim 80).

Son, yani onikinci saatte (resim 82-83) güneş barkasını çekenler, Medine Habu'daki (VI 422 c) gibi "Batı Ba'ları" olarak tanımlanan dört çakalın da aralarına katılmasıyla güç kazanmışlardır. Alt sıradaki tanrılar (Osiris de bunların arasındadır), *Yeraltı Dünyası Kitapları*'nda ki gibi güneş seyrinin tamamını özetleyen son resme dönerek tapınırlar (resim 84). Burada gecenin güneş tanrısı ilksel tanrıların yardımıyla scarabaeus ve çocuğa dönüşür, bunu güneşin gündüz ve gece seyrinin iki barkası, ayrıca Isis ve Nephthys izler; bunlar daha sonra barkanın pruvasına geçecek ve aralarındaki güneş diskinin sü-

rekli hareket etmesini sağlayacaktır. Tasvirlerle eşlik eden “Kozmografik Metin” de güneş seyrinin bütünlüğünden söz eder ve onun üç kozmik alanını yeraltı dünyası (Dat), ilksel sular (Nun) ve gök (Nut) olarak niteler.

Her gece saatinde güneş barkasını çekenlerin önünde görülen kralın güçlü bir biçimde öne çıkması dikkat çekicidir (özellikle de I. Seti’de). Güneş düşmanı Apophis’le kitabın hiçbir yerinde karşılaşmayız, onun yerine düşman Seth’in savuşturulmasına sık sık değinilir. Kitabın sonunda, güneş tanrısını göğe çeken “Batı Ba’ları”nın bir tasviri yer alır; güneş tanrısının Nut’tan doğuşu aynı zamanda yeraltı dünyasından da (Dat) çıkışı olarak görülür.

Literatür

A. Piankoff, *Le livre du jour et de la nuit*, Kahire, 1942, VI. Ramses’in lahit odasından fotoğraflara yer verir; İngilizce çeviri için bkz. Piankoff, *Rameses VI*, s. 409-428. C. Lalouette’deki çeviri seçkisi, *Textes sacrés et textes profanes*, Paris, 1984, s. 155-158, Piankoff’daki pl. V-VIII’le örtüdür; ikinci ila dördüncü saatlerle (IV. Ramses’in mezarı) ilgili bilgi için bkz. E. Hornung, *Zwei ramessidische Königsgräber: Ramses IV. Und Ramses VII.*, Mainz, 1990, s. 96-100, ikinci saatin metni ve iki kısa örnek için bkz. E. Hornung, *Unterweltbücher*, s. 489-493. Tanis hakkında bkz. P. Montet, *Tanis I*, Paris, 1947, pl. 25 ve *Tanis III*, Paris, 1960, pl. 29-32. Mutirdis’in mezarında bulunan fragman (TT 410) için bkz. J. Assmann, *Das Grab der Mutirdis*, Mainz, 1977, s. 88 vd, Tabl. 39’la birlikte. Tapınaklardaki metin için bkz. J. Assmann, *Ägyptische Hymnen und Gebete*, Zürich ve Münih, 1975, No. 13 (a.g.e., No. 14, ayrıca kitabın son metni); J. Karkowski, *Études et travaux* 9, 1976, 69 vd (Deir el-Bahri), A. Piankoff, *ASAE* 42, 1943, 351-353 (Medine Habu, şimdi *Medinet Habu VI*, Chicago, 1963, pl. 422 içinde) ve Parker-Leclant-Goyon, *The Edifice of Taharqa by the*

Sacred Lake of Karnak, Providence, 1979, s. 41, pl. 19 (Karnak). Geç Dönem lahitleri için bkz. A. Piankoff, *ASAE* 40, 1940, 665-668. Yeni edisyon için bkz. G. Roulin, *Le Livre de la Nuit. Une composition égyptienne de l'au-delà*; bu çalışma OBO dizisinin 147. cildi olarak yayımlanmıştır (Freiburg/İsviçre ve Göttingen, 1996).

ÖZEL KOMPOZİSYONLAR

GÜNEŞ İLAHISI

Kökenler

Kitaptan bölümlere III. Tuthmosis'in ve veziri Useramon'un mezarlarında rastlarız, bu bölümlerin birbiriyle ilgili olduğu bellidir. Büyük İlahi'nin figür dizilerine her iki kitapta da yer verilmiştir, ama başka illüstrasyon yoktur. Metnin tamamına (çok az eksikle) ilk kez II. Amenofis'in babası III. Tuthmosis'e bağışladığı kefen bezinde rastlanmıştır. Kitabın daha sonra hiç görülmemesi özellikle de Tutankhamon'da dikkat çeker, çünkü onun tüm mezar mefruşatı günümüze ulaşabilmiştir. Aktarım ancak I. Seti'nin mezarıyla devam eder, kitabın başlık resmi de ilk kez burada görülür. Daha sonra kitap kral mezarlarının 1. ve 2. Koridorlar'ının standart süslemesi haline gelir; IX. ve X. Ramses kitaptan bazı bölümlere yer verirken, VI. Ramses tümüyle vazgeçer. Figürlere daima 2. Koridor ayrılmıştır, metin ise 1. Koridor'un tamamını kaplar, hatta bir kısmı 2. Koridor'a da taşar. I. Seti ve II. Ramses'te tüm hiyerogliflerin yönü mezarın içine doğrudur; Merneptah'dan itibaren ise hepsi sağa bakar, dolayısıyla satırların tamamı ters yöndedir. Figürlerin bir kısmı I. Seti'nin Abidos'taki (Merneptah döneminde) Osireion'unda görülür, II. Ramses'in aynı yerdeki tapınağında tüm figürlere yer verilmiştir. Geç Dönem tapınaklarında da (Karnak'taki Hakoris'in küçük ibadet odacıkları ve Taharka) kullanılan figürler, mezarlarda (Mentuemhet, Petamenofis, Aba ve Roda'daki Nilometre'den fragmanlar), papirüs ve lahitlerde de karşımıza çıkar. Aktarım erken Ptolemaios Dönemi lahitleriyle sona erer.

Kitaptan bazı kesitler daha 18. Hanedanda *Ölüler Kitabı*'na alınmıştır (ilk kez Maiherperi'nin el yazmasındaki 127. büyü-lü-söz), bazıları da 19. Hanedanın başında 180. büyü-lü-söz olarak karşımıza çıkar (ilk kez I. Seti'nin lahtinde). Nefertari'nin mezarında ve 19. Hanedana ait başka mezarlarda görülen ünlü koç başlı Ra-Osiris tasviri aslında *Güneş İlahisi*'ne değil, bu *Ölüler Kitabı* büyü-lü-sözüne aittir.

Araştırma

R. Pococke 1743 tarihli seyahatnamesi *A Description of the East*, s. 98'de IV. Ramses'in mezarındaki versiyonu tasvir etmiştir. Dolayısıyla *Güneş İlahisi* mısırbilimin en erken tarihli metin edisyonlarından. E. Naville 1869'da I. Seti ve IV. Ramses'in mezarlarındaki ilahi metinlerinin kopyasını çıkardı ve bunları Fransızcaya çevirerek 1875'te yayımladı (*La Litanie du Soleil*, Leipzig); Naville'in İngilizce çevirisi 1876'da yayımlandı: *Records of the Past* 8, Londra, 1876 içinde, s. 103-128. Naville'in edisyonu, kitapla ilgili her tür çalışmanın tam yüz yıl boyunca temelini oluşturdu. A. Piankoff, *Litany of Re*, New York, 1964, hiyeroglif metnini yayımlamamış (çıkardığı kopyalar kaybolmuş benzer), ama pek çok mezarın (özellikle de I. Seti ve II. Seti'nin mezarının, ayrıca III. Tuthmosis'in kefen bezinin) fotoğraflarına ve metnin İngilizce çevirisine yer vermiştir. Ondan önce H. Grapow metin ve figürler üzerinde çalışmıştı (*ZÄS* 72, 1936). Daha sonra E. Hornung 1975 tarihli edisyonunda Yeni Krallığa ait tüm versiyonları dikkate almış ve yorumlarıyla birlikte yayımlamıştır.

Yapı

Yeraltı Dünyası Kitapları'ndan farklı olarak bu kitap özgün bir başlığa sahiptir, henüz Useramon'da kitap "Batıda Ra'ya İbadet Etmenin,

Batıda Müttehıde [birleşmiş olana] İbadet Etmenin Kitabı” başlığını taşır; buna bir de ezbere okunması ve faydasıyla ilgili bir not düşülmüştür. Metin, güneş tanrısına 75 farklı ismi ve suretiyle seslenen Büyük İlahiyle başlar, her çağrının ilk dizesi “Medhüsenâ sana olsun Ra, sen ki en kudretli olansın” övgüsüyle başlar. Bu ilahi dışında bir de altıncı ilahi (“Ey Ra, gel bana yol gösteren...”) gravür gibi yazılmıştır, 2. Koridor’un tavanında ise bir başka bağımsız “bap” göze çarpar, bu bap daha III. Tuthmosis’te bile diğerlerinden ayrıdır. Metnin geri kalanının yapısı bu kadar belirgin değildir, yalnızca ilahiler (toplam dokuz) ilk dizelerin hep aynı sözlerle başlamasıyla öne çıkarlar.

Büyük İlahi’deki her seslenişe eşlik eden tanrı figürleri eskiden beri vardır. Başından beri bu figürler art arda iki sıraya dizilmiştir, örneğin Useramon’da kuzey ve güney duvarında, Ramsesler Dönemi mezarlarında ikinci koridorun her iki duvarında da karşılıklı sıralanırlar, fakat sol duvara öncelik verilmiştir (Useramon’da henüz bunun tersi geçerlidir). 51. sesleniş’e kadar figürlerin dağılımı sıkı bir şemayı izler, bir figür solda (tek sayılar), bir figür sağdadır (çift sayılar). Ondan sonra şema farklılaşır, sol duvarda arkâ arkaya iki (51/52), sağ duvarda arka arkaya iki figür (53/54) yer alır; bunu solda üç (55-57), sağda iki (58/59) figür izler, ondan sonra yine düzenli bir sıralama vardır, ama ters yönde: çift sayılar solda, tek sayılar sağdadır. Kısacası, pek çok kez olduğu gibi, katı bir düzene bağlı kalmaktan kaçınılmıştır!

Figürlerin tam sayısını tespit etmek zordur. Metinde 74 keperu’dan [biçim] söz edilir, zaten resmedilen figür sayısı da o kadardır. (23 ve 67 çoğuldur, yani üç kere vardır), fakat güneş diskindeki koç başlı “Ra’nın Ba’sı” (soldan 6. figür) bir seslenişe ait değildir ve ters yöne bakan tek figürdür. Sol sıranın son iki figürünün her birinin

yanına ikişer isim yazıldığı için aslında 76 figür olduğu ve bunların “Ra'nın Ba”sıyla birlikte 75 seslenişe ait olduğu düşünülebilir. Her hâlükârda, “*Gemi Kazazedelerinin Masalı*”ndaki 75 yılanla bir paralellik kurulduğu sık sık görülür, ayrıca I. Seti'nin mezarında “Ağzın Açılması” ritüelinin 75 sahnesiyle bir bağlantı kurulmuş olmalıdır. Fakat bu rakamların sembolizmi henüz açıklığa kavuşturulamamıştır.

75 seslenişin üç kere 25 sesleniş olarak görülmesi gerekir, çünkü 26 ve 51. sesleniş özellikle vurgulanmıştır. Öte yandan onlu gruplar da vardır: ilk onlu grubun yapısı diğerlerinden farklıdır, bunu izleyen onlu grup kapsamı genişletilmiş “Kutsal Dokuzlu”ya ayrılmıştır.

İki sıra sürekli olarak Ra ile Osiris arasında paylaştırılmıştır, ne de olsa kitabın metninin konusu bu iki tanrının birleşmesidir. Osiris figürleri gerçekten de yalnızca sol sırada yer alırken, sağda çok sayıda scarabaeus göze çarpar. Ama solda Atum, “Ra'nın Ba'sı” ve “Büyük Kedi” de görülür, ayrıca sol taraf geleneksel olarak güneş tanrısına, sağ taraf ise Osiris'e ayrılmıştır (özellikle de kral mezarlarında ilk koridorun tavan satırlarında, ayrıca VII. Ramses'in mezarında Ra ile Sokar'ın karşı karşıya konulmasında). Zaten konu “vahdet [birleşme],” iki tanrının geçici olarak iç içe doğuşu olduğu için katı bir bölümlemenin fazla bir anlamı olmazdı, bu daha ziyade modern araştırmaların şematik bir bölümleme çabasıdır. Aslında her iki sıradaki Ra ve Osiris unsurları –Ra ile Osiris burada birer figür olarak bizzat yer almasa da– ayrılmaz bir biçimde iç içe geçmiştir.

Bunların imlediği isimler ve figürler yeraltı dünyasındaki güneş tanrısının en önemli suretleri ve işlevleriyle ilgilidir. Nitekim sabah sureti Kepri'ye (hem de üç kez), akşam sureti Atum'a, Ra'nın Ba'sına (ek bir figür olarak, Memeptah'dan beri tavan metninin başında da), koç, kedi ve çocuk figürlerine, “Tanrısal Göz”e ve güneş diskine, ayrıca

şebek figürüne rastlanır. Atum'un yanı sıra "Kutsal Dokuzlu"nun diğer tanrı ve tanrıçaları da vardır, ama Seth'in yerini Horus almıştır. Bağımsız tanrılardan yine Nun ve Tatenen, yani suyun ve yerin derinlikleri vardır; Osiris yalnızca Kontamenti olarak görülür, fakat iki isim tüm ilahinin ana teması olan iki tanrının "birleşmesi"ne işaret eder.

Bunun dışında pek çok isim tanrının yeraltındaki ölümler dünyasıyla olan sıkı bağımlı vurgular; o, "Yeraltı Dünyasından Olan," "Mezardan Olan," "Mezarına Hükmeden," "Toprağı Yenileyen," hatta doğrudan doğruya "Batı"dır. Diğer isimler onu bu alanın gezgini, Büyük İlahi'nin son metninde ise "Göçmen Kuş" olarak nitelerler. Hem sevinç hem de üzüntü temsil edilmiştir, çünkü hem ölüm hem de yeniden doğuş söz konusudur, bazı isimler de tanrının cesediyle, hatta yenilenmeden önce gerçekleşmesi gereken çürümesiyle ilgilidir. Gece güneşinin çifte yüzü bir yönden ışıltama ve parlaklık, öte yandan gizlenme ve karanlıkla iç içedir. Sonunda, tanrının mutlu ölümler için yaptığı iyiliklerin yanı sıra lanetlilere karşı cezalandırıcı işlevinden de söz edilir.

Daha Useramon'da bile tanrı figürlerine bazı ilavelerde bulunulmuştur. Vezir her iki sıranın sonuna kendi figürünü eklemiş, hatta sol sıranın sonuna karısını ve başka aile üyelerini de ilave etmiştir. İki sırayı lahit odasındaki iki sütuna yerleştirmiş olan III. Tuthmosis, komşu bir sütunun yüzünde de kendini ve ailesinin kadın üyelerini tasvir etmiştir. II. Ramses ise Abidos'taki tapınağındaki figür sıralarını kraliyet "ataları" ile genişletmiş, anne-babası ve büyükbabasının yanı sıra Yeni Krallığın kurucularını da eklemiştir; fakat kendisi, tıpkı Osireion'daki Merneptah gibi, yalnızca onlara adak verirken tasvir edilmiştir, yine de bu sayede bütün figürler birer kült ta-

pım objesi haline gelirler (8 nolu düşman figürü bile!), ki bu da onların niye tapınağa konduğunu açıklar. Ayrıca bu versiyondan itibaren küçük bir de güneş diskiyle tasvir edilirler; bunun amacı güneş tanrısının onların içindeki varlığına işaret etmektir.

21. Hanedanda ilahideki tanrı figürleri, lahitler üzerinde (ve ölü papirüslerinde) ölünün etrafına kalın bir koruyucu duvar örmek için tümüyle farklı tanrılarla birleştirilirler (bunu ilk IX. Ramses başlatır). Böylece başlangıçta seslenişlerin salt birer illüstrasyonu olan figürler, zamanla “Batıdaki Tanrılar”a dönüşmüşler (örneğin Mentuemhet ve Hakoris'te), hatta Hakoris'in küçük ibadet odacıklarında hepsinin adlarına tanrıyı belirten isim eklenmiştir.

I. Seti'den beri görülen diğer illüstrasyon, kitabın adı ile Büyük İlahi arasına konan ve amaç belirten bir karaktere sahip olan bir “başlık resmi”dir (resim 85 ve 87). Bu tasvirde görülen hayvan suretindeki (yukarıda yılan ve antilop, aşağıda timsah ve antilop) düşman güçler, güneş diskindeki scarabaeus ve koç başlı tanrıdan iki ayrı yöne doğru kaçarlar. J. C. Darnell'in yeni bir yorumuna göre, güneş tanrısı bu hayvanları düşmanlarına elçi olarak göndermiştir, yani hayvanlar güneş tanrısına refakatçi olarak eşlik ederler.

Nefertari'nin mezarına *ad hoc* [bu özel durum için] bir “birleşmiş” Ra-Osiris resmi eklenmiştir; fakat bu *Güneş İlahisi*'nin illüstrasyonu değildir, *Ölüler Kitabı*'nın 180. büyülü-söz'ünün başına aittir, bu nedenle 19. Hanedanda bazı memur mezarlarına ve kimliği belirsiz bir kraliçenin mezarı olan QV 40'a da girebilmiştir.

Ölüler Kitabı'nın 127 ve 180. büyülü-söz'ü *Güneş İlahisi*'nden bazı kırsımlar almıştır. Buna karşın 168. büyülü-söz gibi özel bir durum haricinde, gerçek *Yeraltı Dünyası Kitapları*'ndan *Ölüler Kitabı*'na alınan büyülü-söz yoktur. 127. büyülü-söz'de “mezar odalarındaki [mahzenlerde-

ki] tanrılar”a seslenilir ve yeraltı dünyasının kapılarının muhafızlarıyla bağlantı kurulur; II. Ramses’in Abidos’taki tapınağındaki kombinasyon bununla örtüşür. *Ölüler Kitabı*’nda “İtlaf Yeri”nin anıldığı tek yer de 127. büyü-lü-söz’dür zaten. Büyü-lü-şöze henüz Maiherperi’nin *Ölüler Kitabı*’nda, yani II. Amenofis döneminde, ondan sonra da *Busca Papirüsü*’nde ve IV. Ramses ve VI. Ramses’in mezarlarında rastlarız. 180. büyü-lü-söz’de “Ra, Osiris’in içinde istirahat edendir” biçimindeki ana dizeyle başlar ve kısmen “Ra’ya Batıda İbadet Etmek” başlığını taşır. Bu büyü-lü-söz I. Seti’nin lahtinde ve kısmen Osireion’da, ayrıca memur mezarlarında (Teb 3) ve 18. Hanedanın sonundan ve 19. Hanedanın başından kalma papirüslerde (Qenna, Neferenpet, Louvre 3073) görülür.

Eskiden “büyük” ve “küçük” ilahi ayrımı yapılırken (örneğin H. Grapow, *ZÄS* 72, 1936, 15), böyle bir ayırmadan artık vazgeçilmiştir.

İçerik

Ramsesler Dönemi kral mezarlarının süslemeleri bu kitapla başlar, kitabın önemine işaret eden bir diğer olgu, II. -Seti’nin işgalci Amenmesse’yi yendikten sonra, onun ötedünyadaki varoluşuna darbe indirmek için *Güneş İlahisi*’ni Amenmesse’nin mezarından kazıtıp çıkartmış olmasıdır. Burada geceleri yeraltı dünyasına inen, ölülere yeni can veren, mutluların ihtiyaçlarını karşılayan ve lanetlileri cezalandıran tanrının tasviri ve yüceltilmesi söz konusudur. Büyük İlahi’deki figürlerin bolluğu ve gece güneş tanrısının işlevleri ölen kişiye tüm yeraltı dünyasını açar. Aynı zamanda da konu, ölü kralı güneş seyrine dahil ederek onun her gün yenilenmesini sağlamaktır. Güneş seyriyle kurulan bu bağlantı, Teb 290 mezarındaki (Arinefer) “müttehid [birleşmiş] Ra-Osiris tasvirinin *Ölüler Kitabı*’ndaki yeni doğmuş güneş buzağısıyla ilgili 109. büyü-lü-söz’e neden alındığını da açıklar.

Ra, yeraltı dünyasını her gece ziyaret eden ve oradaki tüm ölümler gibi “mezar sakinleri”nden biri olan “göçmen kuş” olarak görülür – Büyük İlahi'nin sonunda ona böyle seslenilir. Hemen ardından bizzat ölü de söz alır ve Ra'nın gece suretlerini ve isimlerini çok iyi bildiğini vurgular; bu sayede yeraltı dünyasının kendisine ve Ba'sına açılmasını ümit eder, zira o güneş tanrısının ve Ba'sının bir benzeridir. Ölünün burada kendisinin konuşması ya da (üçüncü şahıs olarak) anılması metni diğer yeraltı kitaplarından ayırır.

Son metni, ötedünya sakinlerini Ra'nın eşliğindeki ölünün yolunu açmaya davet eden 2. ilahi izler. “Yeraltı dünyası sakinleri arasında parlayan” gece güneşinin seslenişinden sonra 3. ilahi gelir: “Batının yollarına götür beni;” burada çok eski bir ölü dileği ifade edilmiştir, böylece ölünün ilk kez önce Nun'la, sonra Ra, onun Ba'sı ve döngüsüyle doğrudan doğruya özdeş tutulmasına geçilir. İlksel suların tanrısı Nun'un başa konmuş olması, onun *Gök İneği Kitabı*'nda gördüğü büyük saygınlığa ve *Kapılar Kitabı*'nın sonunda oynadığı etkin role işaret eder.

Bunu izleyen tavan metni “Müttehid”e seslenir ve ölüyü onun Ba'sı ve bedeniyle özdeş tutar; böylece, yalnızca bu yaklaşımla değil, içeriğiyle de kitabın doruk noktasını oluşturur. Sürekli tekrarlanan derkenar tanrıların suretlerine ve onlara layık adaklara işaret eder. Ölü kralın bunu izleyen seslenişi “Batıdaki Tanrılara” yöneliktir, ölü kral “ben sizden biriyim” diye bir vurguda da bulunduktan sonra yine güneş tanrısıyla özdeşleşerek “gökteki ve yerdeki (yani genel olarak ötedünyadaki) düşmanlarına” karşı elde ettiği zaferi paylaşır! Bunu kısa 4. ilahi (üç beyit) “sevinç seninle olsun” izler, burada artık Osiris'e de hitap edilmiştir; Ra ile Osiris selamlaşır ve birbirlerine ellerini uzatırlar.

Ba'msı Ra karanlığı kovar ve yeraltı dünyasının görmesini sağlar; ölünün ondan beklentisi, gözlerinin yenilenmesi ve kalbinin geri ve-

rilmesidir. 5. ilahide (sekiz beyit) “Sen Ahti (için olduğu) gibi benim için de talimat verdin” sözleriyle genel olarak tanrının şefkatinden söz edilir. Bunu, ölünün yeraltı dünyasının katledicilerinden, onların kazanlarından, tuzak ve fırınlarından kurtarılması yakarısı izler, “çünkü ben Ra’yım.” Tanrının görkemli bir *Ba* olarak tasvir edilmesinin ardından 6. ilahi (onbeş beyit) başlar, burada “Ey Ra, gel bana yol gösteren” yakarışıyla birlikte yeraltı dünyasındaki “Kalbi yorgunlar”la özdeşleşmeler ve karşılıklı konuşmalar sürer. Araya bir de pelikan tanrıçası figürü konmuştur; Abidos’ta da tasvir edilen pelikan tanrıçasının görevi, güneş tanrısının tüm parıltısını taşıyan ölüyle ilgilenmektir.

7. ilahiye (beş beyit: “Gerçekten de beni göğe yükselttiniz”), uzuvların tanrılaştırılması izler, bu sayede ölü “tümüyle bir tanrı” olacaktır. Ardından ölünün Osiris’le özdeş tutulduğu vurgulanır, burada ölü kral aynı zamanda Osiris’in oğludur ve onun emir yetkisini devralmıştır. Ra ve Osiris olarak üstlendiği çifte rolle ötedünya sakinlerine, “adaklarla maişeti karşılanmış olanlar”a seslenir ve bu bölüm coşku dolu 8. ilahiyle sona erer: “Ey, yol gösterilmişler...” Ölüler dünyasına “batı” olarak tapınılmasıyla (9. ilahi) ve ölü kralın Ra’yla son bir kez daha özdeşleştirilmesiyle metin sona erer; metnin sonuna doğru – “tanrılar arasında” ifadesini eklemekle birlikte– *Ba*’nın göğe, bedeninin toprağa ait olduğuna dair eski kalıba yine yer verilmiştir.

Bu kitapta gece saatleri bir rol oynamaz, fakat görünüşe bakılırsa, 12 rakamı çok önemlidir.

Literatür

Fransızca çevirisiyle birlikte ilk edisyon için bkz. E. Naville, *La Litanie du Soleil*, Leipzig, 1875 (I. Seti ve IV. Ramses temel alınmıştır). Şimdiki geçerli

edisyon: E. Hornung, "Das Buch der Anbetung des Re im Westen (Sonnenlitanei)," Bölüm I: Metin (fotoğraf: A. Brodbeck), Cenevre, 1975, Bölüm II: Çeviri ve Yorum, Cenevre, 1976 (*Aegyptiaca Helvetica* 2 ve 3). **Metin aktarımı için ayrıca bkz.** W. Schenkel, *Das Stemma der altägyptischen Sonnenlitanei. Grundle-gung der Textgeschichte nach der Methode der Textkritik*, Wiesbaden, 1978 (= *Göttinger Orientforschungen, IV. Reihe: Ägypten*, cilt 6). **Metnin tamamının İngi-lizce çevirisi için bkz.** A. Piankoff, *The Litany of Re*, New York, 1964; kapsamlı genel bilgi için bkz. W. J. de Jong, *De Ibis* 10, 1985, 2-20.

Useramon'un mezarında bulunan en eski versiyonun fotoğrafları için bkz. E. Dziobek, *Die Gräber des Vezirs User-Amun. Theben Nr. 61 und 131*, Mainz, 1994, s. 42-47, tablo 9-16 ve 28-35'le birlikte (burada, başlığın Usera-mon'da da eksiksiz olduğunu eklemek gerek). III. Tuthmōsis'in kefen bezin-deki versiyon (Kahire ve Boston) ve I. Seti'deki versiyonun bir kısmı (I. ko-ridorun sağ duvarı) Piankoff tarafından, *Litany*, fotoğraf halinde yayım-landı, kefen bezi için ayrıca bkz. I. Munro, *Die Totenbuch-Handschriften der 18. Dynastie im Ägyptischen Museum Cairo*, Wiesbaden, 1994. I. Seti'nin tam versi-yonu için bkz. H. Burton ve E. Hornung, *The Tomb of Pharaoh Seti I / Das Grab Sethos' I*, Zürih ve Münih, 1991, pl. 2-21 ve 23-31, ayrıca tavan metni pl. 42b; "Belzoni Drawings" I. Seti'ye bazı ilavelerde bulunulmasını sağlar. II. Ramses'in Abidos'taki versiyonunu Mariette, *Abydos II*, pl. 14-17 ters resmet-miştir, Osireion (yalnızca bazı figürler) için bkz. Frankfort, *Cenotaph II*, pl. 71 vd. Kitabın Merneptah'daki başlangıcı için bkz. Hornung, *Tal der Könige*, s. 111, resim 77, bu mezardan alınan diğer nüshalar için bkz. Piankoff, *Litany*, pl. 8 vd ve *ASAE* 6, 1905, pl. IV, s. 192'den sonra; J. Romer'in XI. Ramses'in mezarında bulunduğu bir başka Merneptah fragmanı bugüne dek yayımlan-mamıştır. II. Seti'deki sol duvarın tamamı için bkz. Piankoff, *Litany*, pl. 3-7, Siptah'daki başlangıç için bkz. Th. M. Davis, *The Tomb of Siptah*, Londra, 1908. II. Seti'nin BM'deki (EA 1378) fragmanı 229-232 satırlarını tamaml-

maktadır (M. L. Bierbrier'in notu). IV. Ramses'ten günümüze ulaşan her şey için bkz. E. Hornung, *Zwei ramesidische Königsgräber: Ramses IV und Ramses VII.*, Mainz, 1990, tablo 18-25 ve 31-41, ayrıca metnin tam kopyası için bkz. Naville, pl. 34-49; IX. Ramses için ayrıca bkz. F. Guilman, *Le tombeau de Ramsès IX*, Kahire, 1907, pl.7, 11-19 ve pl. 38-41'deki figürler.

Papirüslerin bir seçkisi için bkz. Piankoff, *Litany*, s. 66-128. Geç Dönem tapınaklarında bulunan iki versiyon için bkz. Parker Leclant-Goyon, *The Edifice of Taharqa by the Sacred Lake of Karnak*, Providence, 1979, s. 30-35, pls. 12-15; C. Traunecker, F. Le Saout ve O. Masson, *La chapelle d'Achôris à Karnak*, Paris, 1981, s. 55-60, pl. XII'yle birlikte. Aba'nın mezarındaki (Teb 36) versiyon için bkz. K. P. Kuhlmann ve W. Schenkel, *Das Grab des Ibi, Obergutsverwalters der Gottesgemahlin des Amun*, I, Mainz, 1983, s. 254-256, Tablo 146 vd ve 150'yle birlikte, Mentuemhet'in mezarından nüshalar için bkz. J. Leclant, *Montouemhat*, Kahire, 1961, pl. 60 ve Piankoff, *Litany*, pl. 2; II. Nektanebos'un lahti için bkz. H. Jenni, "Das Dekorationsprogramm des Sarkophages Nektanebos' II.," Cenevre, 1986 (*Aegyptiaca Helvetica* 12).

Metnin Ramsesler Dönemi kral mezarlarındaki dağılımı için bkz. W. Barta, *GM 71*, 1984, 7-10; Barta'ya göre, metnin dağılımında güneşin döngüsel seyrini izleyen bir döngü vardır. Barta tavan metninin özel bir yeri olduğunu da vurgular. Büyük İlahi ve figürleri için bkz. a.g.y., *ZĀS 113*, 1986, 83-88, keperu kavramı için bkz. a.g.y., *ZĀS 109*, 1982, 81-86. Güneş tanrısının keperu figürlerinin bağımsız tanrılara dönüşümü E. Hornung tarafından da ele alınmıştır: E. Hornung, "Götterwort und Götterbild im alten Ägypten," H.-J. Klimkeit (yaş. haz.), *Götterbild in Kunst und Schrift* içinde, Bonn, 1984, s. 37-60. Kitaba kısa bir giriş, ayrıca başlığın ve Büyük İlahi'nin yeni bir çevirisi için bkz. Clagett, *Ancient Egyptian Science I*, Philadelphia, 1989, s. 511-529. İlahinin bazı bölümlerinin *Ölümler Kitabı*'na alınması konusunda bkz. E. Hornung, "Ein königliches Fragment von Totenbuch 180," *Hommages*

à F. Daumas içinde, Montpellier, 1986, s. 427 vd. Kitabın yapısı ve anlamı için bkz. F. Abitz, "Pharao als Gott in den Unterweltsbüchern des Neuen Reiches" (OBO 146, 1995), s. 51-72. Başlık resminin yeni yorumu için bkz. J. C. Darnell, "The Enigmatic Netherworld Books of the Solar-Osirian Unity," doktora tezi, Chicago, 1995 (henüz yayımlanmadı).

GÖK İNEĞİ KİTABI

Kökenler

Kitaba ilk kez Tutankhamon'un dört altın mahfazasından en dışta olanında (Mahfaza I) rastlanmıştır, ancak bu nüsha eksiktir. Hemen hemen tam olan üç versiyon, I. Seti, II. Ramses ve III. Ramses'in mezarlarında, lahit odasının yalnızca bu kitaba ayrılmış olan bir yan odasında bulunmuştur. VI. Ramses üçüncü koridorunun sol köşesine (onun mezarında yan oda yoktur) metinden kısa bir bölüm koymuştur, Torino'daki bir Ramsesler Dönemi papirüsünde (Cat. 1982) daha da kısa bir bölüm yer alır. Yeni Krallıktan sonra kitap artık kullanılmamış, fakat Roma Döneminden kalma "Fayyum Kitabı"na alındığı için Fayyum'un en önemli geç dönem mitosuyla bütünleşmiştir.

Metnin Tutankhamon'daki devamı ("Canlı olarak gitmiş olan bu tanrılara dair sözler söylenecek...") muhtemelen I. Seti'de de vardı, çünkü M yan odası'nın giriş kemerinin büyük tahribata uğramış sol iç yüzeyinde, bizim edisyonumuzda kullanmadığımız bu satırların izleri hâlâ görülebilmektedir; metnin bu kısmının nerede sona erdiği ve başka mezarlarda da kullanılıp kullanılmadığı tahribat nedeniyle artık saptanamamaktadır.

Araştırma

Gök Inegi'nin I. Seti'nin mezarındaki dikkat çekici resmi, mezarın ilk ziyaretçilerinden olan Henry Salt ve Robert Hay tarafından kopya edilmiştir. Edouard Naville, 1876'da I. Seti'deki tam versiyonu (Fransızca çevirisiyle birlikte), 1885'te de III. Ramses'in mezarındaki versiyonu yayımladı. Naville, 1876'da kitabın ilk İngilizce çevirisini de yayımladı, kitap Almancaya ilk kez 1881'de Heinrich Brugsch tarafından çevrildi. Tufan öyküsüyle paralellikler nedeniyle kitabın ilk bölümü mısır bilimi dışında da büyük ilgi gördü ve daha sonra pek çok kez çevrildi.

İlk sinoptik metin edisyonunu 1941'de Charles Maystre yayımladı; Tutankhamon'un versiyonunu göz ardı etmesine rağmen, II. Ramses'inkini dikkate alan ilk kişi de Maystre'dir. Tutankhamon'un versiyonu ancak 1955'te Alexandre Piankoff tarafından "sonradan sunuldu." Mevcut metinlerin gözden geçirilip kaydedilmesinin, ayrıca Maystre'ye göre kaybolmuş olan (A. Piankoff da bu görüştedir, *ASAE* 40, 1940, 289) III. Ramses nüshasının da tespit edilmesinin ardından 1983'te E. Hornung ve meslektaşları gözden geçirilip düzeltilmiş bir edisyon yayımladılar (G. Fecht'in metrik transkripsiyonuyla birlikte); 1992'de bu edisyonun dört sayfalık bir ek ve düzeltilemlerle birlikte 2. baskısı yapılmıştır.

Yapı ve dil

Gerhard Fecht'in metrik düzenine göre metinde 330 dize vardır, bunların tam tamamına yarısı resim tasvirlerinden önceki iki bölümde yer almaktadır. Dil ve imlada bazı Yeni Mısırca etkiler görülür, dolayısıyla kitabın redaksiyonunun Tutankhamon dönemindeki ilk yazılıştan çok önceye dayanması mümkün değildir. Inek resmi dışın-

da, belirli bir düzenleme yapmaya izin veren belirgin aralar yoktur. Fakat metnin aralarına sıkıştırılmış notlar ve başka kriterler metni kabaca dört bölüme ayırmamızı sağlar. Gök İneği'nin önplandaki resmi dışında, üçüncü bölümde zamanın kişileştirilmiş imgelerini (*Neneh* ve *Cet*) ve göğü taşıyan kralı gösteren iki resim daha vardır.

İçerik

Ana motif insanlığın yaşlanmış güneş tanrısı Ra'ya ve tanrının ateş saçan "Göz"ü olan tanrıça Hathor'un cezalarına karşı isyanıdır. Bu "ilk günah," o zamana dek bir "Altın Çağ"ın yaşandığı ve pek az ayırımın görüldüğü bir dünyanın yepyeni bir biçimde tasavvur edilmesine yol açar; oysa o zamana dek tanrılar da insanlar da, gökteki ve yeraltı dünyasındaki yolculuğuna henüz başlamamış olan güneş tanrısının hâkimiyeti altındaydılar, gece ile gündüzün değişimi, gök ve yeraltı dünyası bilinmiyordu, henüz ölüm yoktu. Ra ilksel tanrılarla, özellikle de tanrı Nun'la görüşüp karar aldıktan sonra Hathor insanlığı cezalandırmakla görevlendirilir. İnsanlığın bir kısmı telef edilir, fakat güneş tanrısı, tanrıçayı kan kırmızı renkteki birayla sarhoş ederek insanlığın bir kısmını tanrıçanın gazabından kurtarır.

Yeni tasavvur, Ra'nın Gök İneği'nin sırtında göğe inzivaya çekilmesinden ibarettir; gök artık Şu ve sekiz Helî tanrısı tarafından taşınmak zorundadır (resim 92 ve 93). Zaman (*Neneh* ve *Cet* olarak; resim 94) ve Firavun (resim 95) da göğün, dolayısıyla yeni düzenin dayanakları olarak gösterilir. Yeni ikâmetgâhında Ra yeraltı dünyasının düzenlenmesiyle uğraşır (kitabın üçüncü bölümü), yeraltı dünyası artık ölümler dünyası olarak gereklidir. Burası yer tanrısı Geb'e teslim edilmiş yılanlarla doludur.

Kitabın dördüncü ve son bölümü büyü-lü-sözün gücüne ayrılmıştır

ve “Ba teolojisi”nin ünlü formülünü (çeşitli tanrılar ve kutsal hayvanlar başka tanrıların Ba’sı olarak tanımlanır) verir.

İlk bölümde güneş tanrısının kral rolünün güçlü bir biçimde vurgulanmış olması (kral unvanı, Ra adının etrafındaki çerçeve, tanrılar ve insanlar üzerindeki somut hâkimiyet), metnin firavun için taşıdığı anlamı açıklar; tıpkı Gök İneği’nin sırtındaki Ra gibi firavun da Ra’nın “oğlu” ve halefi olarak ölünce göğe yükselir. Firavun, ilksel tanrı Nun’un ifadesiyle, “zamanın sonuna dek” göksel ötedünyaya ait olmak ister.

Literatür

I. Seti’nin mezarını temel alan ilk edisyon E. Naville tarafından yayımlanmıştır: E. Naville, “La destruction des hommes par les dieux,” *TSBA* 4, 1876, 1-19, III. Ramses için bkz. *TSBA* 8, 1885, 412-420. Ch. Maystre daha kapsamlı bir araştırma yapmıştır: “Le Livre de la Vache du Ciel dans les tombeaux de la Vallée des Rois,” *BIFAO* 40, 1941, 53-115 (çevirisiz); Tutankhamon’un versiyonu için bkz. A. Piankoff, *The Shrines of Tut-Ankh-Amon*, New York, 1955, s. 26-37, res. 45’le; a.g.y. “Les chapelles de Tout-Ankh-Ānon” (*MIFAO* 72, 1952), s. 17 vd ve pl. I. Daha sonra E. Hornung metni düzeltip yeniden ele almıştır: E. Hornung, *Der ägyptische Mythos von der Himmelskuh. Eine Ätiologie des Unvollkommenen*, Freiburg/İsviçre ve Göttingen, 1982, ²1991 (OBO 46). N. Giulhou, *La vieillesse des dieux*, Montpellier, 1989, pek ilerleme sağlamayan bir başka çalışma yayımlamıştır. A. Roccati, *BSFE* 99, 1984, 23, dipnot 35’te Torino Papirüsü’ne işaret etmiştir. Tüm metne yer vermeyen (246. dizeye dek) bir başka Fransızca çeviri için bkz. C. Lalouette, *Textes sacrés et textes profanes de l’ancienne Égypte*, II, Paris, 1987, s. 46-52. Zaten çoğu çeviri ilk bölümle (insanların isyanı ve cezalandırılması) sınırlıdır. Fayyum Kitabı’na alınmış kısımlar için bkz. H. Beinlich, “Das Buch vom Fayum” (*ÄgAbh* 51, 1991), metnin 110. satırı vd.

Tutankhamon'daki Gök İneği için bkz. K. El Mallakh ve A. C. Brackmann, *The Gold of Tutankhamen*, New York, 1978, pl. 39, ayrıca bkz. Piankoff, *Shrines*, s. 27'den önceki tablo. I. Seti'nin mezarındaki Gök İneği'nin R. Hay'a ait renkli kopyasına, Hornung edisyonu dışında Hornung, *Tal der Könige*, s. 176, resim 149'da da yer verilmiştir. H. Salt'a ait bir başka eski kopya için bkz. "Sethos – ein Pharaonengrab" sergi katalogu, s. 90 (Basel, 1991); Seti versiyonunun şimdiki hali için bkz. H. Burton ve E. Hornung, *The Tomb of Pharaoh Seti I / Das Grab Sethos' I.*, Zürih ve Münih, 1991, res. 154-159.

Hornung'daki bibliyografyaya, s. XI vd, ilaveten bkz. R. T. Rundle Clark, *Myth and Symbol in Ancient Egypt*, Londra, 1959, s. 181-185 (çeviri 163. dizeye kadar) ve E. Bresciani, *Letteratura e poesia dell'antico Egitto*, Torino, 1969, s. 227-229 (91. dizeye kadar). Kısmi bir İngilizce çeviri için bkz. M. Clagett, *Ancient Egyptian Science*, I, Philadelphia, 1989, s. 537-542. Tarihleme konusunda D. Lorton, *Bibliotheca Orientalis* 40, 1983, 609-616, bazı başka savlarla birlikte Amarna Dönemini öne sürmektedir; kompozisyonun anlamı için bkz. H. Beinlich, a.g.e., s. 316 vd ve F. Abitz, "Pharao als Gott in den Unterweltsbüchern des Neuen Reiches" (OBO 146, 1995), s. 98-101.

SONŞUZLUĞUN KATEDİLMESİ KİTABI

Kökenler

Mevcut belgeler büyük oranda Roma Döneminden (1. ve 2. yüzyıl) kalmadır, fakat Louvre'daki iki papirüs (N 3166 ve N 3284), iki anıttaş (Vatikan ve Kahire) ve Imhotep'in lahit kapağı Ptolemaios Dönemine aittir, dolayısıyla kitabın oluşumu o döneme tarihlenebilir. Papirüslerden birinin (Chicago) Esna'da bulunduğu söylenmektedir, diğer 15 papirüsün tümü de Teb'de, iki anıttaş deltada, yani Fayyum'da, lahit kapağı ise Abidos'ta bulunmuş olmalıdır. Nero döne-

minden (IS 65) kalma Leiden Papirüsü (T 32) ve Vatikan Papirüsü'ndeki (55) versiyonlar uzundur, diğer kaynaklardaki versiyonlar ise az ya da çok kısaltılmıştır.

Yapı ve dil

Modern dönemde kitaba isim verilirken kitabın Mısırca adından yola çıkılmıştır, fakat “katedilmek” (zbb [zebeb]) sözcüğünün bir zaman aralığının “geçirilmesi” olarak anlaşılması gerekir, bu durumda mevcut tüm zamanın geçirilmesi ve şenliklerin yıllık seyri bağlamında kullanılmıştır; fakat “sonsuzluk” (nhh [neheh]) sözcüğü ötedünyanın eşanlamı olarak sevilerek kullanıldığından ifade çift anlamlıdır. *Yeraltı Dünyası Kitapları*'ndan farklı olarak bu “ötedünya rehberi”nin tamamı resimli değildir, fakat bazı papirüslerde vinyetler ve bir giriş resmi, bazılarında da *Ölüler Kitabı*'ndaki mahkeme sahnesi bulunmaktadır. Metin zaman zaman *Nefes Üzerine Kitap*'tan metinlerle birleştirilmiştir.

Kitap Orta Mısırca'dır ve hiyeratik yazıyla yazılmıştır, anıtaşlar ve lahit kapağı üzerindeki bölümler hiyerogliflerle yazılmıştır; biçimsel olarak metin beyitlerden oluşur.

İçerik

Assmann'ın vurguladığı gibi (LÄ II 55), metin haksız yere bir “ötedünya rehberi” ve ötedünya alanlarına genel bir bakış olarak yorumlanmıştır. Oysa kitap daha ziyade ölünün bu dünyaya geri dönüşünü, Mısır tapınaklarındaki kapsamlı ziyaretleri ve kült ayinleri ile şenlik âdetlerini (özellikle de Osiris'inkileri) anlatır. Yine de kitap, ölümden sonraki kullanım için düşünülmüştür ve topografik olarak düzenlenmiş bir “ölü için şenlik takvimi”dir (Assmann). Ölü, ebedi bir şenlik

topluluğu içinde korunduğunu bilir, ötedünyadaki varoluşu ile kutsal yerler ve zamanlar arasında bir bağ kurulur. Aynı zamanda da ötedünyada serbestçe hareket edebilecek ve Osiris'e ulaşabilecektir. Akhenaton'un daha önce boş yere denediği gibi, ölümler dünyası bu dünyaya getirilmektedir ve bu dünya-ötedünya Mısır'ı, daha sonra geç antikçağda görüldüğü gibi, "Dünyanın Tapınağı" haline gelmektedir. Metnin kült alanında kullanım için de düşünülüp düşünülmediği bilinmemektedir, ama bu akla yakın görünmektedir. Başlığın bir çeşitlenmesine ("NN'in Ah'ına ibadet etmek") göre metin, mutlu Ah varoluşundaki ölüye bir kasidedir.

Literatür

Uzun versiyonun ilk basımı için bkz. B. H. Stricker, "De Egyptische mysterien. Pap. Leiden T 32," *OMRO* 31, 1950, 45-63; 34, 1953, 13-31 ve 37, 1956, 49-67. **Kısa versiyonun ilk edisyonu için bkz.** E. von Bergmann, *Das Buch vom Durchwandeln der Ewigkeit*, Viyana, 1877. **Daha sonraki kısa versiyon ve Vatikan anıtaşları için bkz.** E. A. W. Budge, *The Chapters of Coming Forth by Day or The Theban Recension of the Book of the Dead*, cilt III, Londra, 1910, s. 150-160. **Metnin tamamının Fransızca çevirisi ve kapsamlı bir çalışma için bkz.** F. R. Herbin, *Le livre de parcourir l'éternité*, Leuven, 1994 (*Orientalia Lovaniensia Analecta* 58), bu yayında, kitabı daha LÁ II, 54 vd'da ele almış olan J. Assmann'ın bir önsözü de yer almaktadır.

KRONOLOJİ

ARKAİK DÖNEM

Y. 3000-2705

1. ve 2. Hanedan

ESKİ KRALLIK

Y. 2705-2180

3. Hanedan (Zoser), ilk piramitler

2705-2640

4. Hanedan (Keops, Kefren)

2640-2520

5. Hanedan (Unas ve ilk Piramit Metinleri)

2520-2360

6. Hanedan (Teti, I. Pepi, II. Pepi)

2360-2195

8. Hanedan (Aba)

2195-2180

İLK ARA DÖNEM

Y. 2180-1987

9/10. Hanedan (Herakleopolis) ve paralelinde

11. Hanedan (Teb)

ORTA KRALLIK, Tabut Metinleri

Y. 1987-1640

11. Hanedan (Mentuhotep)

1987-1938

12. Hanedan (Amenemhet, Senusret)

1938-1759

13/14. Hanedan

1759-1640

İKİNCİ ARA DÖNEM

Y. 1640-1530

15/16. Hanedan (Hiksos) ve paralelinde

17. Hanedan (Teb)

YENİ KRALLIK, Ölüler Kitabı	y. 1540-1075
18. Hanedan: Amduat, Güneş İlahisi, Kapılar Kitabı vs.	1540-1292
19. Hanedan, Ramsesler: Mâğaralar Kitabı, Gök Kitapları	1292-1190
20. Hanedan, Ramsesler: Yer Kitabı	1190-1075
ÜÇÜNCÜ ARA DÖNEM	y. 1075-664
21. Hanedan (Teb'de lahit ve kitap resminin doruk noktası)	1075-945
22/24. Hanedan (Libyalı hükümdarlar)	945-712
25. Hanedan ("Etiyopyalılar")	740-664
GEÇ DÖNEM	y. 664-332
26. Hanedan ("Saisliler")	664-525
27. Hanedan (Persler)	525-404
28/30. Hanedan (son yerli firavunlar)	404-342
Ma ke donyalılar	332-305
Ptole maioslar	305-30
Romalılar ve Bizanslılar	30-642

DİZİN

- Aba, 19, 20, 30
Adak Diyarı, 23, 35, 48
Ahti, 149
Aken, 93
Aker, 73, 107, 113-6, 118, 119, 121,
123, 126
Akhenaton, 62, 64, 92, 102, 158
Alev Gölü, 35
Amduat, 38, 42, 60, 64-8, 70, 71, 78,
79, 80, 81-3, 85-9, 90, 92-4, 98,
99, 103, 104, 106, 120, 121, 125,
135, 137, 160
Amenemope, 57
Amenmesse, 147
Amenofis
II., 64, 67, 69, 70, 79, 83, 84,
141, 147
III., 45, 64, 67, 69, 70--
IV. bkz. Akhenaton
Amon, 56, 57, 65, 79, 86, 102, 155
Anhai, 51, 86, 97
Ani Papirüsü, 44, 46, 51
Anubis, 48, 108, 109, 110, 116
Apophis, 34, 35, 47-48, 71, 74, 77,
91-6, 106, 118, 126, 133, 139
Arinefer, 147
Ateş Gölü, 48, 73, 91
Ateşli Olan, 94
Aton, 92
Atum, 24, 25, 47, 74, 78, 88, 90,
91, 109, 116, 118, 121, 144
Aya, 64
Ağzın Açılması, 25, 144
Ağıt Yakılan, 121
Basa, 66
Batı, 145
Batı Ba'ları, 138, 139
Batı Boğası, 108, 117
Batıdaki Tanrılar, 146, 148
Batılı Olan, 116
Bitkin Düşmüş Olanlar, 91
BM 10478 Papirüsü, 83, 84
Buto, 137
Büyük Kedi, 144
Büyük Kent, 71
Büyük İlahi, 141, 143, 145-8, 151
Canefer, 86, 88, 97
Carlsberg Papirüsü, 129, 130
Cet, 154
Cha Papirüsü, 46
Çakallar Gölü, 23

- Dat'ın Efendileri, 107
dönüşüm büyü-lü-sözleri, 33, 39
- Esna, 156
- Fayyum Kitabı*, 152
- Geb, 25, 28, 36-8, 93, 95, 98, 116, 118, 121, 125, 130, 134, 139, 154
- Geb'in Evi, 131
- Gece Kitabı*, 128, 133, 134
- Gizemli Olan, 109, 116
- Gök Kitapları*, 17, 160
- Gök İneği Kitabı*, 61, 128, 129, 148
- Göz, 76
- Gün Kitabı*, 132, 133, 135, 137
- Güneş Gözü, 72, 76
- Güneş İlahisi [Ra İlahisi]*, 42, 61, 104, 142, 146, 147, 160
- Günle Birlikte Zuhur Etme Büyü-lü-sözleri
bkz. Ölüler Kitabı
- Günle Birlikte Zuhur Etme Kitabı
bkz. Ölüler Kitabı
- Hakorıs, 141, 146
- Harendotes, 66
- Hatşepsut, 63, 64
- Hathor, 48, 49, 117, 154
- Heh tanrıları, 154
- Heka, 88
- Herakleopolıs, 36, 159
- Her Şeyi Yutan, 71
- Her Şeyin Efendisi, 35
- Herunefer, 41
- Hierankopolıs, 137
- Honsumes, 86
- Horemheb, 64, 68, 85, 87, 88, 97
- Horıraa, 86
- Horus, 25, 28, 34, 48, 49, 72, 74-6, 88, 91, 92, 94, 108, 109, 110, 116-8, 122, 134, 138, 145
- Horus çocukları, 94
- Horus gözü, 76
- Horus-Mekhentiennirti, 108
- Hu, 136
- Hunefer, 51, 97
- Ibi, *bkz. Aba*
- İki Yolun Kitabı*, 31-6, 38
- İmhotep, 156
- İput, 19, 20, 27, 79
- İputi, 66
- İsis, 17, 24, 25, 56, 72, 74, 76, 96, 108, 116, 117, 122, 138
- İtlaf Yeri, 63, 92, 93, 99, 100, 107-9, 110, 111, 118, 120, 126, 147
- Ka, 48
- Kadım Olan, 94

- Kapılar Kitabı*, 15, 60, 64, 68, 69,
75, 82, 84-9, 99, 101, 103, 105-
7, 115, 120, 136-8, 148, 160
- Karanlığın Tümseği, 119
- Karnının Üzerinde Yükselip Azametli
Olan, 108
- Kepri, 95, 109, 116, 118, 119, 121,
144
- Khaemhat, 45
- Kontamenti, 145
- Kötü Surat, 102
- Kıvrılan Suyolu, 23
- Maat, 58, 71, 90, 93, 125, 136
- Mahrem Vüsatın Kitabı
bkz. Amduat
- Maiherperi, 142, 147
- Mağaralar Kitabı*, 15, 60, 86, 87, 99,
113-6, 121, 160
- Meçhul, 71
- Mehen yılanı, 74, 88, 100, 101, 136
- Mentuemhet, 141, 146, 151
- Mentuhotep, 41, 159
- Merenre, I, 19, 27
- Merneptah, 41, 42, 65, 83, 85, 103,
112, 113, 119, 134, 141, 144,
145, 150
- Minnahte, 30
- Mutirdis, 80, 86, 97, 128, 129, 131,
139
- Müttehid[birleşmiş olan], 143, 147-8
- Nebka, 43
- Nefertari, 60, 88, 142, 146
- Nefes Alma Belgesi
bkz. Nefes Üzerine Kitap
- Nefes Üzerine Kitap*, 56, 59, 157
- Neith, 19, 20, 76
- Nektanebo, II, 66
- Neneh, 154
- Nephtys, 24, 25, 72, 76, 96, 108,
116, 117, 122, 138
- Nilometre, 80, 104, 135, 141
- Nu Papirüsü, 46
- Nun, 61, 73, 94, 96, 116, 117, 119,
121, 139, 145, 148, 154, 155
- Nut, 25, 36, 47, 58, 96, 105, 109,
112, 113, 116, 121, 128, 129,
130, 132, 135, 137, 139
- Nut Kitabı*, 128, 135
- Osireion, 83-5, 87, 90, 103, 104,
112, 115, 124, 129, 134, 141,
145, 147, 150
- Osiris, 17, 24, 25, 33-6, 42, 46, 48,
49, 54, 56-9, 70, 71-7, 83, 89,
91-4, 96, 100-2, 105-9, 110-3,
115-9, 121, 122, 124-7, 137, 138,
144, 145, 147-9, 157, 158
- Osiris Suları, 71
- Osiris'in huzuru, 48
- Osiris-Kontamenti, 107, 145
- Osiris-Orion, 110

- Osiris-İmenrenef, 110
 Osorkon, II, 113, 132, 135, 136
 Ölüler Âlemi, 58, 72, 90
 Ölüler Kitabı, 15, 16, 29, 30, 38, 41-
 3, 45-7, 55, 57, 58, 60, 80, 83,
 86, 88, 89, 92, 99, 103, 126,
 142, 146, 147, 151, 157, 160
 Ölüler Mahkemesi, 25, 34, , 46,
 48, 57, 58, 76, 86, 88, 92, 93,
 157
 Ötedünya Rehberleri
bkz. Yeraltı Dünyası Kitapları
 Padineith, 113
 Penventi, 121, 125
 Pepi
 I, 19, 20, 27
 II, 19, 20, 27
 Petamenofis, 66, 80, 86, 104, 113,
 124, 134, 141
 Petosiris, 83
 Piramit Metinleri, 15-7, 20, 21, 26,
 27, 29, 30, 32-4, 36, 45, 65, 88,
 159
 Ptah, 47, 51, 125
 Ptolemaios, III, 66
 Ramose, 132
 Ramses
 I, 64, 85, 88, 97
 II, 65, 85, 141, 145, 147, 150,
 152, 153
 III, 65, 86, 90, 103, 113, 116,
 128, 152, 153, 155
 IV, 65, 79, 86, 97, 103, 112, 113,
 120, 121, 127-9, 130, 135,
 139, 142, 147, 149, 151
 IX, 65, 78, 79, 86, 104, 105, 112,
 113, 115, 123-5, 135, 141,
 146, 151
 VI, 15, 16, 65, 67, 79, 86, 87,
 90, 97, 102-6, 112-5, 120,
 122-4, 132, 133, 135, 139,
 141, 147, 152
 VII, 86, 97, 104, 105, 112, 113,
 115, 122, 125, 144
 X, 141
 XI, 150
 Ra-Osiris, 142, 146, 147
 Rasetyau, 35, 48, 72
 Rasetyau'nun Yollarının Rehberi
bkz. İki Yolun Kitabı
 Saatler Kitabı, 83
 Sahmet, 76, 92
 Sazlık Diyarı, 23, 48, 133
 Selkis, 74
 Sen, 31
 Senenmut, 51, 128
 Senusretankh, 19
 Seth, 25, 48, 74, 138, 139, 145

Seti

I, 62, 65, 67, 70, 77-9, 85-8,
90, 96-8, 103, 113, 128, 129,
130, 134-7, 139, 141, 142,
144, 146, 147, 149, 150, 152,
153, 155, 156

II, 68, 142, 147, 150

Sia, 87, 136, 137, 138

Siptah, 79, 97, 121, 126, 150

Sobek, 73

Sokar, 72, 73, 76, 144

ayrıca bkz. Sokar Ülkesi

Sokar Ülkesi, 69, 72, 73

Şetir'in Cesedi, 118

Şoşenk

III, 132, 135

Şu, 23, 25, 34, 68, 77, 118, 119,

130, 131, 154

Tabut Metinleri, 16, 30-3, 38, 39,

41, 42, 45, 46, 60, 159

Taharka, 132

Tait, 110

Tatenen, 73, 75, 109, 111, 118,

121, 137, 145

Tausret, 88, 103, 112, 113

Tavşan Eyaleti, 34

Tefnut, 25, 34, 119

Tersine İtiraf, 48, 57

Teti, 19, 20, 27, 159

Thot, 30, 33, 37, 46, 56, 58, 73, 76,
116Tutankhamon, 15, 41, 42, 64, 79,
99, 152, 153, 155, 156

Tuthmosis

I, 63, 64, 78

III, 41-3, 64, 67, 69, 70, 78, 82,
141-3, 145, 150

IV, 64

Ucebten, 19, 20, 27

Unas, 19, 20-4, 26, 27, 159

Uraeus Yılanları Gölü, 91

Uroboros yılanı, 100, 107, 116

Useramon, 50, 64, 69, 78, 141-3,
145, 150

uşebti büyü-lü-sözü, 33, 46

Vereşnefer, 66

Vernes, 71, 72

Yamyamlar İlahisi, 24, 29

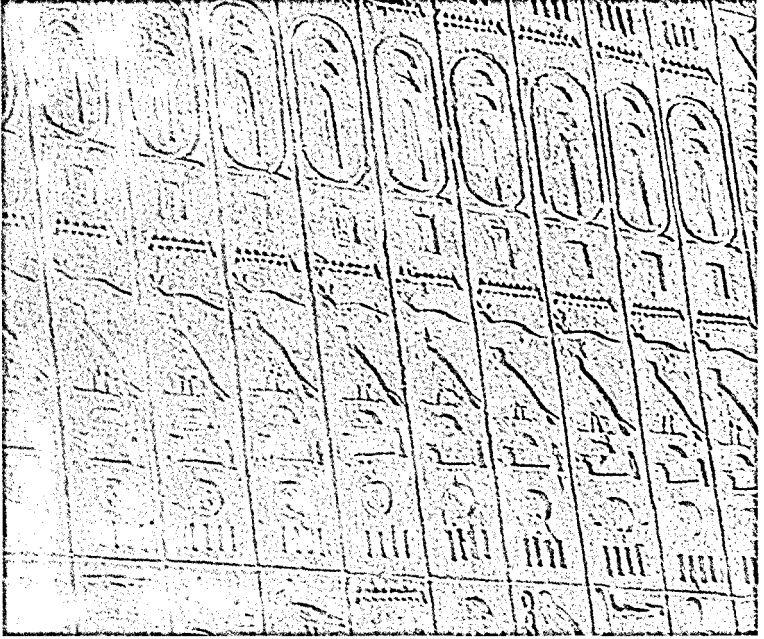
Yananlar, 117

Yaşam Gölü, 91

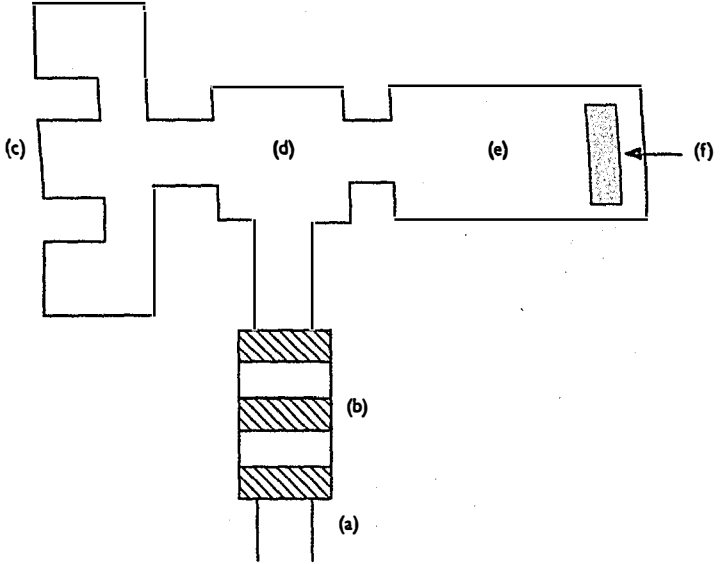
Yer Kitabı, 60, 86, 115, 125, 126,
160*Yeraltı Dünyası Kitapları*, 15-7, 34,
35, 46, 49, 60, 61, 63, 68, 83,
89, 92, 125, 136-8, 142, 146, 157

Yuya Papirüsü, 46

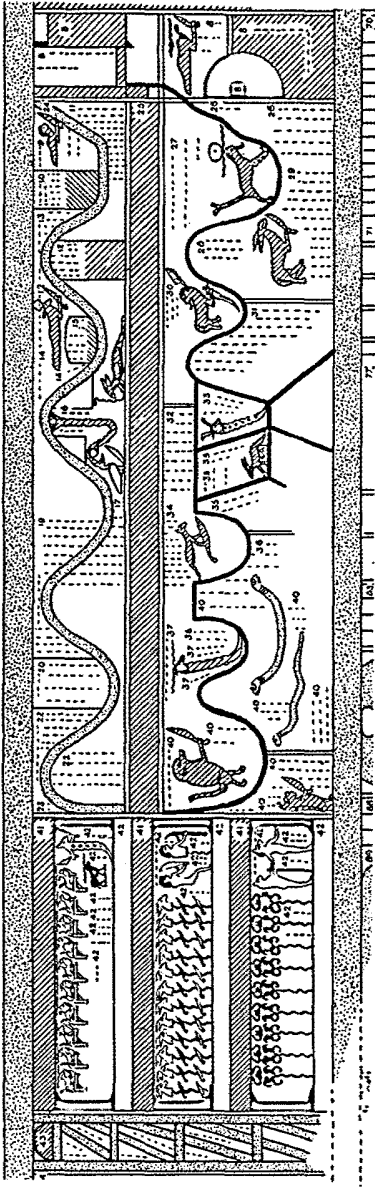
RESİMLER

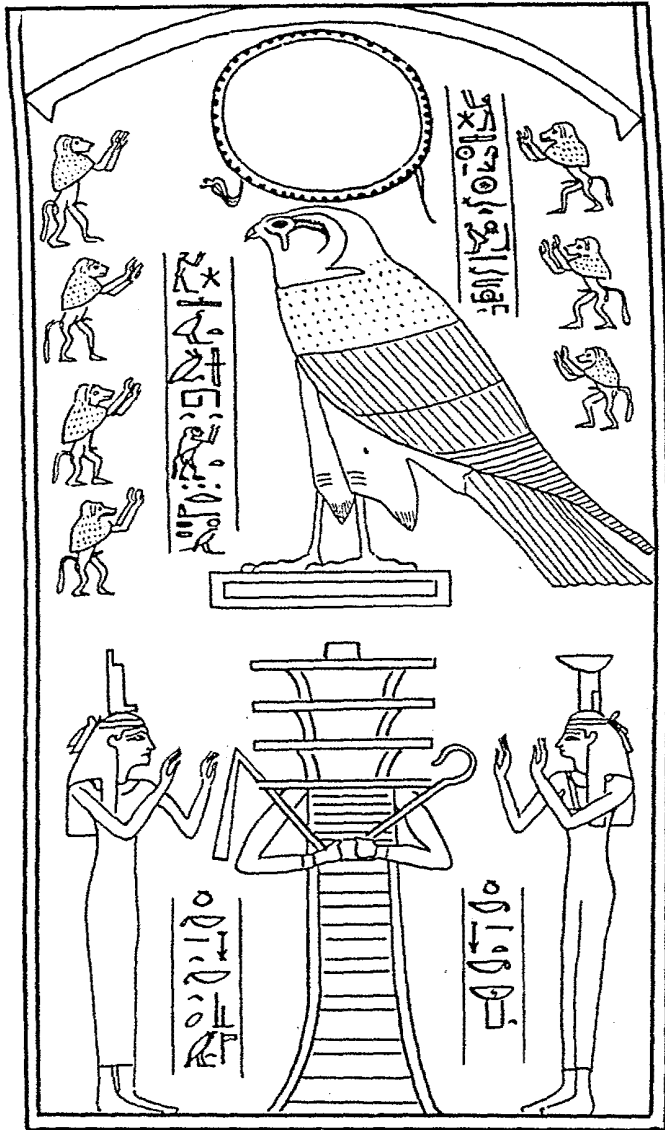
1. Teti'nin piramidindeki *Piramit Metinleri*'nden hieroglifler.

2. Unas piramidinin toprak altındaki bölümü: (a) giriş koridoru, (b) üç geçit, (c) üç heykel boşluğu, (d) ön oda, (e) lahit odası, (f) lahit.

3. İki Yolun Kitabı'ndan bir bölüm.

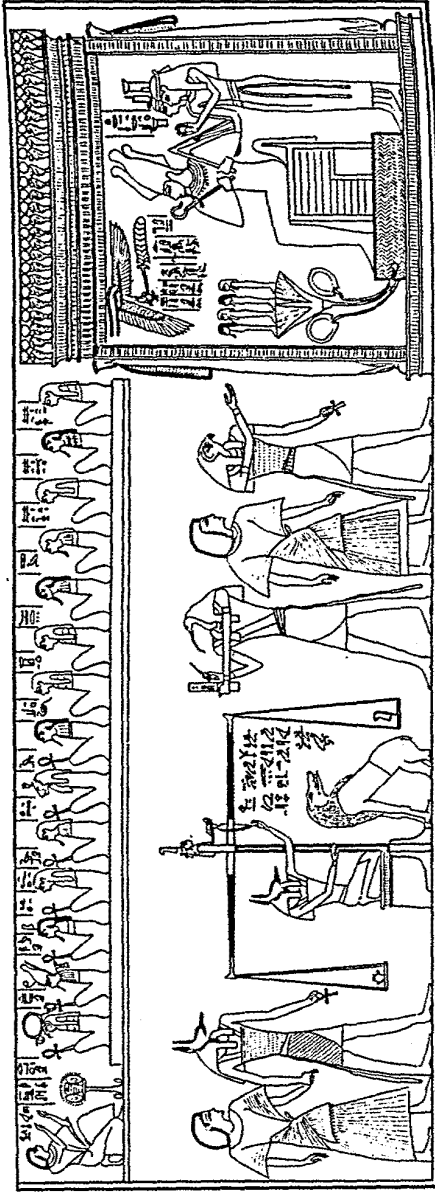
4. Ölümler Kitabı, 16. büyü-lü-söz'ün vinyeti.

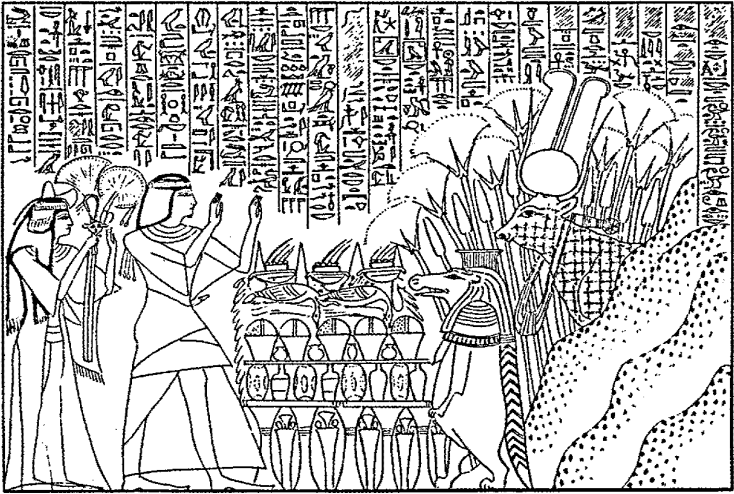
5. *Ölüler Kitabı*, 89. büyü-lü-söz'ün vinyeti.

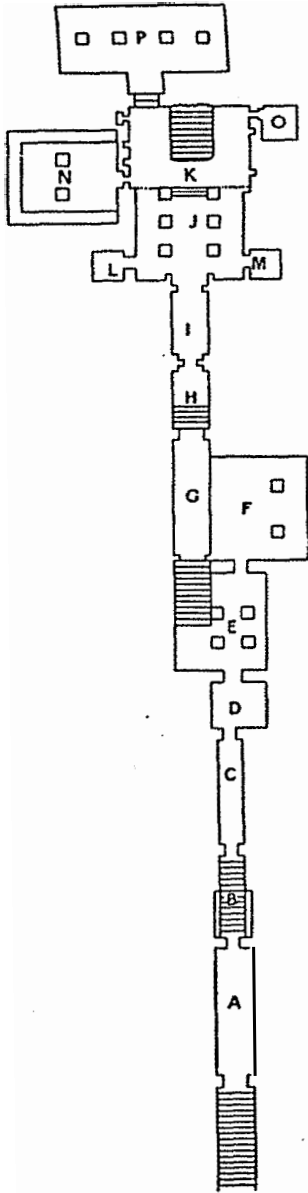
7. *Ölüler Kitabı*, 153. büyü-lü-söz'ün vinyeti.

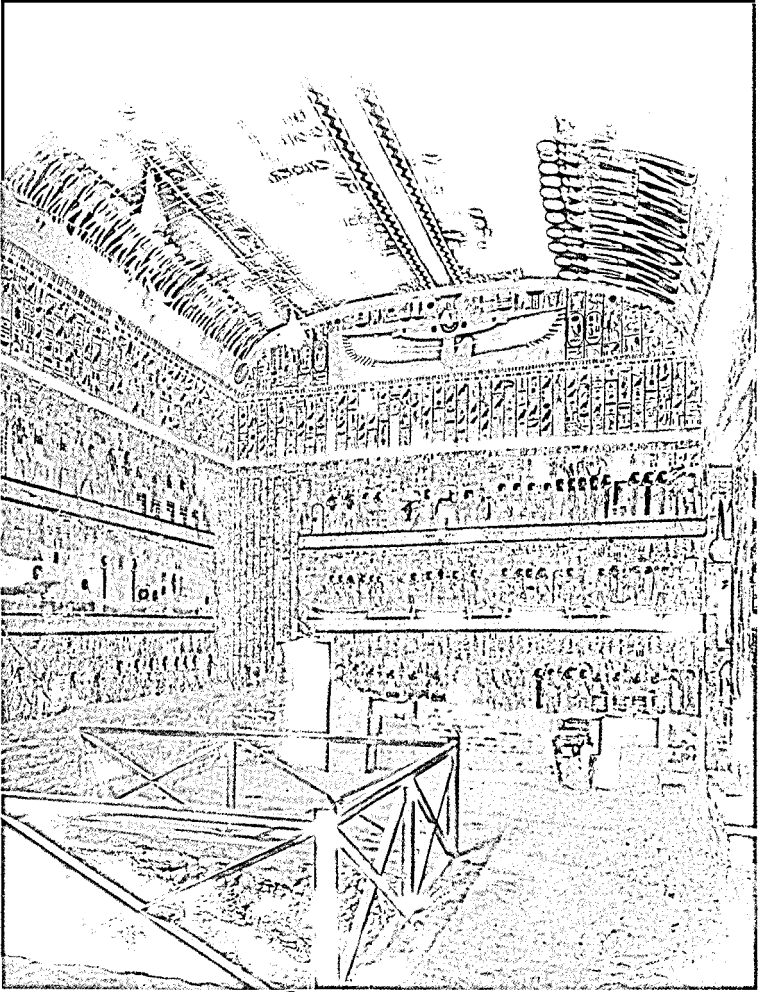
6. Ölümler Kitabı, 125. büyüülü-sözün vinyeti.

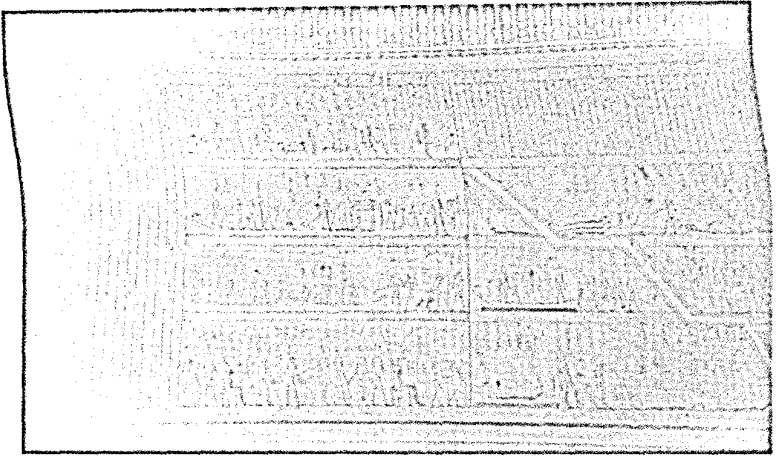
8. Ölümler Kitabı, 186. büyü-söz'ün vinyeti.

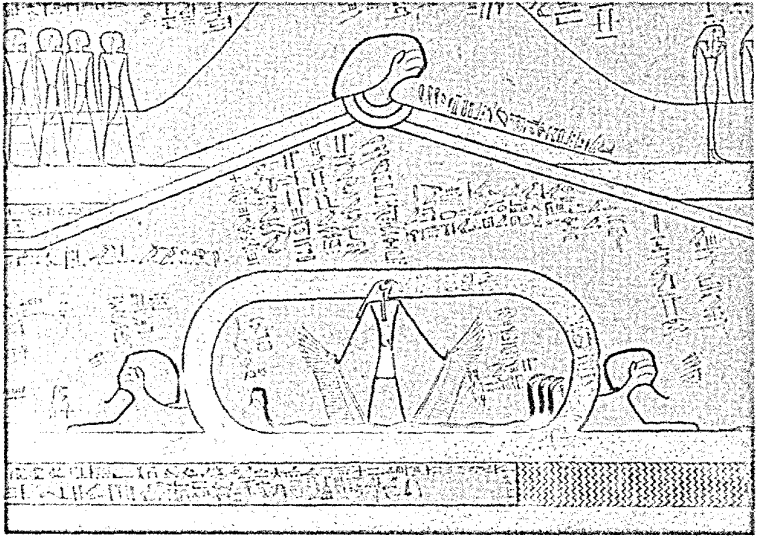
9. I. Seti'nin mezarının planı temel alınmış biçimde tipik bir Yeni Krallık kraliyet mezarının şeması: A, birinci koridor; B, ikinci koridor; C, üçüncü koridor; D, hava menfezi; E, birinci sütunlu salon; F, yan oda; G-H, alçak koridorlar; I, ön oda; J, lahit odası; K, "mezar odası [mahzen];" L-O, yan odalar; P, son oda.

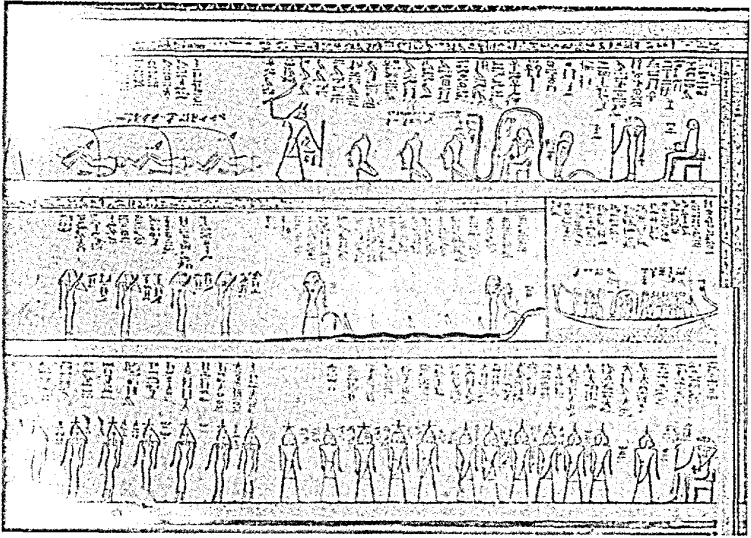
10. Tavanda kısa versiyona yer verilmiş biçimde *Amduat* iki ve üçüncü saatler. I. Seti'nin mezarından.

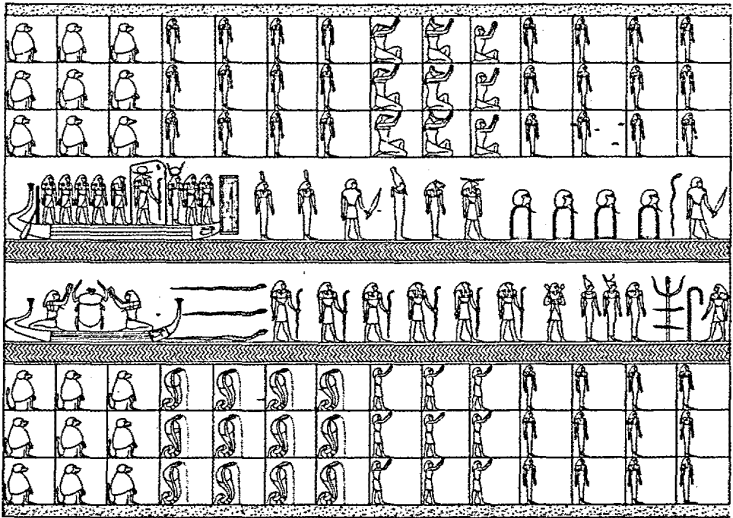
11. Amduat üçüncü ve dördüncü saatler. III. Tutmosis'in mezarından.

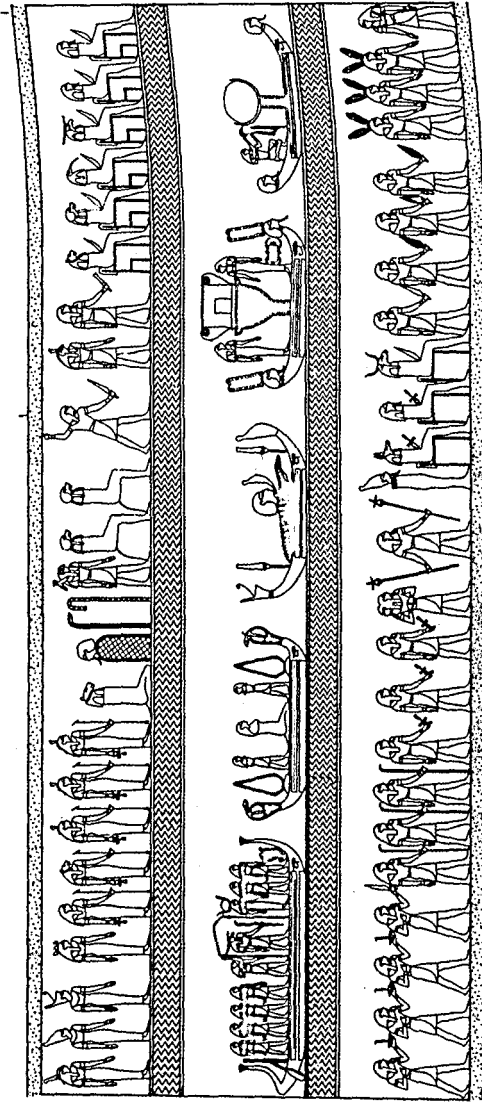
12. Amduat beşinci saatte Sokar ülkesi. III. Tutmosis'in mezarından.

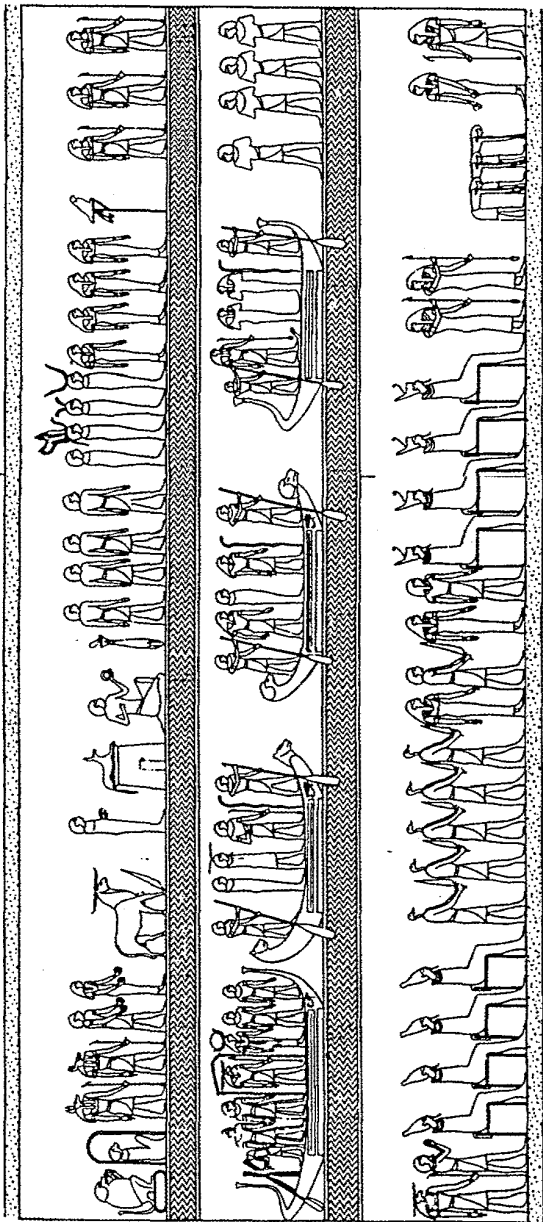
13. Amduat yedinci saat. III. Tutmosis'in mezarından.

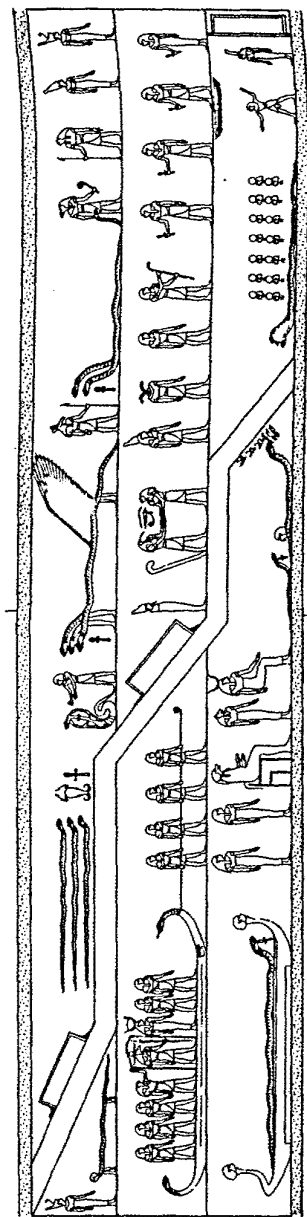
14. Amduat birinci saat.

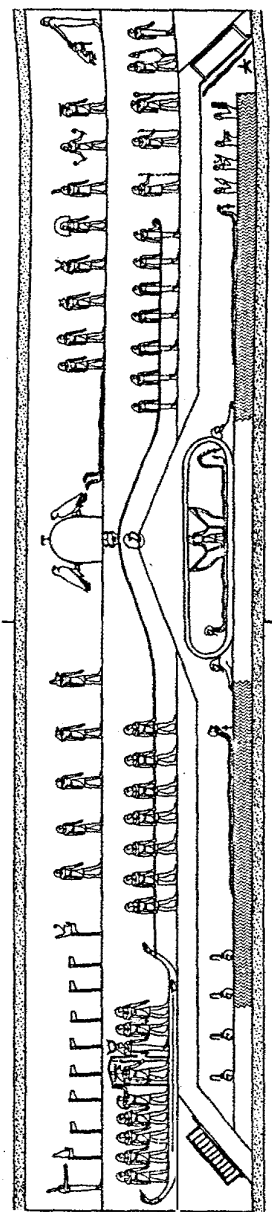
15. Amduat ikinci saat.

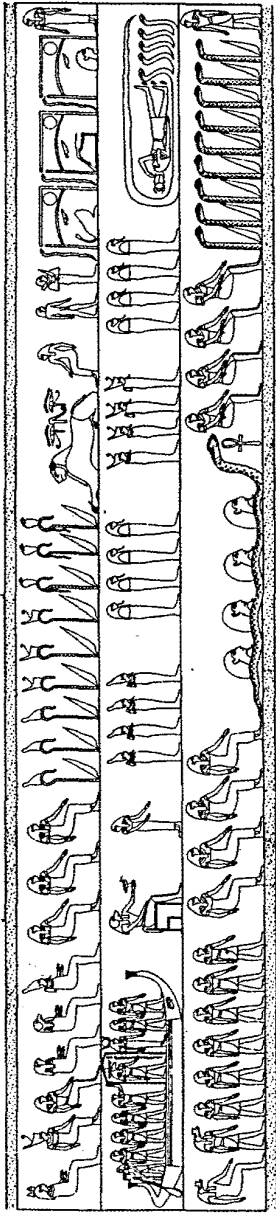
16. Amduat üçüncü saat.

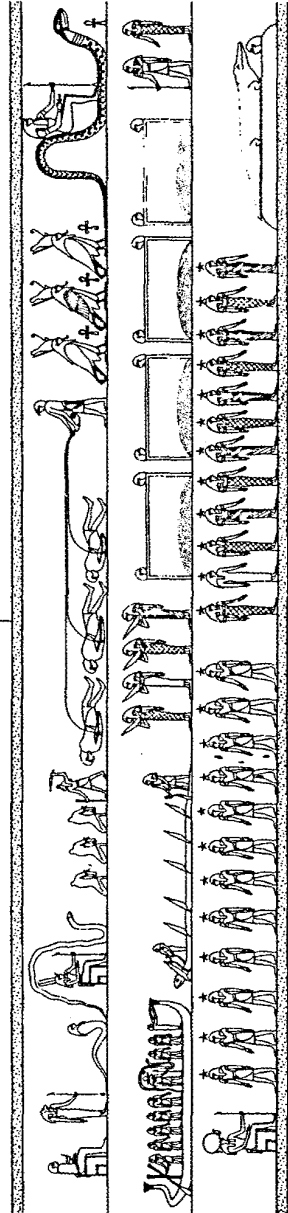
17. Amduat dördüncü saat.

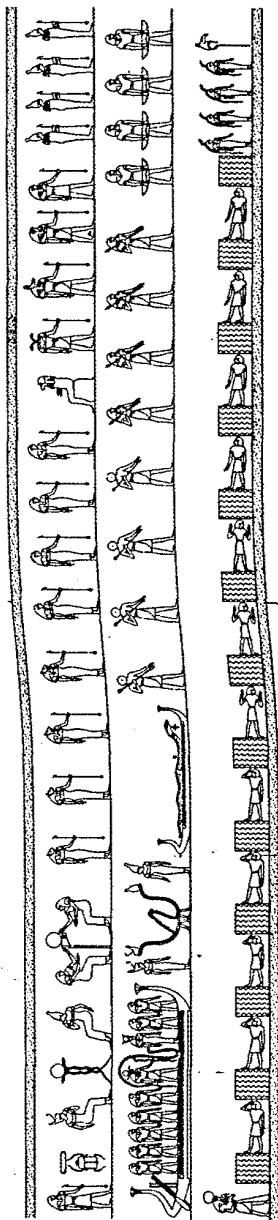
18. Amduat beşinci saat.

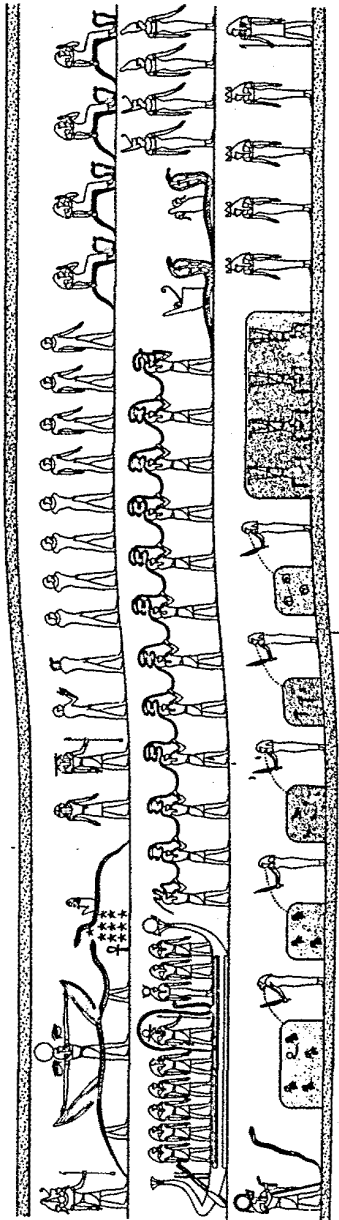
19. Amduat altıncı saat.

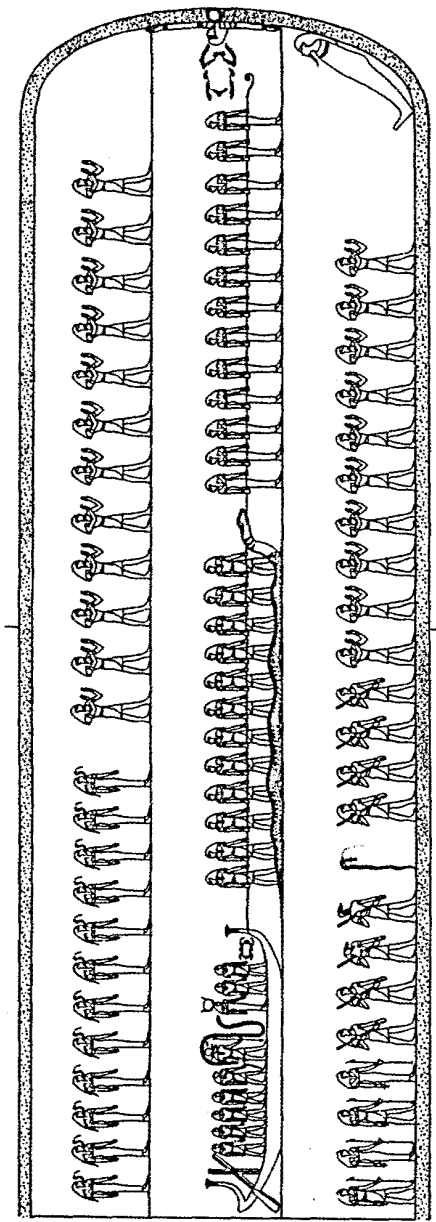
20. Amduat yedinci saat.

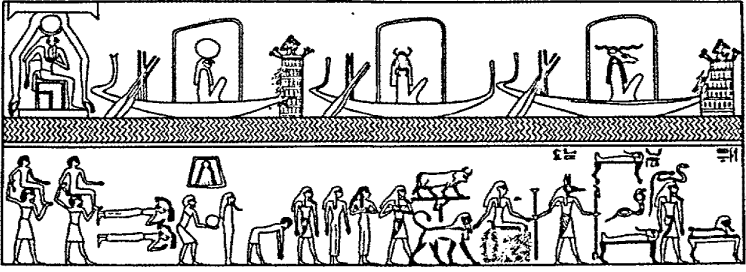
23. Amduat onuncu saat.

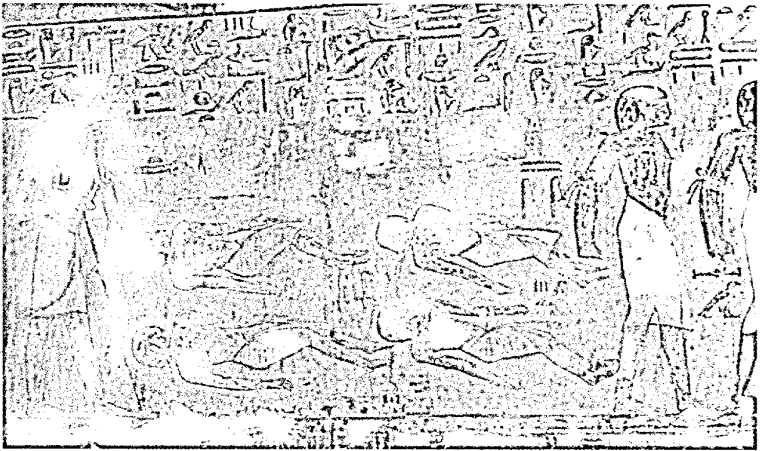
24. Amduat onbirinci saat.

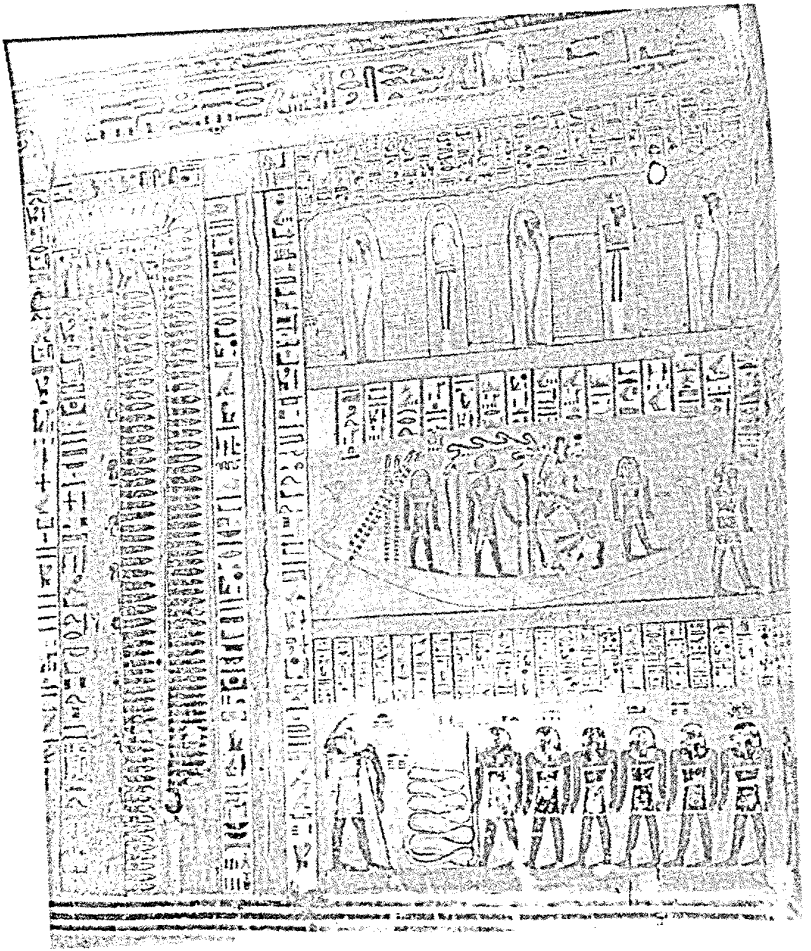
25. Amdiat onikinci saat.

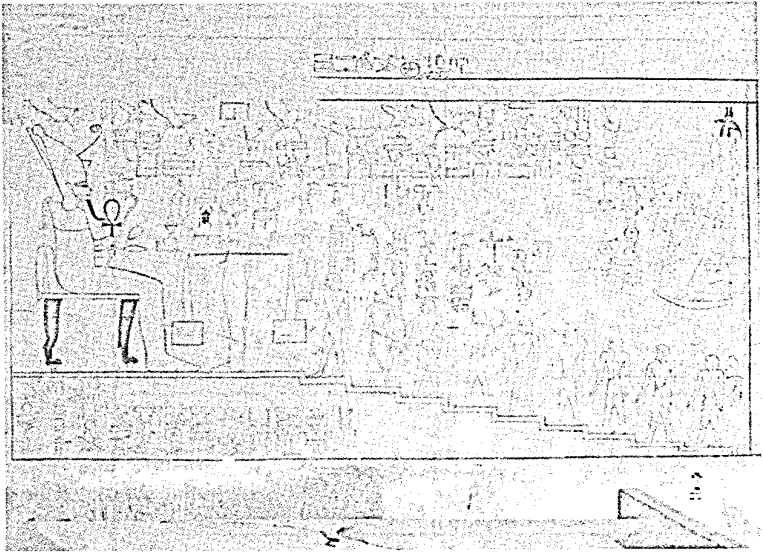
26. Oniki Mezar Büyülü-sözü.

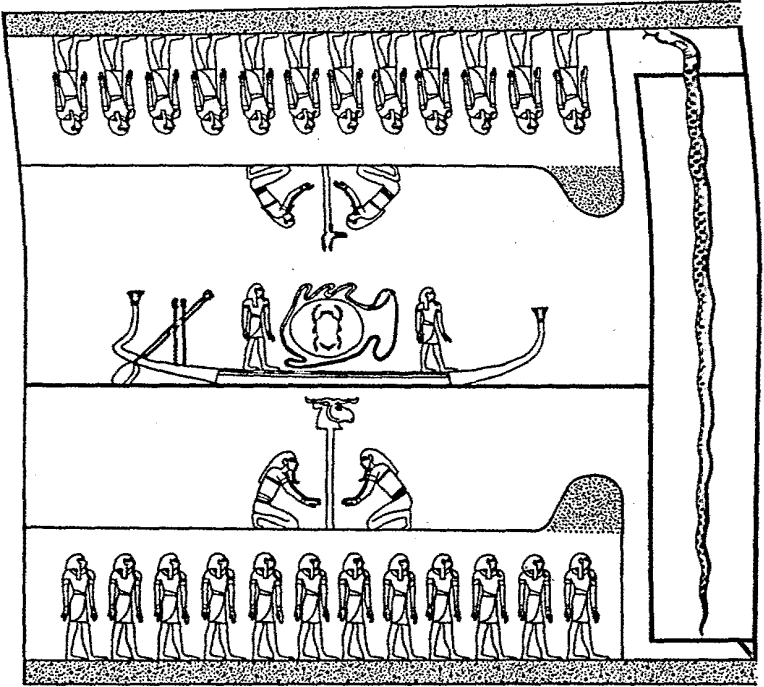
27. Kapılar Kitabı ikinci saat: Atum ve Bitkin Düşmüş Olanlar. I. Seti'nin mezarından.

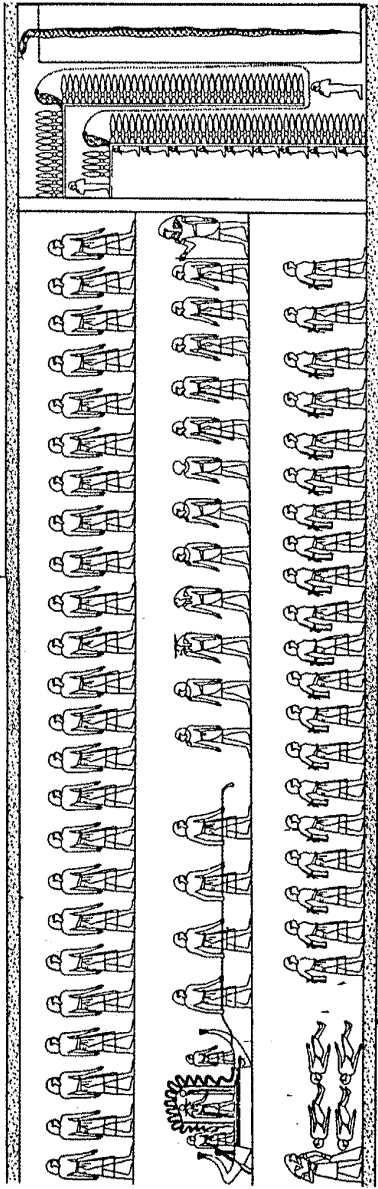
28. Kapılar Kitabı üçüncü saatin başlangıcı. IV. Ramses'in mezarından.

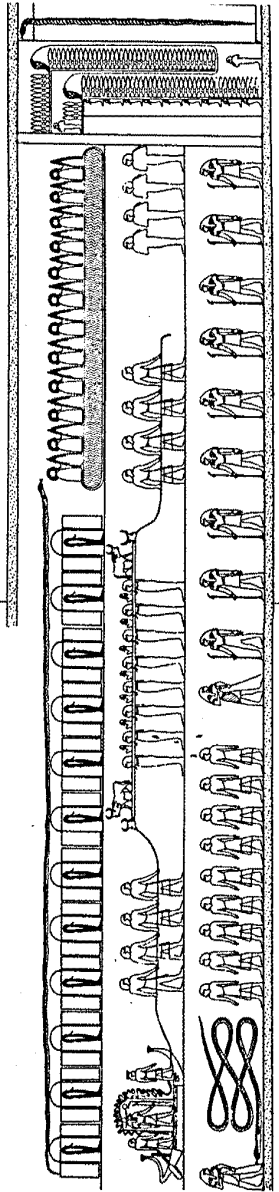
29. *Kapılar Kitabı*, Osiris'in mahkeme salonu. Horemheb'in mezarından.

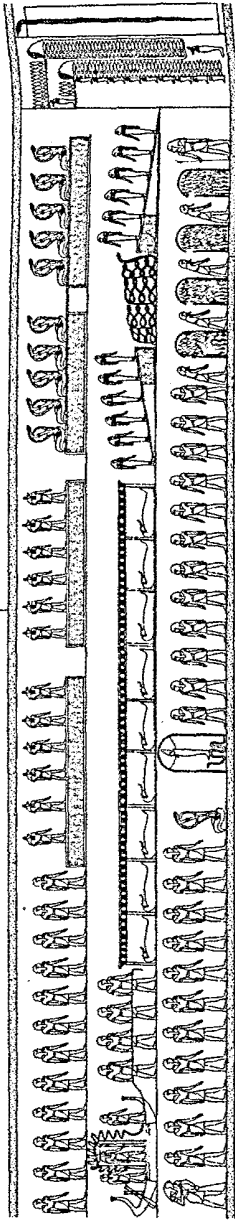
30. Kapılar Kitabı birinci saat.

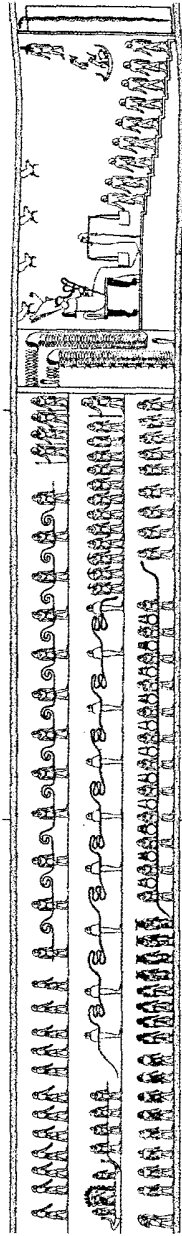
31. Kapılar Kitabı ikinci saat.

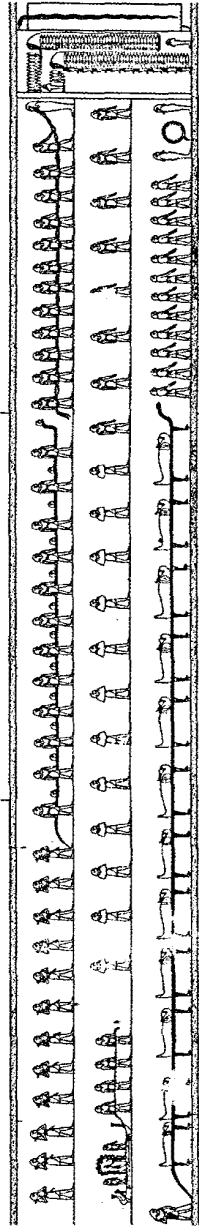
32. Kapılar Kitabı üçüncü saat.

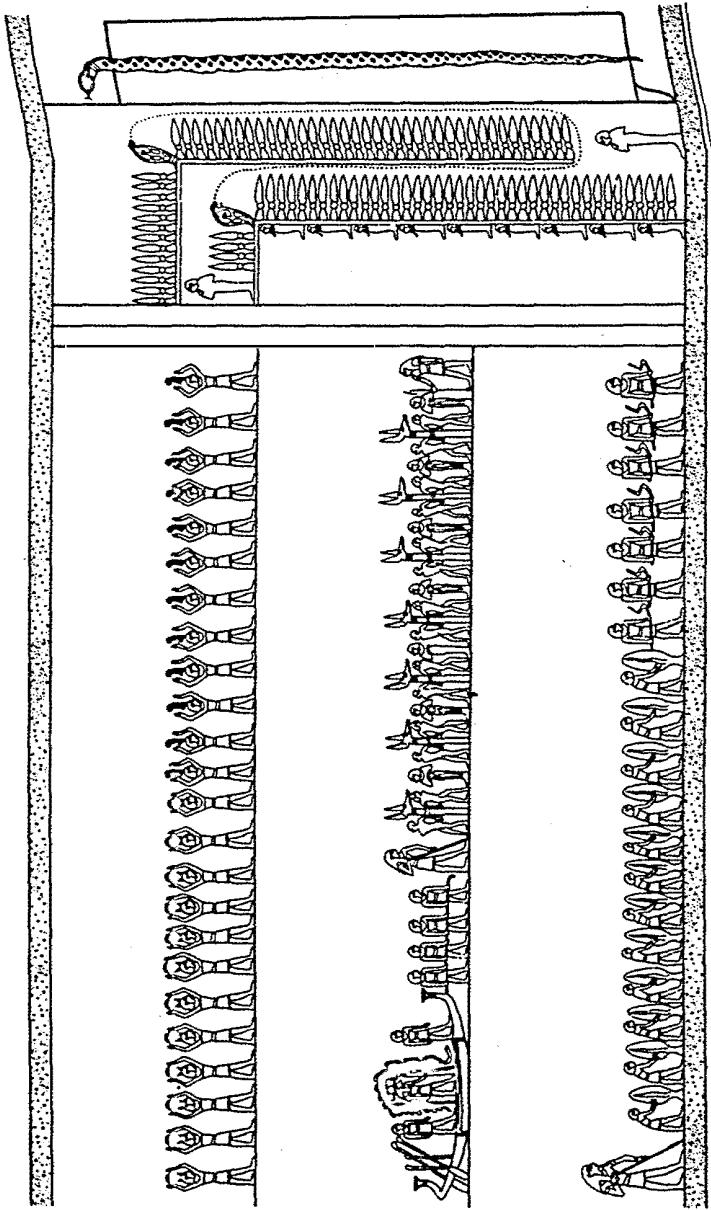
33. Kapılar Kitabı dördüncü saat.

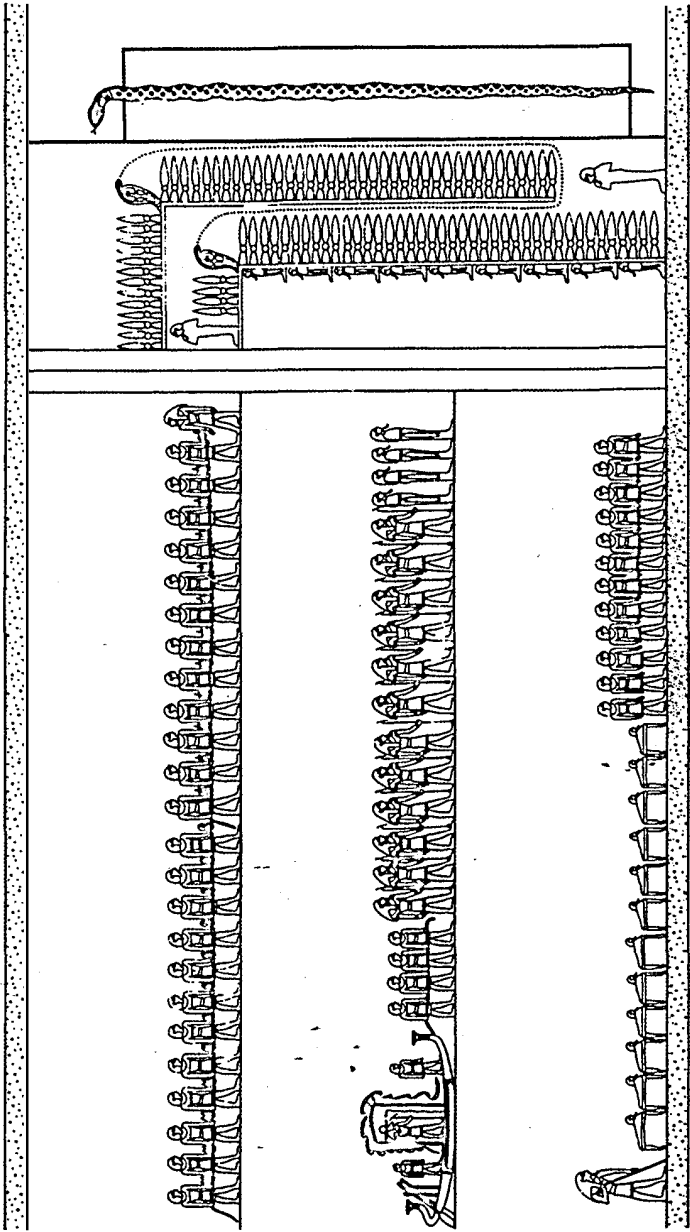
34. Kapılar Kitabı beşinci saat.

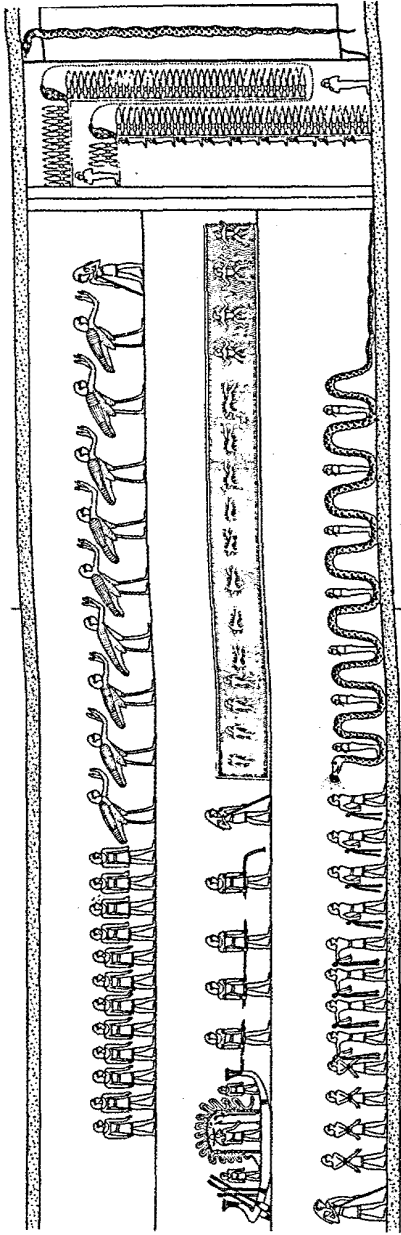
35. Kaptlar Kitabi altıncı saat.

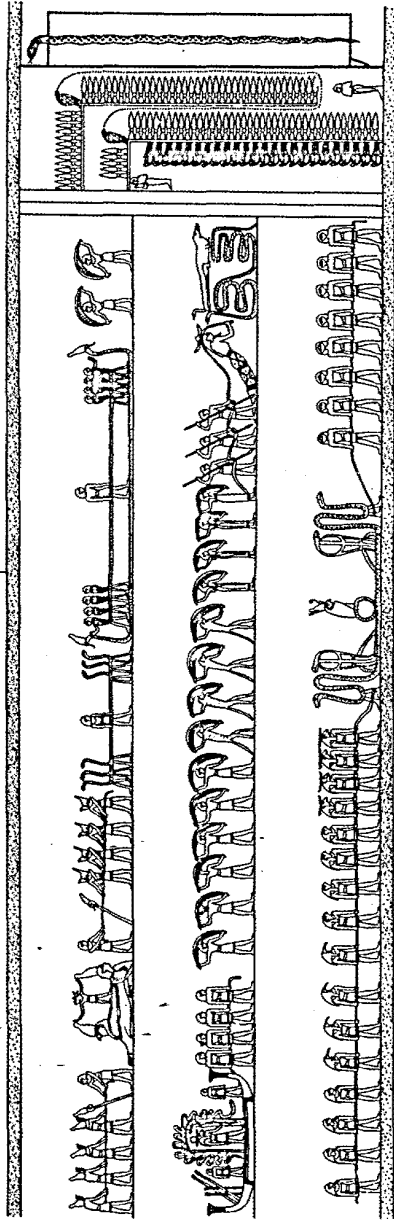
36. Kapılar Kitabı yedinci saat.

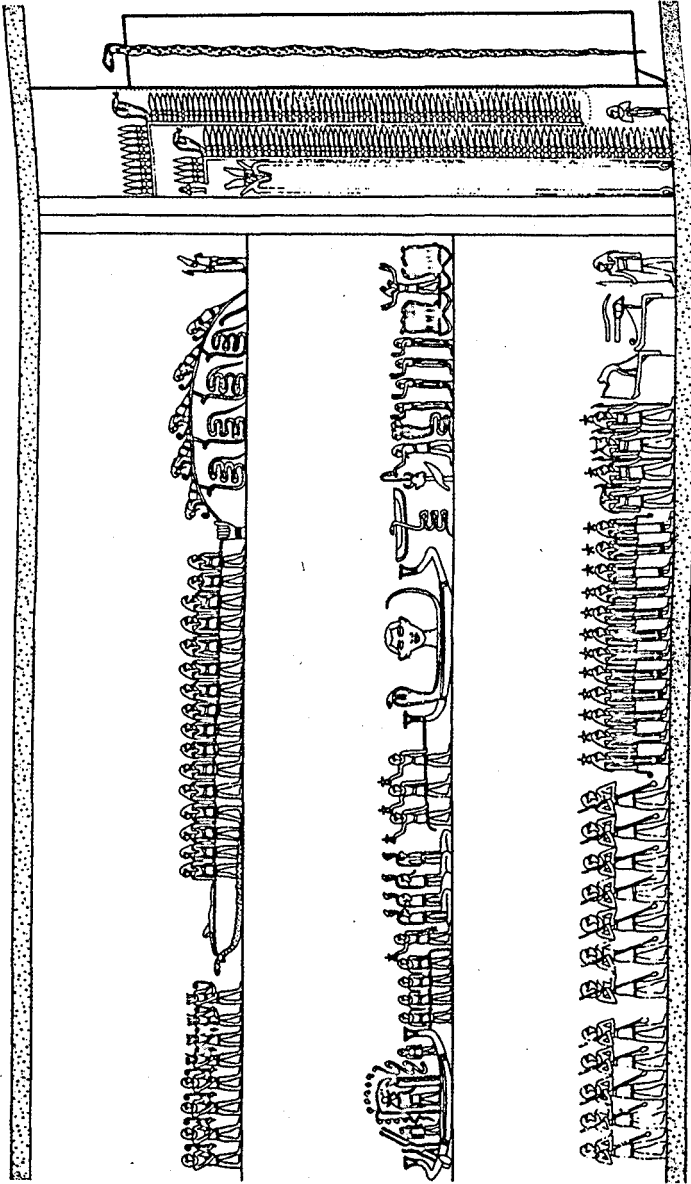

37. Kaptlar Kitabı sekizinci saat.

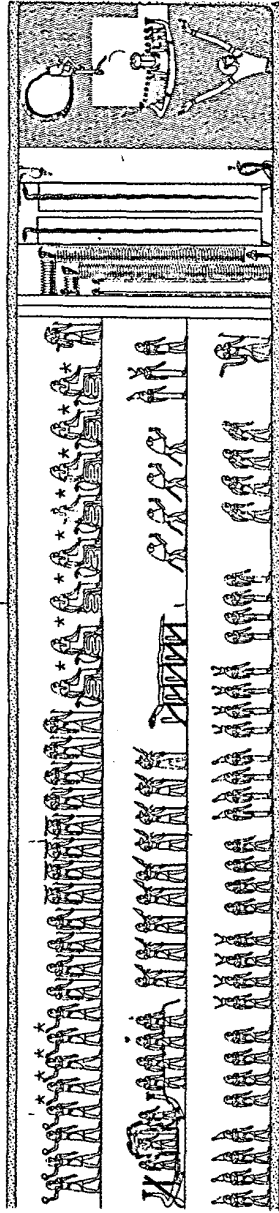

38. Kapılar Kitabı dokuzuncu saat.

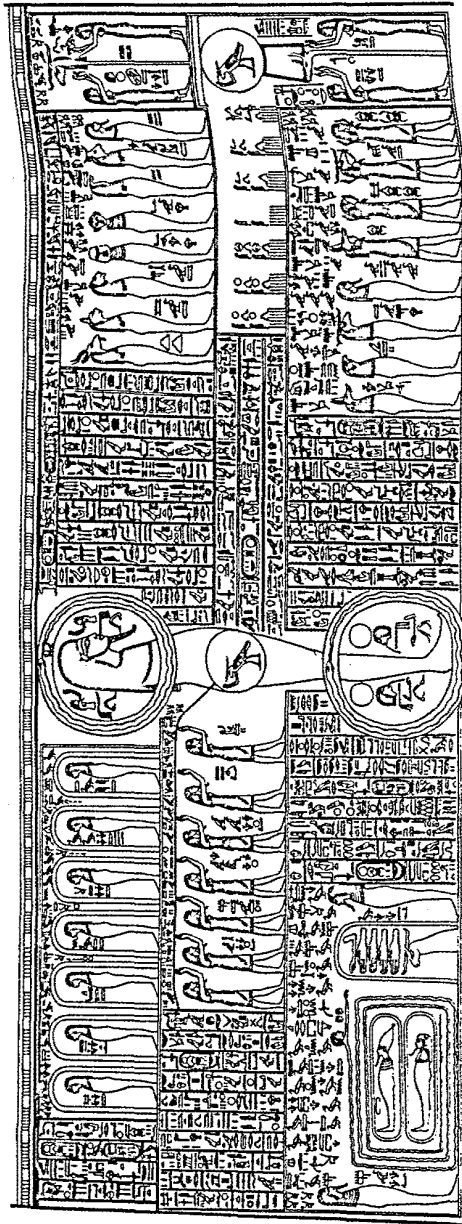

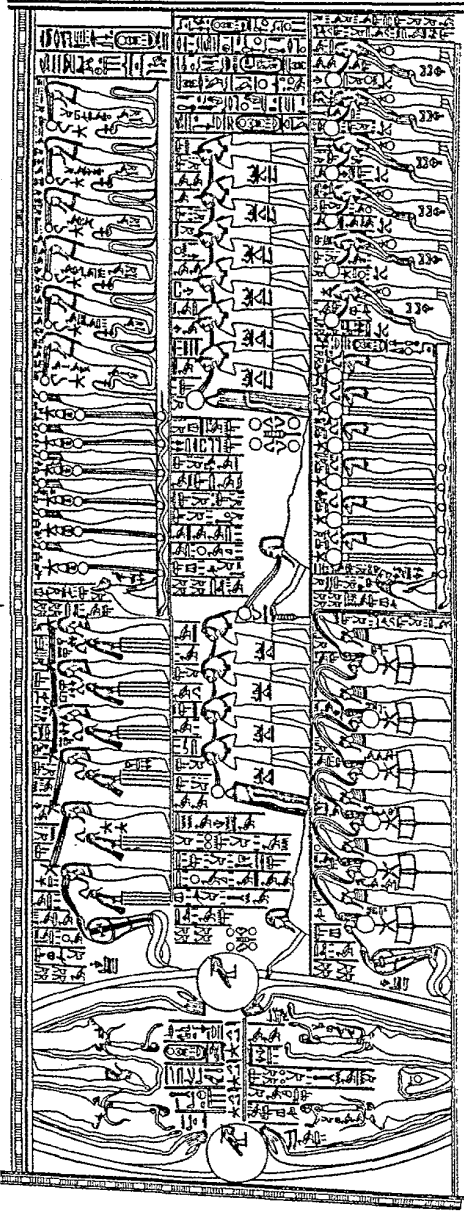
40. Kapılar Kitabı onbirinci saat.

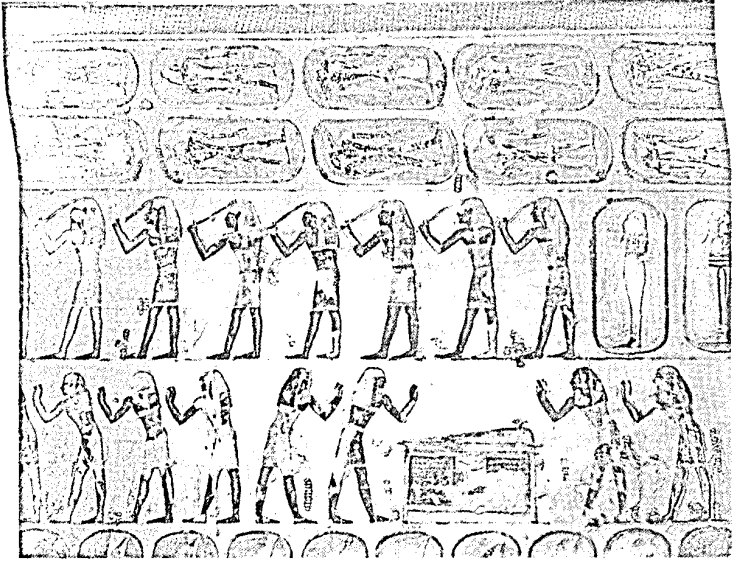
41. Kapılar Kitabı onikinci saat.

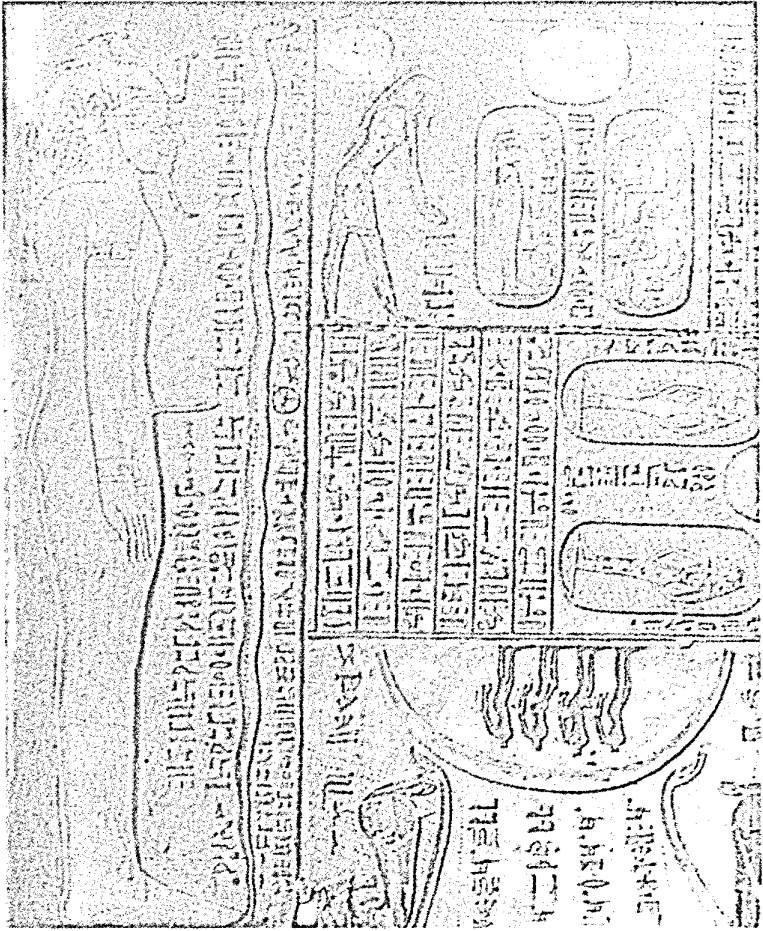
42. Enigmatik Yaratı Diirnyası Kitabı, A Kısmı.

43. Enigmatik Yeraltı Dünyası Kitabı, B Kısmı.

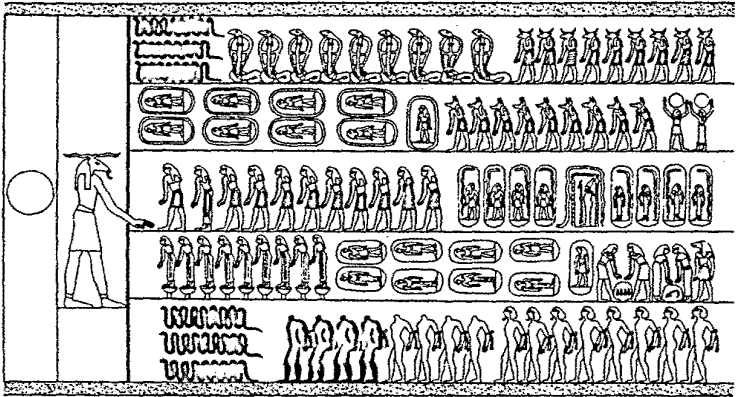
44. Mağaralar Kitabı, Osiris'in "sanduka"sını içeren ikinci kısım.
IV. Ramses'in mezarından.

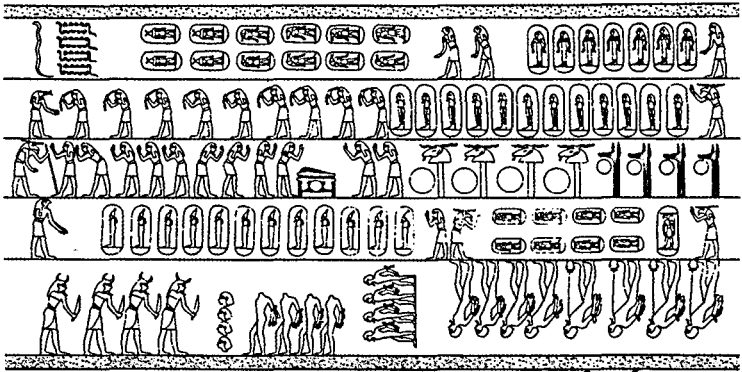
45. Mağaralar Kitabı, beşinci kısım; Osiris figürü ve lanetlilerin içinde yakıldığı kazan. IV. Ramses'in mezarından.

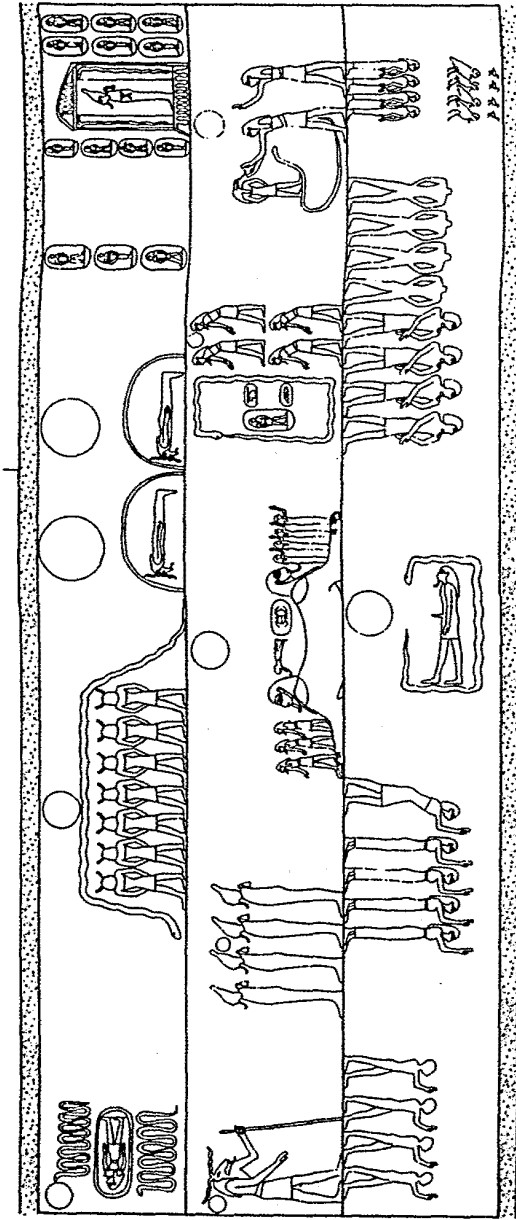
46. Mağaralar Kitabı, son sahne. Merneptah'ın mezarından.

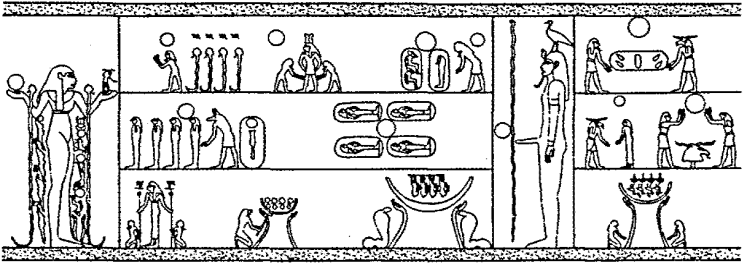
47. Mağaralar Kitabı, birinci kısım.

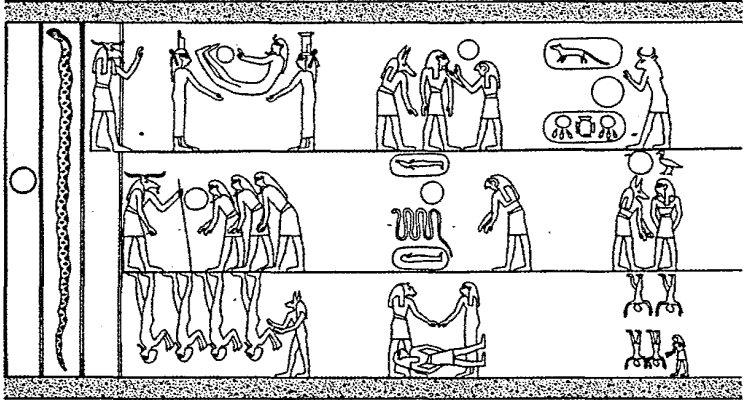
48. Mağaralar Kitabı, ikinci kısım.

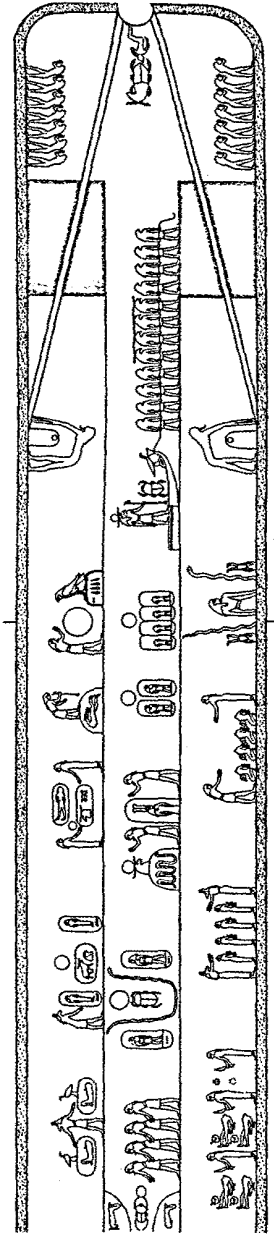
49. Mağaralar Kitabı, üçüncü kısım.

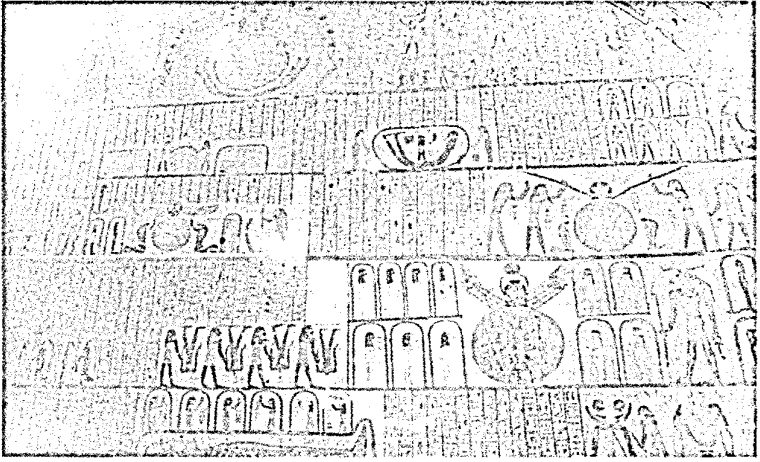
50. Mağaralar Kitabı, dördüncü kısım.

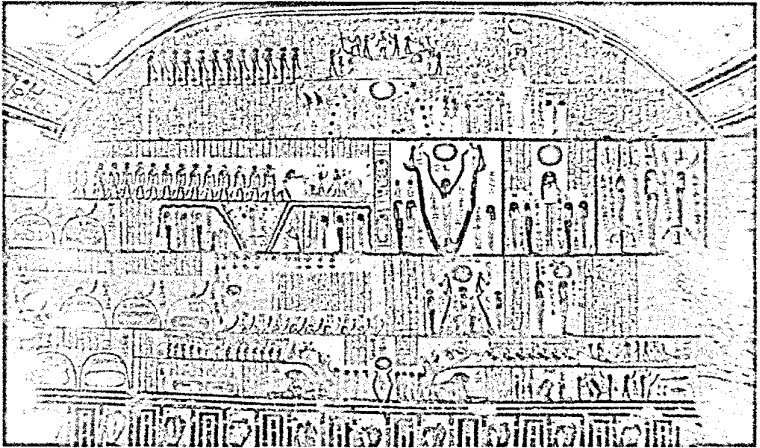
51. Mağaralar Kitabı, beşinci kısım.

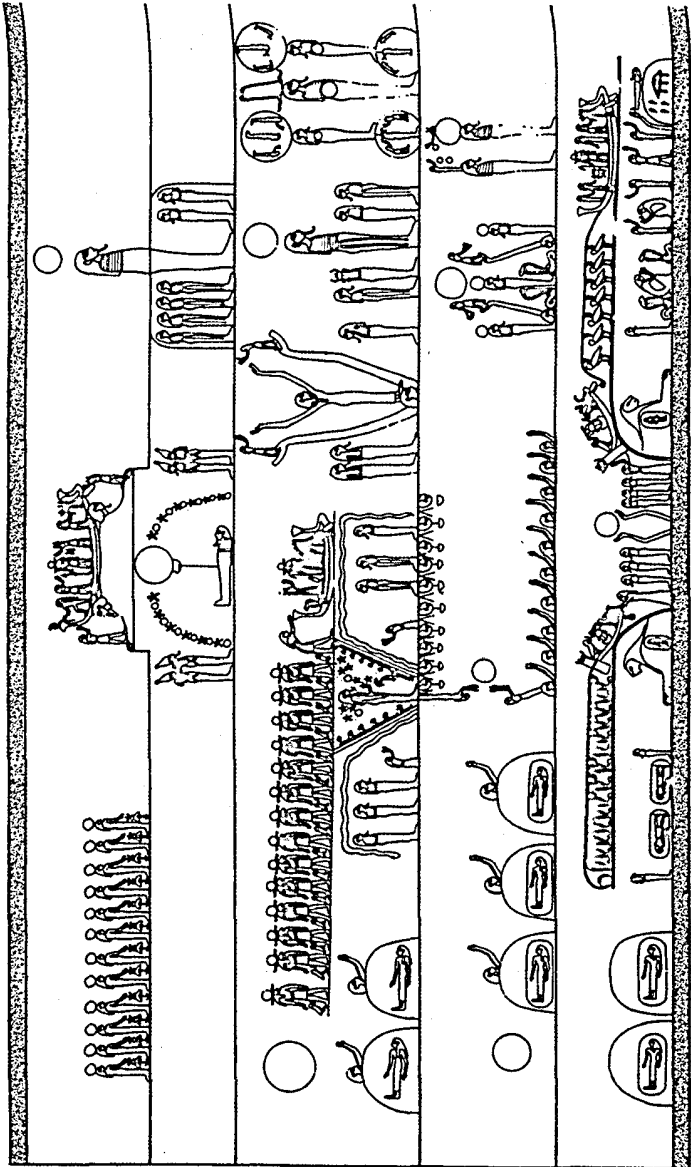
52. Mağaralar Kitabı, altıncı kısım ve son sahne.

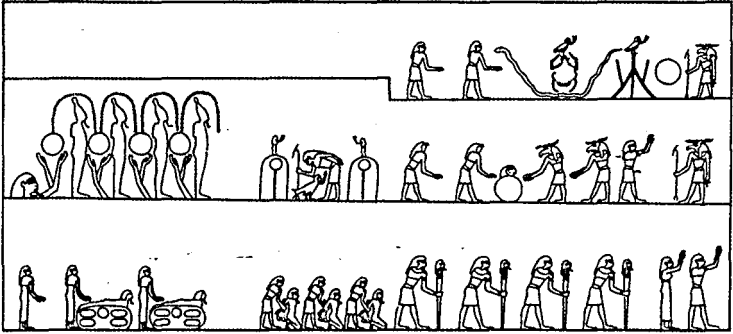
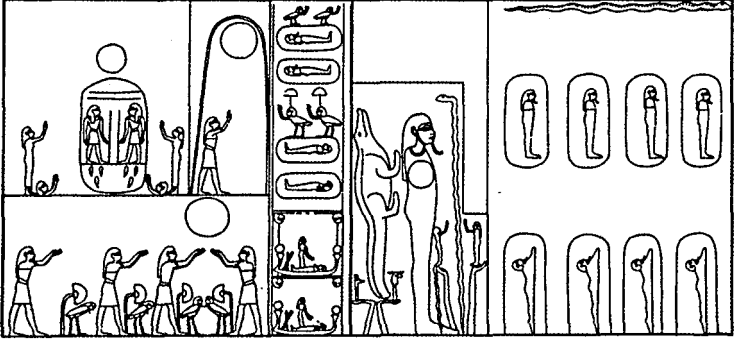
53. Yer Kitabı, D Bölümü. VI. Ramses'in mezarından.

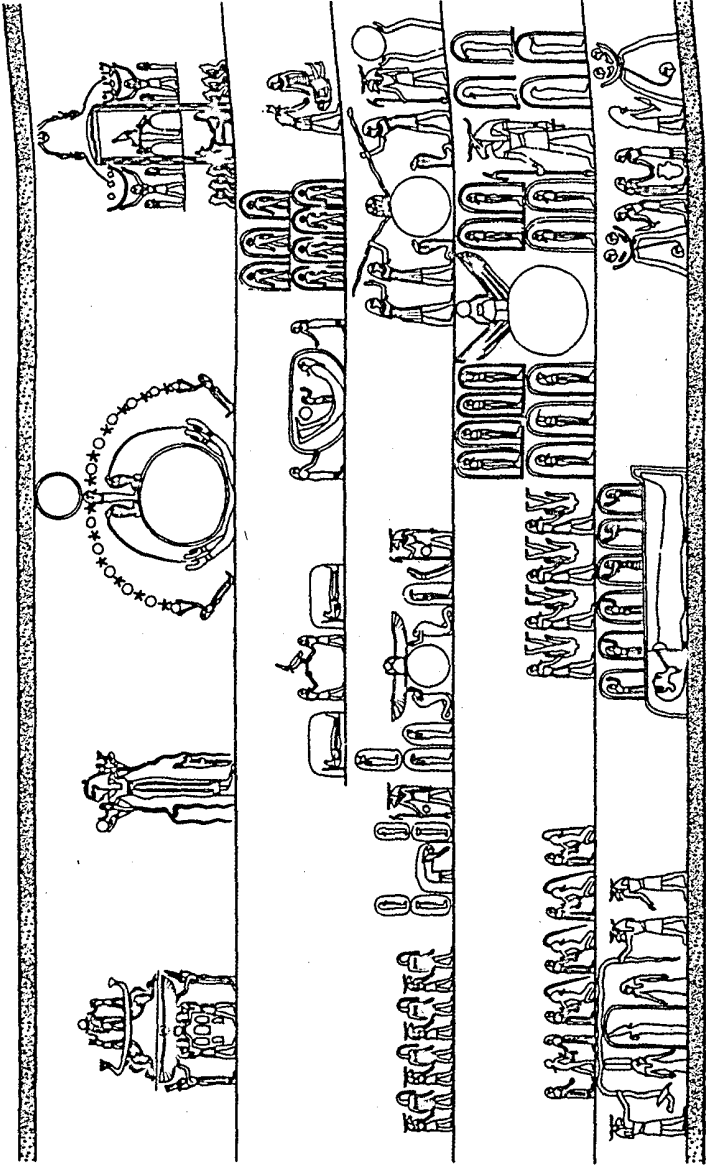
54. Yer Kitabı, A Bölümü. VI. Ramses'in mezarından.

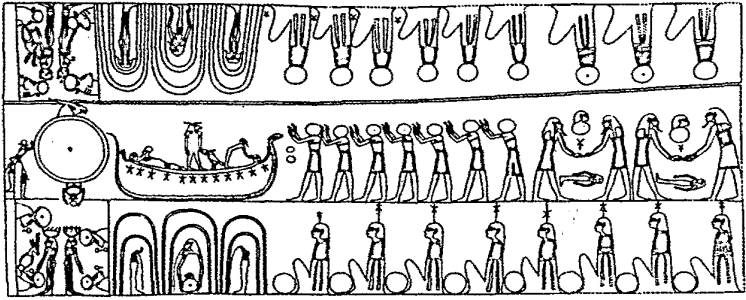

55. Yer Kitabı, A Bölümü.

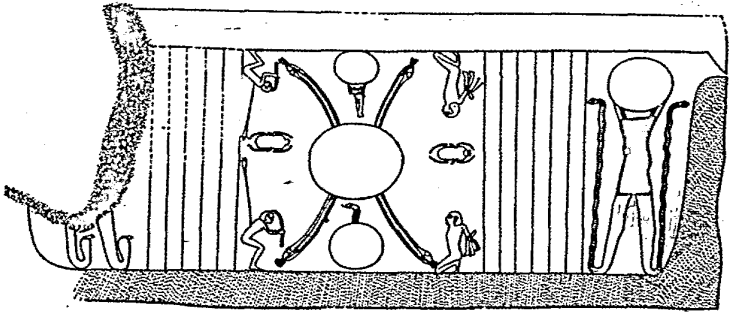
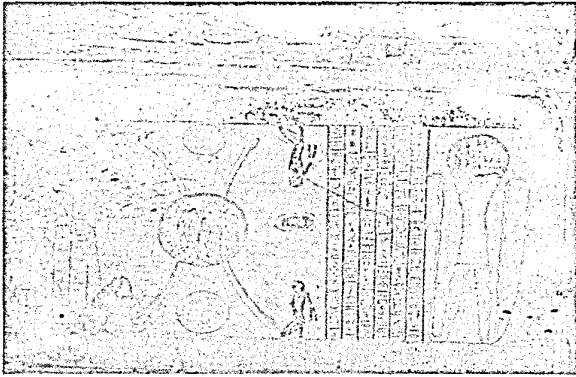

56. Yer Kitabı, B ve C Bölümleri.

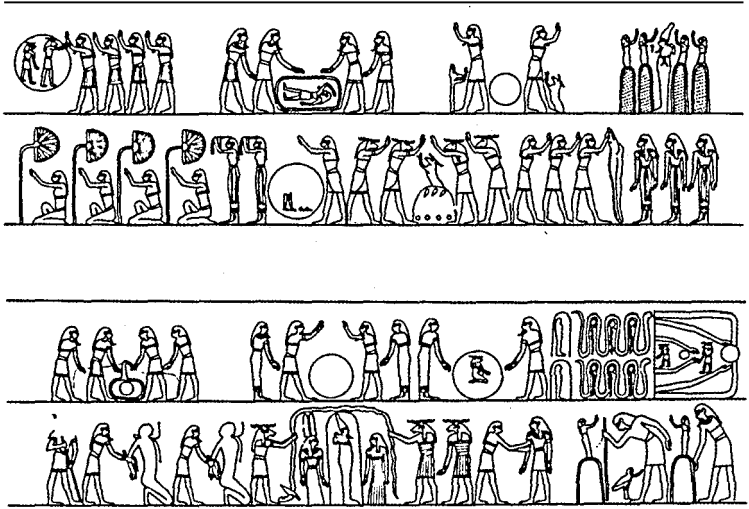

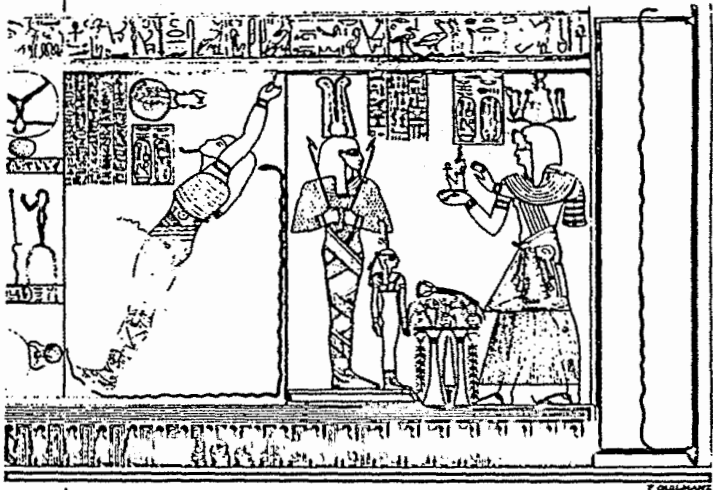
58. VI. Ramses'in mezarının G koridorunun tavanı.

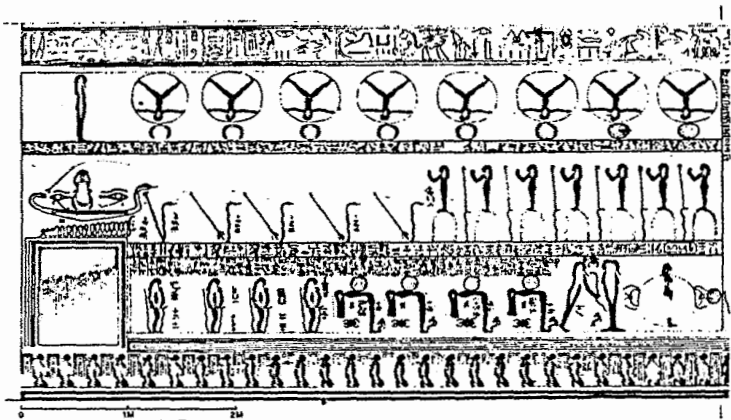
59. VI. Ramses'in mezarında bulunan "koruyucu resim."

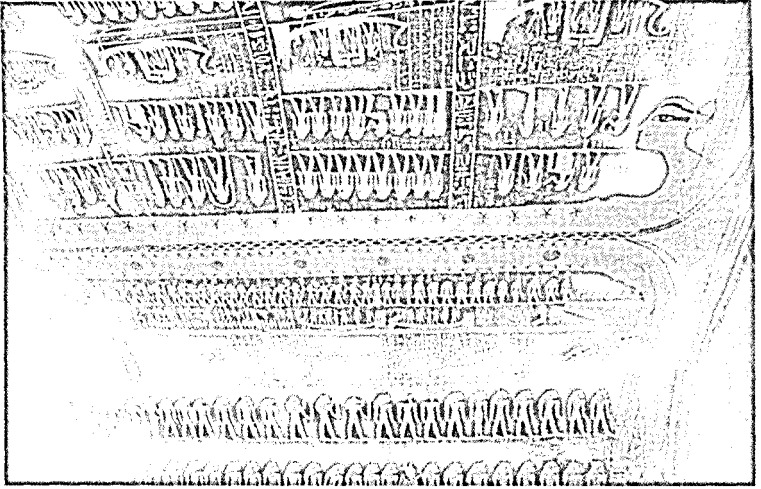
60. VII. Ramses'in lahit odasından sahneler.

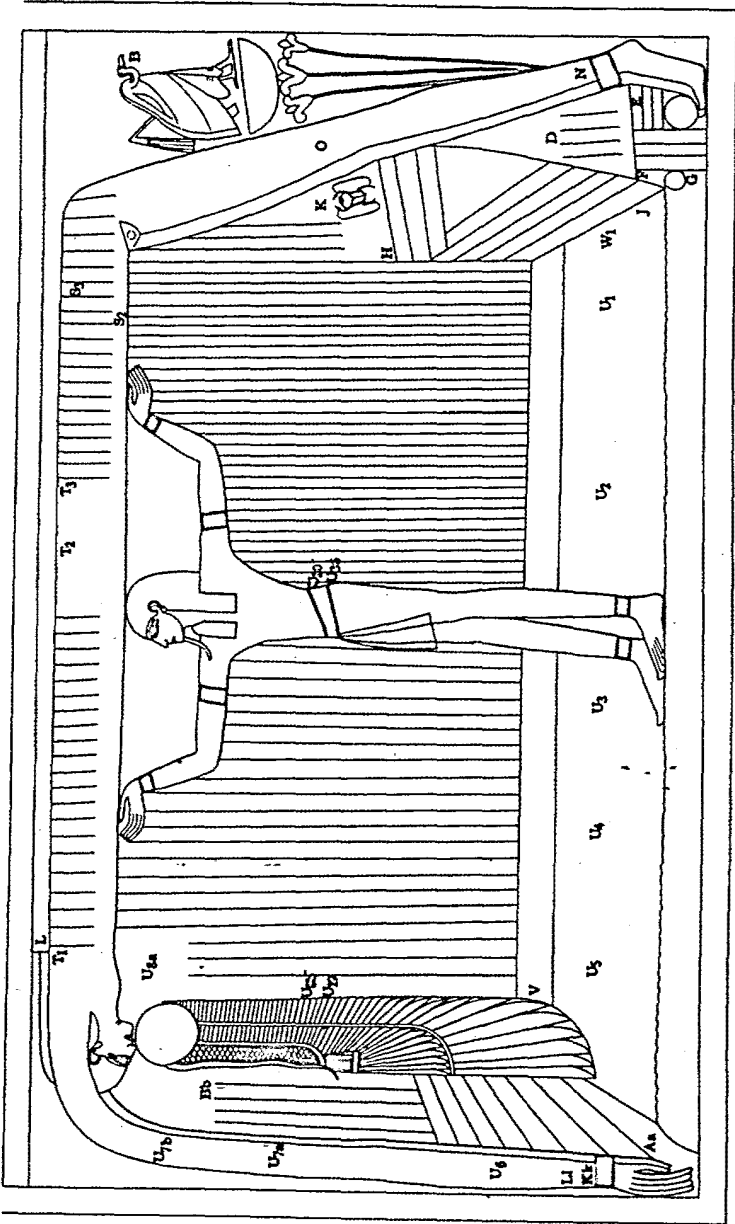
61. IX. Ramses'in mezarındaki "enigmatik" sağ duvar.

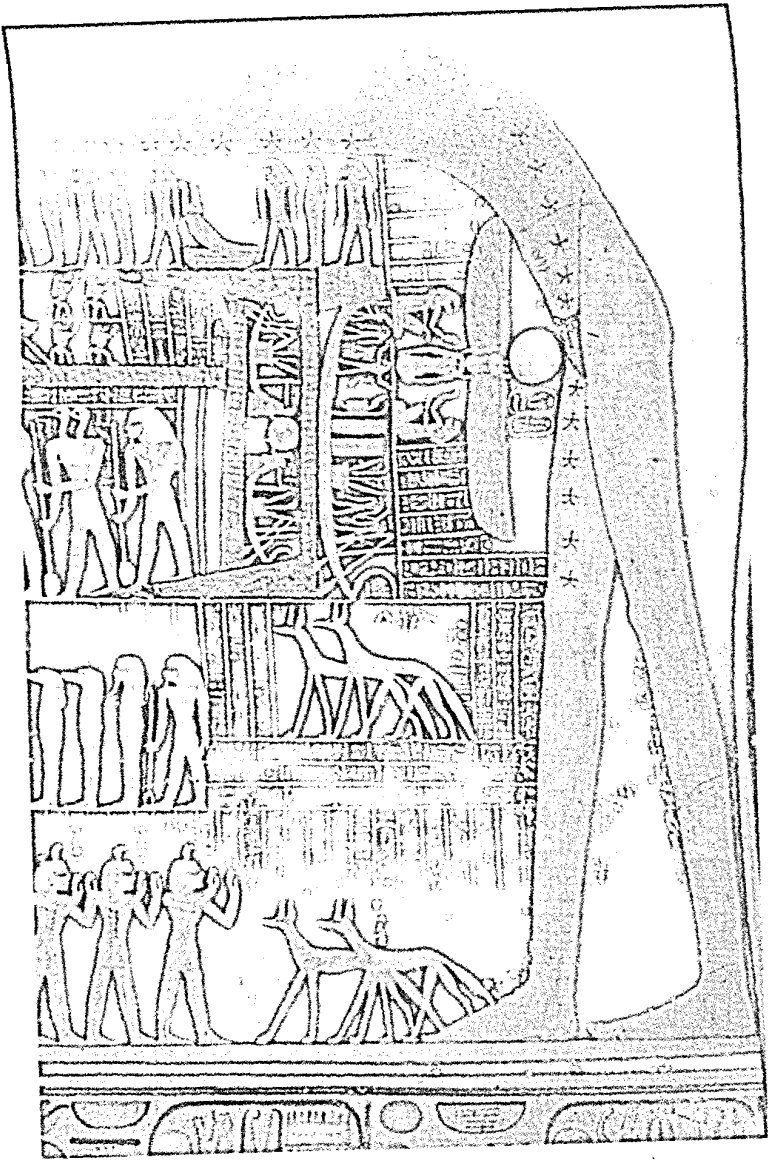
62. IX. Ramses'in mezarındaki "enigmatik" sol duvar.

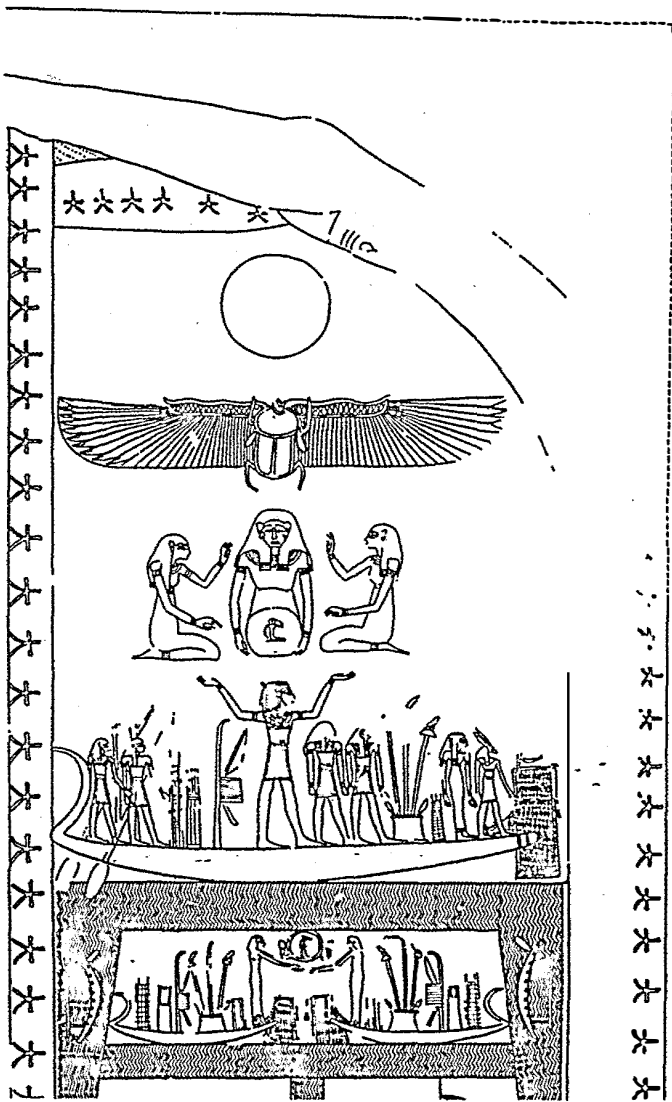
63. *Gün Kitabı* ve *Gece Kitabı*. VI. Ramses'in mezarından.

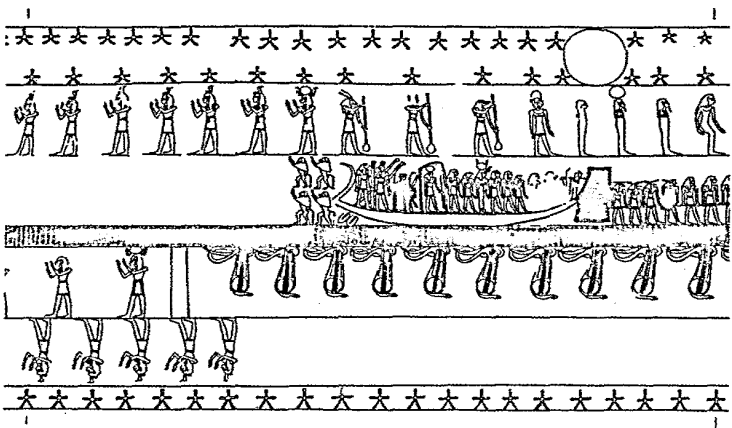
64. Nut Kitabı (I. Seti'nin lahdi).

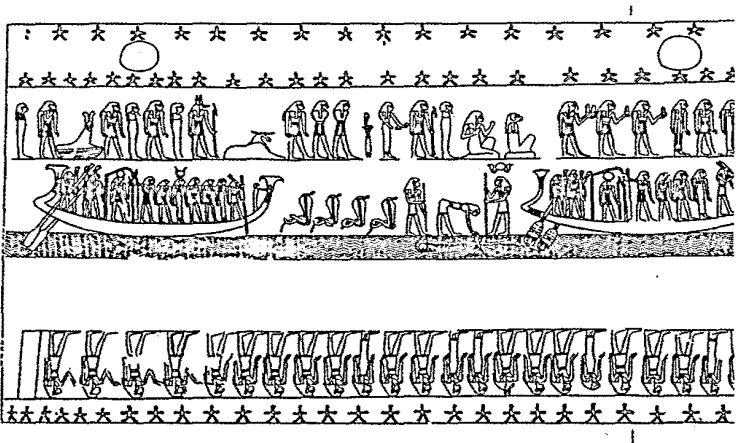
65. Gün Kitabı, güneşin yeniden doğumu.

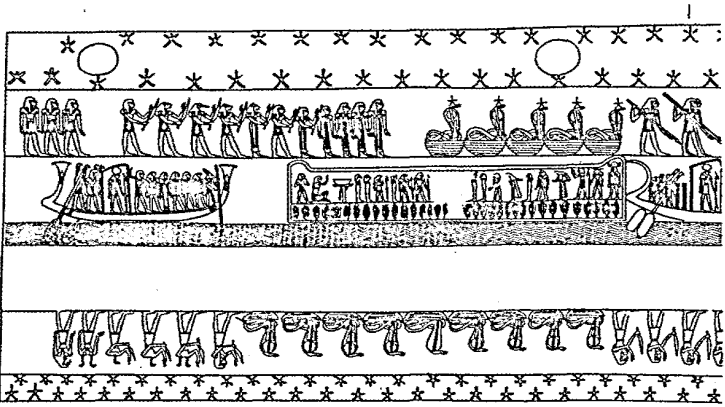
66. Gün Kitabı, başlangıç.

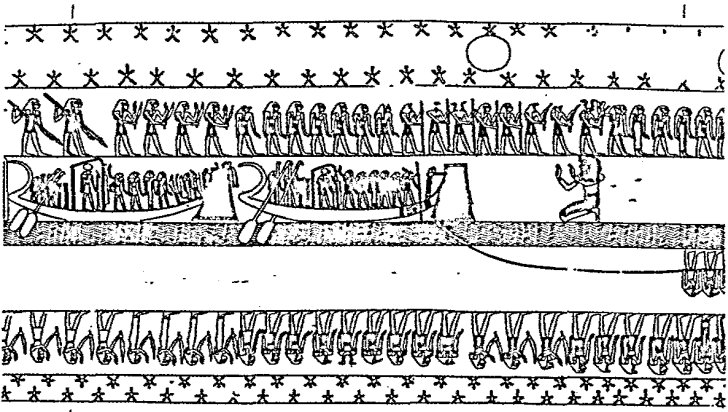
67. Gün Kitabı, derkenar.

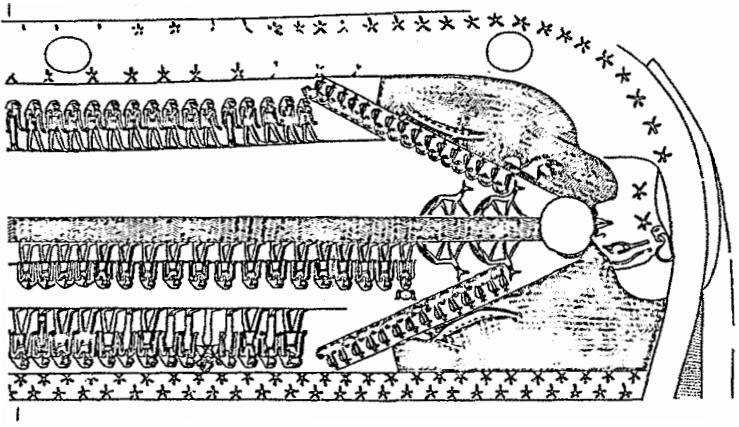
68. Gün Kitabı, Apophis'i tasvir eden derkenar.

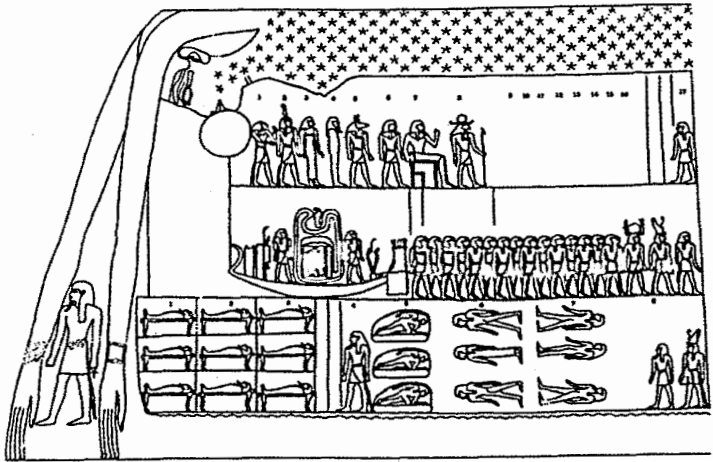
69. Gün Kitabı, Sazlık Diyarı'nı tasvir eden derkenar.

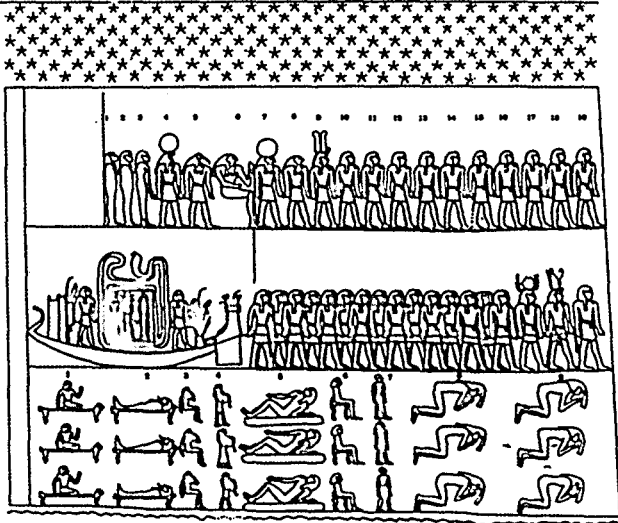
70. Gün Kitabı, son saat.

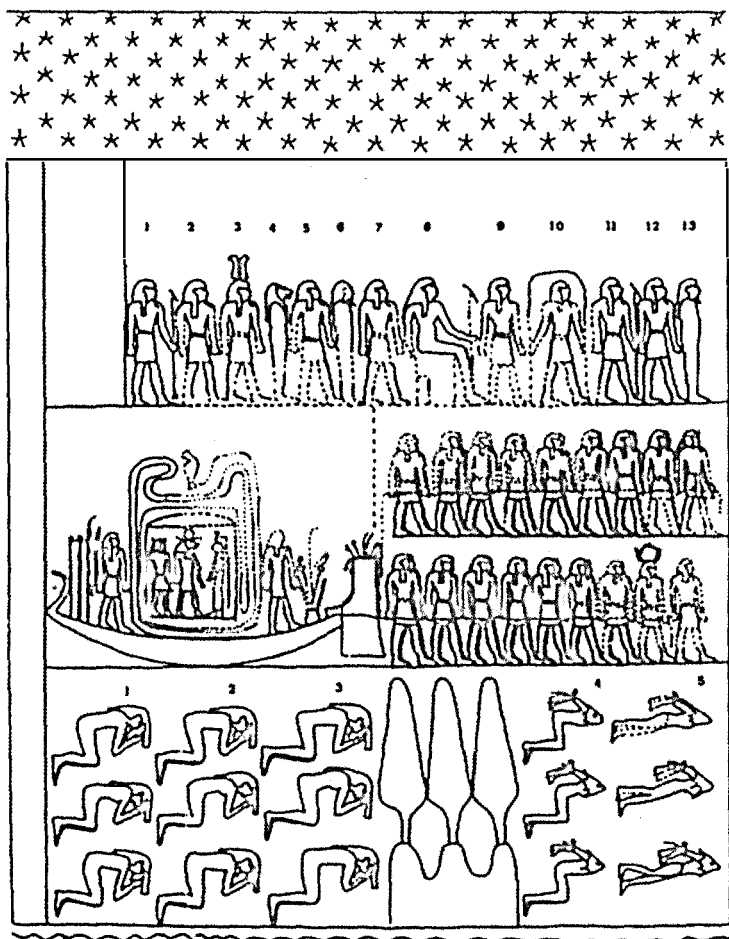
71. Gn Kitabı, sonu.

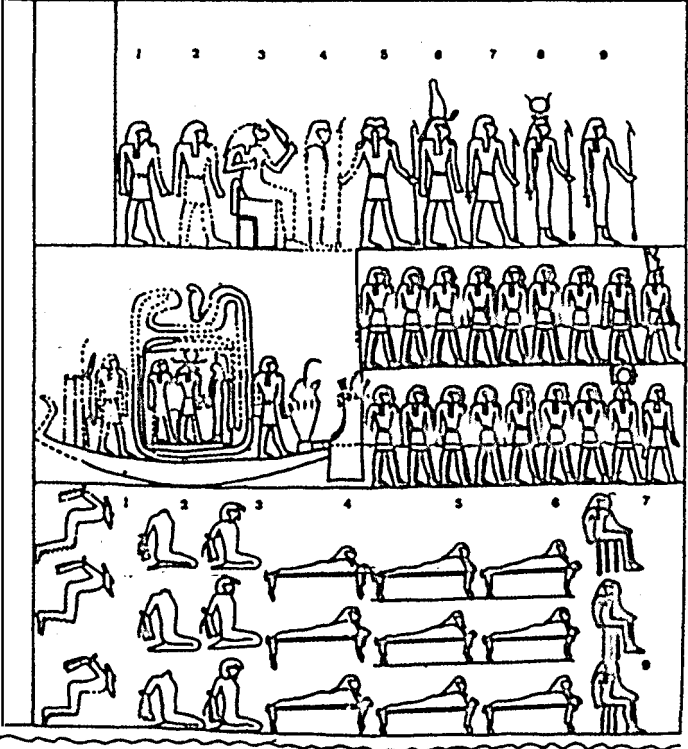
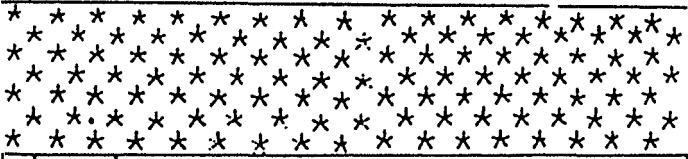
72. Gece Kitabı, birinci ve ikinci saatler.

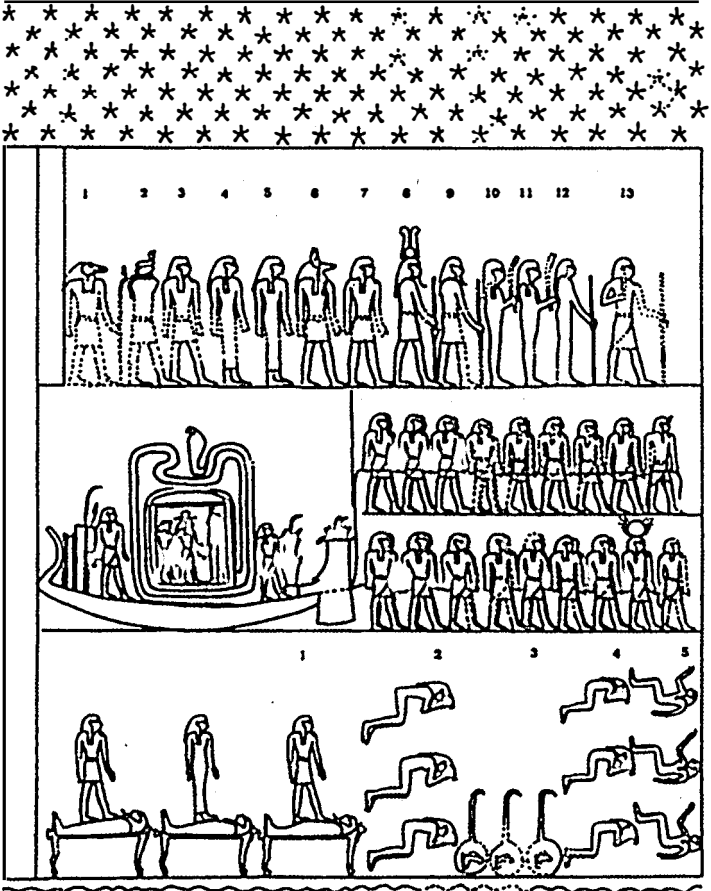
73. Gece Kitabı, üçüncü saat.

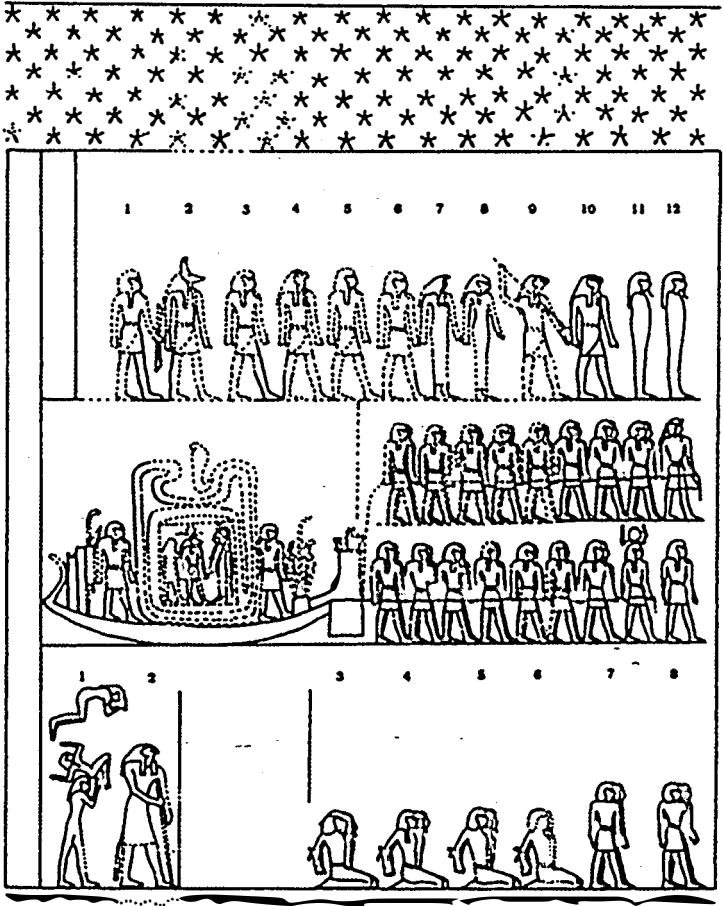
74. Gece Kitabı, dördüncü saat.

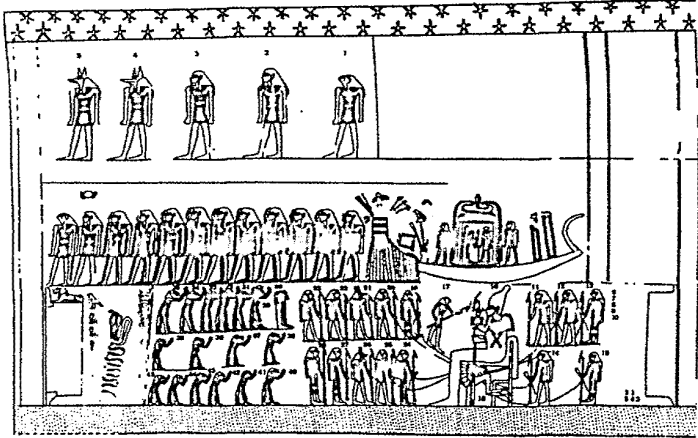
75. Gece Kitabı, beşinci saat.

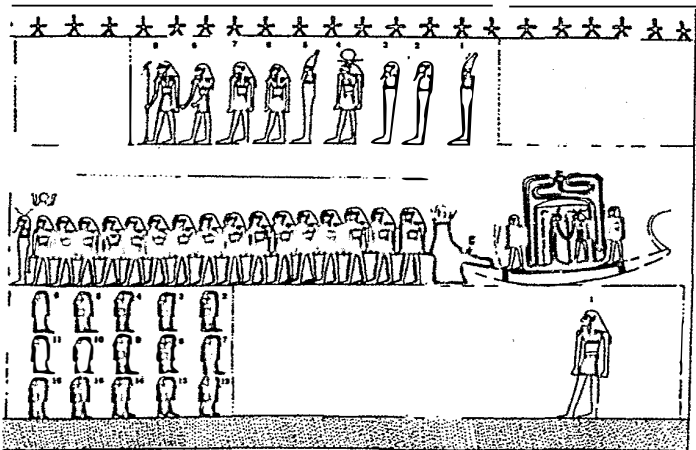
76. Gece Kitabı, altıncı saat.

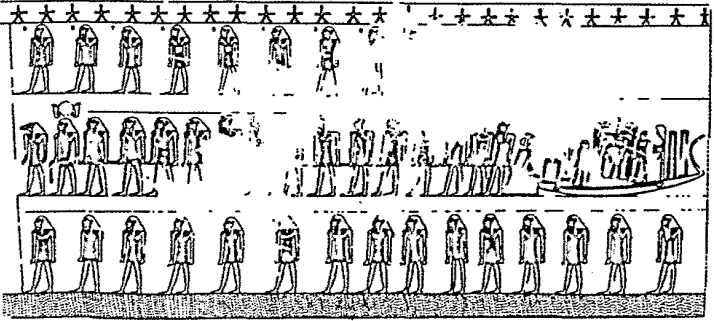
77. Gece Kitabı, yedinci saat.

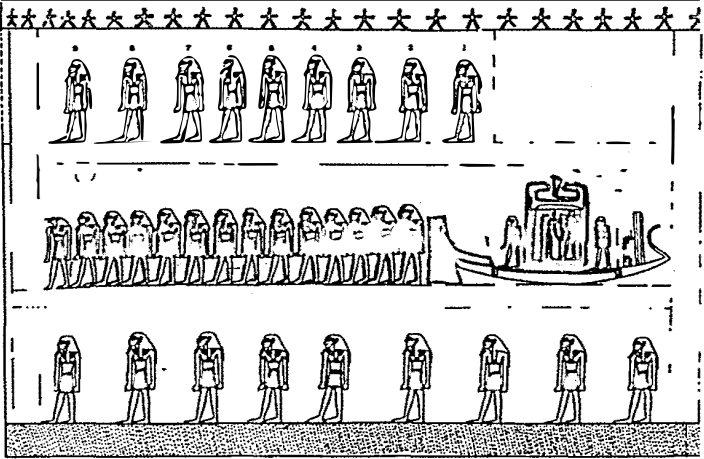
78. Gece Kitabı, sekizinci saat.

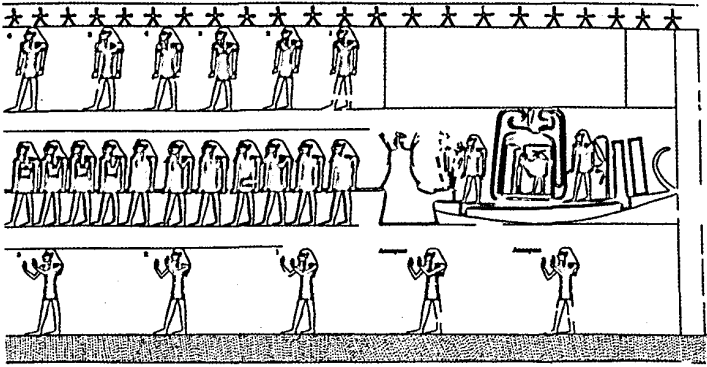
79. Gece Kitabı, dokuzuncu saat.

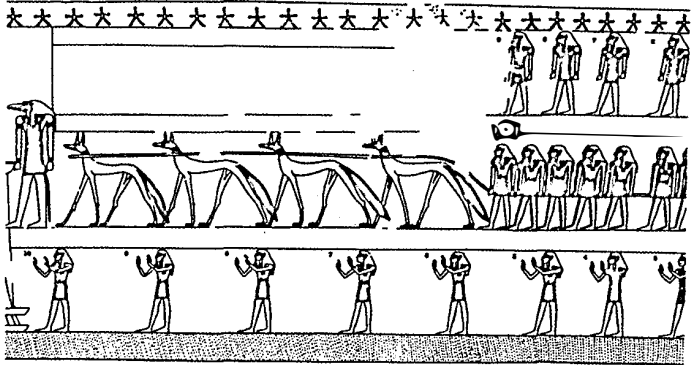
80. Gece Kitabı, onuncu saat.

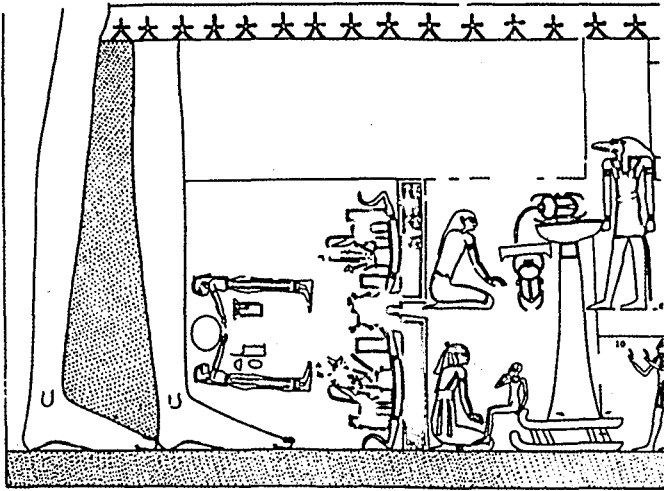
81. Gece Kitabı, onbirinci saat.

82. Gece Kitabı, onikinci saat.

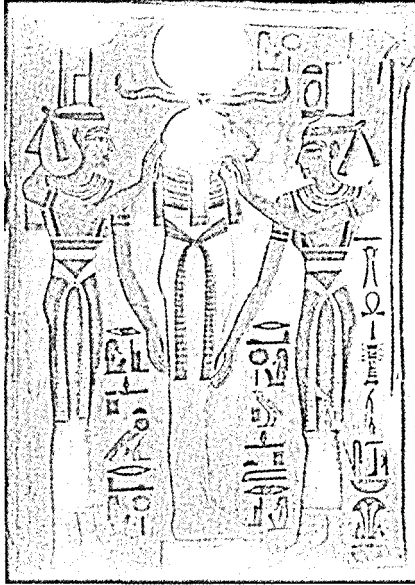
83. Gece Kitabı, onikinci saat, ek.

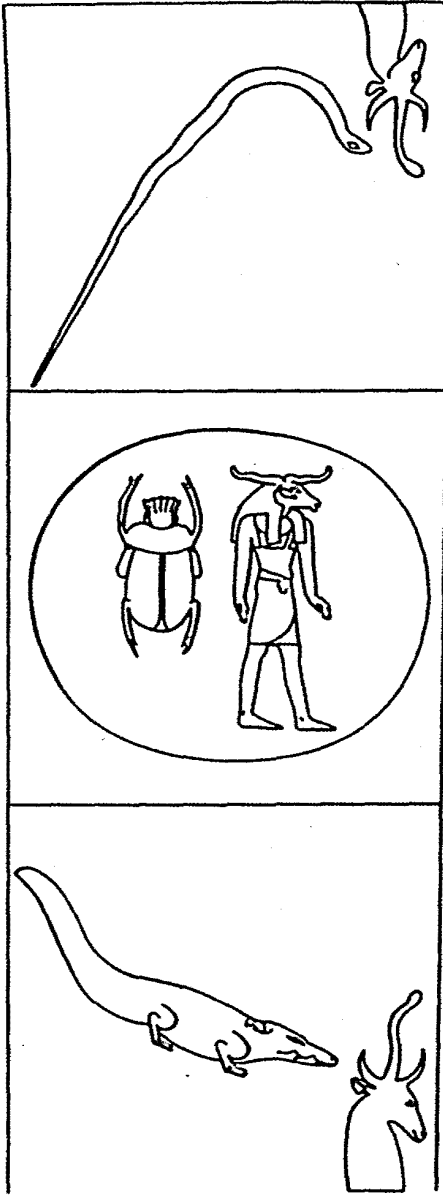
84. Gece Kitabı, son resim.

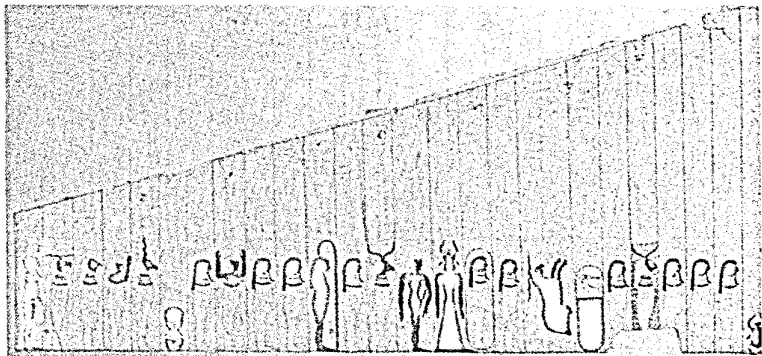
85. Güneş İlahisi, başlık resmi.

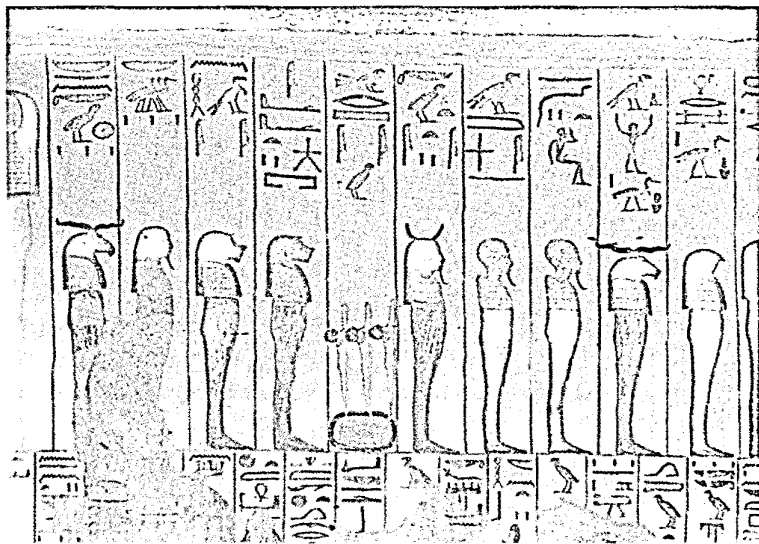
86. Birleşmiş olan Ra ve Osiris.
Kraliçe Nefertari'nin mezarından.

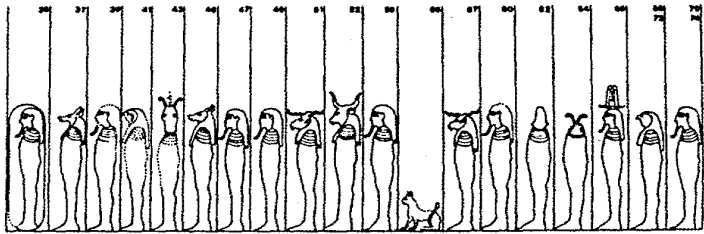
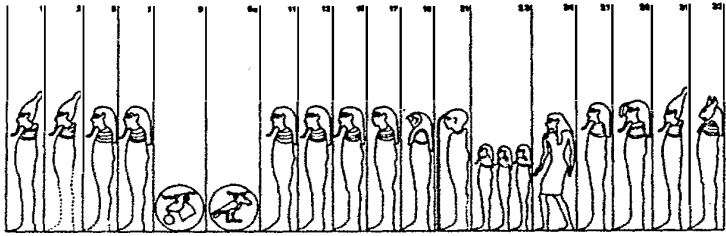
87. Güneş İlahisi, başlık resminin illüstrasyonu.

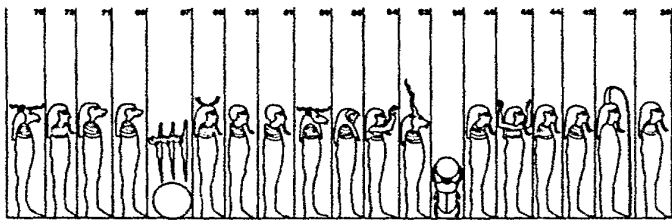
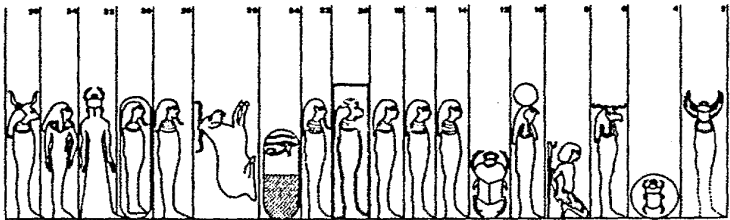
88. Güneş İlahisi, Büyük İlahi'den figürler, sağdaki sıra.

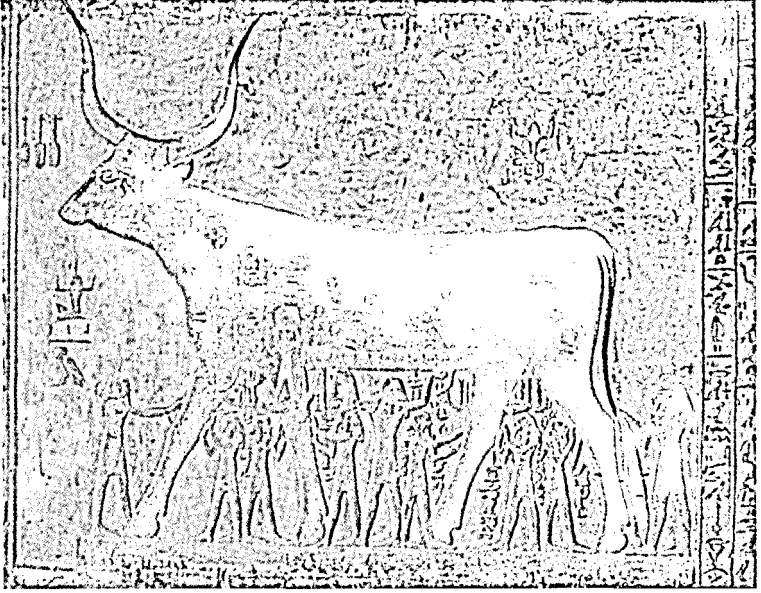
89. Güneş İlahisi, Büyük İlahi'den figürler, sağdaki sıra.

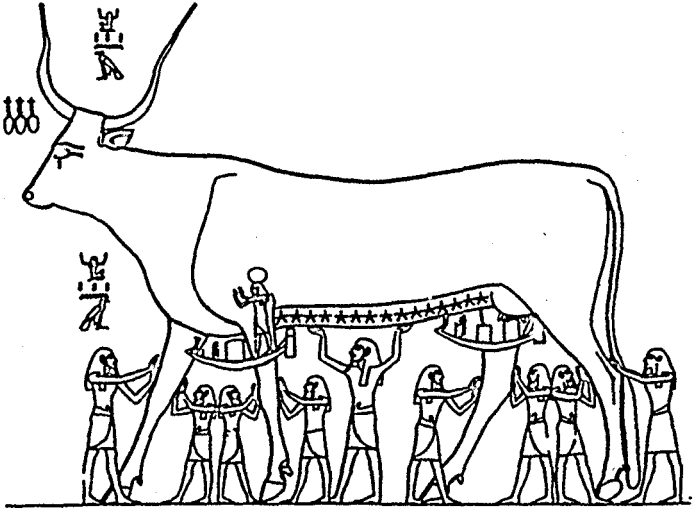
90. Güneş İlahisi, Büyük İlahi'den figürler, sol sıra.

91. Güneş İlahisi, Büyük İlahi'den figürler, sağ sıra.

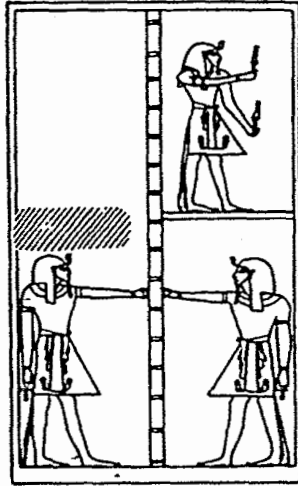
92. Gök İneği Kitabı, Şu ve Heh tanrıları tarafından taşınan inek.

93. Gök İneği Kitabı, Şu ve Heh tanrıları tarafından taşınan inek.

94. Gök İneği Kitabı, göğün taşıyıcısı olarak Neneh ve Cet.

95. Gök İneği Kitabı, göğün taşıyıcısı olarak Firavun.